

VIGILIA

Somfai Béla: Éhhalál vagy jóhalál?

Szent Katalin ócseh legendája

Hollósi Éva: Árpád-házi Szent Erzsébet a művészetben

Kiss Szemán Róbert: Totális kisebbségben

Tüskés Tibor: Izrael háza

Beszélgetés Rónay Györggyel

1993/11

LUKÁCS LÁSZLÓ: Élők és holtak közösségében	801
SOMFAI BÉLA: Éhhalál vagy jóhalál?	802
KISS SZEMÁN RÓBERT: Totális kisebbségben	807
CSEPREGI GÁBOR: Miért félünk a döntéstől?	813
UNGER ZSUZSA: A modern világkép Teilhard látomásában	821
TÜSKÉS TIBOR: Izrael háza (<i>útirajz</i>)	826
Alexandriai Szent Katalin ócseh legendája (<i>Heé Veronika fordítása</i>)	836
RAINER MARIA RILKE: Ősz; Őszi nap (<i>versek; Kerék Imre fordításai</i>)	841
BISZTRAY ÁDÁM: Egy gazdátlan komondorkölyök avagy a kutyák beszéde (<i>elbeszélés</i>)	842
NAGY GÁSPÁR: Égi lábjegyzet; Mostanában az örök (<i>versek</i>)	844
HUBAY MIKLÓS: Jegyzetek	845
VASADI PÉTER: A beszéde (<i>vers</i>)	848
HOLLÓSI ÉVA: Árpád-házi Szent Erzsébet a művészetben	849

KORTÁRSUNK

TORNAI JÓZSEF: A Misztérium; Ő az Isten csak szórja, szórja...; Halhatatlanság; Az utolsó perc (<i>versek</i>)	853
POMOGÁTS BÉLA: Az én központjában (Tornai József költészetéről)	855

KATOLIKUS RENESZÁNSZ

HAAS GYÖRGY: Balla Borisz	857
BALLA BORISZ: Vita a katolikus irodalomról	858

BESZÉLGETÉS

Rónay Györggyel (<i>II. rész; Pergel Ferenc</i>)	862
--	-----

MAI MEDITÁCIÓK

TILLMANN J. A.: „Hisz ismeritek oda az utat...”	870
---	-----

SZEMLE (a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	874
--	-----

Címlapunkon: A pokol (*fametszet, 1483*)

Élők és holtak közösségében

Ahogy feltartóztathatlanul múlnak fölöttem az évek, egyre többet gondolok a végükre, végemre. Egyre nehezebben szövök több éves terveket, írok be az előjegyzési naptárba terminusokat a következő esztendőkre.

Többféle magatartás létezik a múlandóság színe előtt. Az egyik a gyerekek ártatlan, a fiatalok érthető és természetes, a felnőttek vétkes vagy együgyű naivitása. Mintha eszükbe sem jutna, hogy életük egyszer véget ér. E naivitásban a halál könnyen a szórakoztató ipar kellékévé válhat: akár a tökmagot, úgy rágcsálják el a napi krimit, kellemes borzongással nézik végig a háborúkról, természeti katasztrófákról szóló riportokat, ahogyan jóleső szörnyülködéssel báméskodnak el egy utcai baleset láttán is.

Mondhatjuk e naivitás védelmére, hogy az egészséges ember természetes életössz-töne védekezik a halál tudata ellen — beteg, depressziós annak lelkivilága, akinek egész életét beárnyékolja a folytonos szorongás, töprengés, képzelgés. De hogyan mondható egészségesnek, normálisnak az a lelkület, amely kedvét leli más megkín-zásában, meggyilkolásában, akár passzív nézőként, akár tevőlegesen?!?

Előbb-utóbb azonban mindenki szembekerül a halállal — igazából, nem pedig kedvetelésből. Előbb másokéval, szeretteiével, végül a sajátjával. Többnyire a fájdalomak egyre komorabb s gyötrőbb alagútján keresztül. De vajon a végső, sötét semmi bar-langjába vezet-e ez az út, vagy pedig kivezet egy olyan szabadba, amely nem ismeri többé térnek és időnek a korlátait, csak a szeretet minden fájdalmat és szűkösséget feloldó boldogságát?

A múlt korokra építkeznek rá a jelen, a tegnap éltekre a ma élők. Történelemben élünk, annak egy láncszemeként. Az egykor hozzánk hasonlóan élők — mára rég eltűnt, „kegyelettel őrzött” történelmi figurák a múlt idők nagy panoptikumában.

Az élőknek a halál felé tántorgó hatalmas zarándoklatát tekinthetjük a történelem megszakítás nélküli, hatalmas folyamának is. Hátrahagyott művében él tovább az ember — s ma is velünk él Mozart és Michelangelo, Platón és Newton, velünk élnek a hírneves nagyok s a névtelen közemberek, hiszen munkájuk nyomán gazdagabb lett az emberi kultúra, haladt előre vagy éppen — félelmes lehetőség, iszonyatos valóság! — aljasult embertelenebbé az emberiség. E madártávolatból már biztatóbb látni a földi történelem horizontját. Non omnis moriar. Nem hal meg senki egészen — valami fennmarad belőle, beleépülve az emberi nem, az emberi kultúra hatalmas alkotásába.

Imponáló, mégis vigasztalan látvány ez. Hiábavaló lenne vágyunk a beteljesülésre, a végtelen és határtalan boldogságra, szabadságra, szeretetre?

Egyedül a feltámadás keresztény hite tud felülemelkedni az emberiség nagy teme-tőjének vagy akár az emberi alkotások hatalmas, mégis kopár múzeumának vigaszta-lan látványján, s tud felszárnyalni a végtelen nyitottság mennyei magasába. „Ha Krisztus nem támadt volna fel, hiábavaló volna a mi igehirdetésünk és a ti hitetek”, mondja Szent Pál. Börtön-létünk fölél egyedül a feltámadt Krisztusban nyíló égi otthon, a Szentháromságban nekünk készített szeretetközösség, az üdvözültek és az angyalok társasága nyithatja meg azt a horizontot, amely kitágítja földi világunkat, s amely fényt gyűjt a halál sötétjében is. Bármilyen sötét is ez az alagút, mégis út ez, nem pedig lezárt barlangfolyosó. Út, amely az életbe, a szabadságba, az örömbé és a szeretetbe vezet: Isten nyugalmas boldogságába.

Lukács László

SOMFAI BÉLA

Éhhalál vagy jóhalál?

Az éhezőknek adott étel és ital, valamint a haldoklónak szentelt emberi figyelem és szeretet összetartozásunk és egymás iránti felelősségünk alapvető megnyilvánulási formái. Ezeknek jelképes és gyakorlati fontosságát minden valláshagyomány hangsúlyozza. A magyar jogszabályok is azt követelik, hogy közvetlen életveszély esetében az élet védelmét kell előtérbe helyezni, és a beteg kifejezett vagy feltételezett kívánságától függetlenül a rendelkezésre álló eszközöket fel kell használni erre. Az a tény, hogy az orvostechnika különböző eszközeivel a halál körülményeit növekvő mértékben befolyásolhatjuk és előre meghatározhatjuk, egyre több erkölcsi dilemma elé állít bennünket. Ezek egyike a nyelésre képtelen betegek orvosi eszközökkel biztosított táplálásával adódott kétértelmű lehetőség. A dilemma legtöbbször azoknak az esetében merül fel, akik agysérülés, kábítószeres túladagolása vagy valamilyen előrehaladott betegség következtében öntudatukat fokozatosan vagy egyszerre elvesztették és állandó vegetatív állapotba kerültek (PVS). Az állapotuknak és méltóságuknak megfelelő kezelésmód megállapítása orvosi, jogi és erkölcsi szempontból egyaránt kényes problémát jelent, amelynek egyre több figyelmet szentel az idevonatkozó irodalom.

Az élet mesterséges fenntartása

Ezek a betegek nem haldokolnak a szó szoros értelmében, kisagyuk és automatikus idegrendszerük működik. Lélegzenek, szemüket nappal nyitva tartják, alszanak, fényre, hangra reagálnak, köhögnek. Spontán reakciókra képesek, de minden valószínűség szerint a fájdalom tudatosítására már nem. Szürkeagyuk ugyanis elpusztult vagy legalábbis annyira megsérült, hogy tudatos cselekedetre képtelenné váltak. Az állapot diagnózisához szükséges kritériumokban és azok jelentőségében egyelőre nincsen teljes összhang az orvosszakértők között. Biztosra vehető azonban, hogy megfelelő ápolással hosszabb-rövidebb ideig legtöbben életben maradhatnak anélkül, hogy tudatos kapcsolatot bárkivel is fenntarthatnának. Egy beteg ebben az állapotban 37 évig és 111 napig élt.

A szükséges étel és folyadék biztosítására két, aránylag egyszerű lehetőség is létezik: egy tápcsőnek a gyomorba sebészeti úton történő beillesztése (gastrostomy), vagy gyomorcső használata az orron keresztül (naso-gastric tube). Noha ezek az eszközök kisméretű kellemetlenséget és bizonyos körülmények között (iatrogenikus) kárt is okozhatnak, általában jelentős komplikációval nem járnak, és sikerrel alkalmazhatók minden olyan beteg esetében, akinek csak korlátozott ideig van rájuk szüksége.

A végérvényes öntudatlanság állapotában lévő beteg esetében a táplálásának ezek a módszerei azonban erkölcsileg nem egyértelműek. Vannak, akik

azt állítják, hogy megszüntetésük vagy nem alkalmazásuk nem más, mint az eutanázia egy módja. Ehhez a lépéshez ugyanis a beteg életében bekövetkezett „minőségi” változás adja meg a kiindulópontot, és a vele kikerülhetetlenül együtt járó halálnak az okot. A keresztény hagyomány és az egyházi tanítás álláspontja szerint ugyanis: „...eutanáziának tekinthető minden olyan cselekedet vagy mulasztás, amely önmagában vagy a cselekvő szándéka alapján halált okoz a céllal, hogy a szenvedés minden lehetőségének véget vessen” (Hittani Kongregáció 1980).

A betegség elhárítására irányuló kötelességgel ellentétben életünk fenntartására és meghosszabbítására irányuló pozitív kötelesség gyakorlatilag majdnem mindig magában foglalja a szükséges táplálék biztosítását. Amíg az orvosi kezelés a beteg gyógyítására irányul, a táplálkozás életünk egyik alapvető eleme, az életfenntartás rendszeres és szükséges eszköze. Amikor az orvosi kezelés elviselhetetlen terheket okoz, vagy életünk védelmére alkalmatlanná válik, annak visszautasítása vagy visszavonása erkölcsileg megengedhetővé, sőt kötelezővé is válhat. A betegség állapotával együtt járó teher vagy szenvedés elviselése azonban alapvető keresztény kötelesség. Ezeknek a halál okozásával vagy lehetővé tételével történő megszüntetése nem más, mint az eutanázia pontosan meghatározott esete.

Noha az is előfordulhat, hogy a táplálkozás lehetetlenné vagy nagyon is terhessé válik, például a halált közvetlenül megelőző időszakban, az állandó vegetatív állapotban lévő betegek esetében általában nem ez a helyzet. A mesterséges táplálás ugyanis rendszerint nem jelent számba vehető terhet vagy jelentős költségnövekedést. Megszüntetésének célja és értelme majdnem mindig a beteg állapotából fakad. Ez azonban ellentétben áll az élet fenntartására irányuló általános és alapvető kötelességgel. Az a tény, hogy egy orvosi eljárás nem alkalmas a beteg meggyógyítására, önmagában nem ad elfogadható alapot annak visszavonására vagy nem alkalmazására. Ez csak annak az eszköznek az esetében engedhető meg erkölcsileg, amely többé már nem alkalmas az élet meghosszabbítására, vagy használata túlságosan terhessé vált. Noha a kérdéses táplálásmód orvosi eljárásnak is tekinthető, annak terhei nagyon is kedvező arányban vannak a beteg életének meghosszabbításában rejlő előnnyel.

Ez a röviden összefoglalt álláspont két alapfeltevésből indul ki: a/ a mesterséges táplálás a betegnek jelentős előnyt biztosít, mivel meghosszabbítja életét, és b/ az eljárás nem gyógykezelés, hanem a beteggondozás hétköznapi eszköze. Az ellenkező véleményt vallók ezeknek a feltevéseknek az érvényét vitatják.

Az öntudatlanság állapota nem szünteti meg az emberi élet önmagában vett ontológiai értékét, annak túlvilági jelentőségét és a személy méltóságát. Ezért nem lehet sem egyéni, sem közösségi jogalapot formálni annak egyszerű kioltásához. Ugyanakkor a fizikai élet meghosszabbításának kérdését sem lehet gyökeresen elválasztani a „személyes”, öntudattal vagy annak lehetőségével rendelkező élet végérvényes megszüntetéstől. Az öntudat elvesztése lehetetlenné teszi a személyek közötti kapcsolatokban gyökerező értékek megvalósítását, melyeknek jelentősége túlnő a fizikai értelemben vett élet határain. Valójában ezeknek az értékeknek a megvalósítása teszi szükségessé az élet fenntartásának meghosszabbítását. Ezek adják meg az életnek a személyes értékeit.

Meddig terjed az élet fenntartásának kötelessége?

Már XII. Piusz pápa is leszögezte, hogy az élet fenntartására irányuló igyekezetnek gátat kell szabni, ha az magasabb rendű lelki javak megvalósításának akadályává válik. (AAS 1957, 1027–1033) Az élet meghosszabbítása ezeknek a magasabb rendű értékeknek a lehetősége nélkül tehát nem biztosít előnyt a betegnek még akkor sem, ha az igyekezet aránylag kevés teherrel jár. Ez annál is inkább igaz, mivel a keresztény hagyományban a halálnak pozitív értéke és értelme is van. Az nemcsak a bűn következménye, hanem az üdvözítő Isten hívása is, a döntő lépés az istenlátás és az örök élet elnyeréséhez. Mindenkinek az életében elérkezik tehát az az időpont és állapot, amikor a halál késleltetése nem az életfenntartás kötelességének, hanem a hitben és reményben való ingadozásnak a jelévé válik.

Az ellenvélemények szerint a mesterséges táplálás sem tekinthető egyértelműen az életfenntartás és betegellátás hétköznapi eszközeként. A nyelésre képtelen személy — csakúgy, mint a lélegzésre képtelen — a halál közelében áll. A lélegzés és táplálás biztosításának kérdését egyik esetben sem lehet elválasztani a beteg állapotától. Mindkét esetben ugyanazok a feltételek szabják meg az életfenntartó technológia alkalmazásának erkölcsi szükségességét: a beteg felgyógyulásának lehetősége és az életfenntartó eszközöktől való függetlenség biztosítása. Más szóval: az élelem orvosi eszközzel való biztosítása csak abban az esetben tekinthető az életfenntartás és betegellátás hétköznapi eszközének, ha a beteg képes, vagy előbb-utóbb képessé válik az önálló táplálkozásra. Mivel az állandó öntudatlanság állapotában a mesterséges táplálás nem képes a beteg meggyógyítására vagy legalább cselekvőképességének korlátozott helyreállítására, az eutanáziára vonatkozó nyilatkozat szavait használva ez az igyekezet „az élet nagyon is bizonytalan és terhes meghosszabbításán kívül mást nem tud biztosítani”. Ezért annak használatát nem lehet erkölcsileg kötelezőnek tekinteni. Más szempontból nézve ezt úgy is ki lehet fejezni, hogy az orvosi táplálással együtt járó aránylag kevés teher is nagyon kedvezőtlen arányban van a beteg számára biztosítható előnnyel: valójában semmi előnyt sem biztosít, tehát abba lehet hagyni.

Ez a megállapítás azonban még nem világítja meg teljesen ezt a kérdést. Az eutanáziáról szóló nyilatkozat szerint a halál elfogadása és az eutanázia közötti különbség nemcsak a cselekvő szándékától, hanem az eszköz mibenlététől is függ. Amint láttuk, az ellenvélemények szerint az eszköz mibenléte, használatának értelme elválaszthatatlan a beteg állapotától, felgyógyulásának lehetőségétől. A cselekvő szándéka is a beteg állapotától függ. Amikor a felgyógyulás és a magasabb rendű értékek megvalósítása lehetetlenné válik, szándékunk annak elismerésére irányul, hogy az evilági élet ajándéka nem örökké tartó, és védelmére irányuló lehetőségeink is korlátozottak. Ezért a mesterséges táplálás megszüntetésével vagy nem alkalmazásával nem a halál okozását, hanem küszöbön álló lehetőségének elfogadását szándékozunk.

Végső fokon tehát a cselekvő szándékát is a beteg állapota és betegségének természete teszi megokolttá. A mesterséges táplálást a nyelésképtelenség teszi szükségessé, és ezért az orvosi beavatkozássá válik. Ez a beavatkozás azonban szükségtelen minden olyan esetben, amikor nem képes az öntudatos élet, a minimális cselekvőképesség és a magasabb rendű értékek meg-

valósításának biztosítására. Ilyen feltételek mellett még ez az aránylag egyszerű eljárás is felesleges teherré válik.

A halál okozása és a felesleges terhektől való megszabadulás szándéka közötti különbség nem mindig éles, különösen nem akkor, ha ugyanaz a cselekedet alkalmas mindkettő megvalósítására. Ezért a visszaélés veszélye nem csekély, annál is inkább, mivel a betegek teljesen ki vannak szolgáltatva ápolóiknak. A mesterséges táplálás visszavonásának vagy nem alkalmazásának törvényes szabályozása sem választható el könnyen az eutanázia legalizálásától. A betegeknek okozott teher is összetéveszthető a betegség félelmével. Ezért a mesterséges táplálás sürgetői a közjóra is hivatkoznak, mondván, hogy a visszaélés lehetőségének és az eutanázia kulturális és törvényes elfogadásának megakadályozása is szükségessé teszi ezt a szolgálatot.

A szándék helyessége

A mesterséges táplálás ellen érvelők elismerik, hogy a betegség és táplálás okozta terheket nem mindig lehet világosan szétválasztani. Ezért szerintük a szándék helyessége végső fokon nem erre a különbségre, hanem a cselekvő személy erkölcsi integritására, erényességére épül. A katolikus hagyomány eredeti értelmében a cselekedet struktúrája a következményektől függetlenül nem rejt magában erkölcsi értéket és végső fokon a szándék helyessége is a cselekvő személy erkölcsi jóságán áll vagy bukik. A személyes elhatározás benső aktusának erkölcsi értéke a Szentlélektől kapott életben gyökerezik. Mindez természetesen nem zárja ki a tévedés vagy a szándékos visszaélés lehetőségét. Ezért van olyan nagy szükség az óvatosságra és gondosan megfogalmazott irányelvek kidolgozására, az ezzel kapcsolatos egyéni és közösségi kérdések őszinte és nyílt megvitatására.

Ennek a dialógusnak és a lassan kialakuló összhangnak az első és talán legfontosabb alaptétele az a megállapítás lehet, hogy senki sem akarja a mesterséges táplálás visszavonását vagy nem alkalmazását törvényesen kötelezővé tenni. Legyen ez a lépés erkölcsileg és jogilag megengedett lehetőség, amit a körülményektől, valamint egyéni képességektől és lehetőségektől irányított megfontolás alapján kell megtennünk, az érdekeltek szabad és jól informáltságot feltételező beleegyezésével. Az a tény is könnyen belátható, hogy a mesterséges táplálás visszavonása vagy nem alkalmazása nem nevezhető eutanáziának. Ehhez ugyanis az élet szándékos kioltására van szükség. Amint már kifejtettük, az eljárás megszüntetését azonban az teszi erkölcsileg indokolttá, hogy az többé már nem alkalmas a beteg állapotának megkönnyítésére. Ezért a „közvetett” vagy „passzív” eutanázia kifejezésnek ebben az összefüggésben való használata csak zavarosabbá teszi a kérdésről kialakítható képet.

Az étel és ital biztosításának szimbolikus jelentősége van vallási és társadalmi életünkben; a közösségben való részvételt jelképezi. Az állandó öntudatlanság állapotában a beteg már nem képes közösségi életre, ezért esetében ennek a jelképnek nincsen többé semmi szerepe sem. Nem az étel és ital megtagadásáról és a beteg jelképes kiközösítéséről van tehát szó, hanem olyan — orvosinál nevezhető — eljárás megszüntetéséről, amire a betegnek már nincsen szüksége. A „mesterséges táplálás” kifejezés maga is félrevezető,

mivel az eljárást a kisgyermeknek vagy a magatehetetlen betegnek adott alapvető segítséggel hozza nyelvi és érzelmi kapcsolatba. Az állandó öntudatlanság állapota azonban nem hasonlíthat sem a gyermekéhez, sem a tehetetlen betegéhez. Ezért ennek az eljárásnak valójában semmi vagy csak nagyon kevés köze van a táplálkozáshoz. Ez annál inkább igaz, mivel ebben az állapotban a betegek nem érznek éhséget vagy szomjúságot; és ha ezt tapasztalnánk is, a táplálás nem lenne alkalmas annak megszüntetésére.

Végül ez a dialógus a beteggondozás „hétköznapi” vagy „rendes” és „rendkívüli” eszközei közötti különbségre is fényt vethet. Hétköznapiak és így erkölcsileg kötelezőnek tekinthető az a szolgálat, amelyik a beteg számára több előnyt jelent, mint terhet. Rendkívüli és erkölcsileg nem kötelező minden olyan eljárás, amelynek használata ezt az arányt megfordítja. Ennek az aránynak a megállapításában nem előre megfogalmazott formulákat kell alkalmazni, hanem minden egyes esetet gondosan mérlegre kell tenni, figyelembe véve a beteg értékszemléletét és pszichológiai erőtartalékait is, amennyiben erre lehetőség van.

Végül figyelembe kell azt is venni, hogy az orvosi szolgálatnak a célja és értelme nem merül ki az élet védelmében, a betegség gyógyításában, a fájdalom csökkentésében. Mindezekkel a részletfeladatokkal az orvostudomány a személy életének célját igyekszik elérhetővé tenni. Más szóval: a magasabb lelki értékek megvalósításának lehetőségét szolgálja az orvosi beavatkozás is. Amennyiben ez csak a fizikai élet fennmaradását képes biztosítani, és azt is csak terhes technológiai eszközök segítségével, megszűnik a szolgálat használatára irányuló erkölcsi köteletség. Ebben a helyzetben nem az élet további védelme, hanem a beteg kényelmének, lelki és közösségi támogatásának biztosítása az utolsó szükséges feladat.

Jelenleg még nem alakult ki összhang ebben a nehéz és sok esetben bonyolult kérdésben. Az a tény, hogy sok személy lebeg túlságosan hosszú ideig az élet és a halál határvonalán a mesterséges táplálás eszközeinek segítségével, nem jelenti azt, hogy az eljárás védői teljesen nyugodt lelkiismerettel tarthatják álláspontjukat. Nemcsak az „irgalmas gyilkosság” (mercy killing), hanem az élet erőltetett meghosszabbítása is sérti a személy méltóságát. A vitatott eljárás alkalmazására vagy visszavonására vonatkozó döntésekhez a tények gondos mérlegelésén kívül szükség van az isteni irgalomban gyökerező bizalomra és bátorságra is. Isten üdvözítő szándéka túlnő az emberi gyengeség és a tévedés határain, érvényesül tévedéseink ellenére is.

Felhasznált irodalom:

Barry, Robert, O.P.: *Feeding the Comatose and the Common Good in the Catholic Tradition*, *The Thomist*, 53 (1989), 1–30;

Connery, John, S.J.: *The ethics of Withholding/Withdrawing Nutrition and Hydration*, *Linacre Quarterly* 54 (1987), 17–26;

McCormick, Richard A.: *Nutrition-Hydration: The New Euthanasia*, in his: *The Critical Calling: Reflection on Moral Dilemmas since Vatican II*. Georgetown University Press, 1989;

Shannon, Thomas-Walter, James: *The PVS Patient and the Foregoing of Medical Nutrition and Hydration*, *Theological Studies*, 49 (1988), 623–647.

KISS SZEMÁN RÓBERT

Totális kisebbségben

A kisebbségi lét okairól

A mai politikai-társadalmi viszonyok között Kelet-Közép-Európa egyik kulcsfontosságú fogalma a kisebbség. Ennek a fogalomnak a megragadására azonban írásunkban nem ezt a fajta nemzeti-nemzetiségi kisebbségi léteket szándékozunk tárgyalni, bár néminemű azonosság és összefüggés kimutatható lesz a tárgyalandó téma és a nemzeti-nemzetiségi kisebbségi fogalom között. Tehát nem arról lesz szó, hogy egy nemzet vagy nemzetiség mikor, hogyan, milyen körülmények között került kisebbségi sorba, vagy hogyan éli meg azt. Arról sem lesz szó, hacsak nem negatív példaként, hogy Németh László híres-hírhedt tanulmányában (*Kisebbségben*) miként alkalmazza ezt a fogalmat olyan dolog jelölésére, amelyet mi gondolati síkon éppen ellenkezőleg nem a kisebbségi, hanem a többségi gondolkodás egyik jellemző formájának tartunk.

Ha valaki a 20. századi vagy az azt megelőző újkori diktatúrák kialakulásának körülményeit kísérli meg elemezni a kisebbségi gondolkodás szempontjából, könnyen juthat arra a következtetésre, hogy az elmagányosodott, a metafizikai háttérétől, támaszától megfosztott ember magányának, létszorongásának feloldását keresi a tömegben, azaz egy olyan többséghez való tartozásban, amelyet mindezen transzcendencia-pótló szereppel felruházhatna. A csapda azonban éppen a kérdésre adott túlságosan közkeletű és ortegaiasan sablonos válaszban rejlik. Ez ugyanis azt sugallja, mintha a magánya elől menekülő modern ember válna csak a többség, a tömegesség áldozatává, s e sietős egymásra lelésükben okoztak volna olyan tragédiákat, mint a francia forradalom vagy a 20. századi totalitárius rezsimek rettenetei. Csakhogy ez a fajta szemléletmód a modern ember azon leegyszerűsített történelemszemléletéből fakad, amely egyfajta dualisztikus látásmódban nyilvánul meg; azt feltételezi ugyanis, hogy a történelemben élő ember vagy vörös, vagy pedig fekete szemüvegen keresztül látja a világot, ugyanakkor megfeledez az arról a tényről, hogy bár ellentétes előjelű, ám azonos eszmei talajon sarjadt jelenségről van szó. Azt a tényt ugyanis, hogy mindkettőben ugyanazon erők működnek, az újkori ember tekintete elől éppen differenciálatlan történelemszemlélete fedi el, vagyis történelmi folyamatok helyett politikai kategóriákban való gondolkodásmódja.

A dolog úgy áll, hogy amióta világ a világ, de datálhatóan a metafizika születésének pillanatától vagy legkésőbb a kereszténység kialakulásától fogva egészen biztosan a kiválasztottság tudatától, a különbözőség vágyától, az Istenhez és az Örökkévalóhoz való közelség szomjától hajtott ember az, aki kivonul a társadalomból; ő az, aki néhány hasonló megszállottal egyetemben elvonul a sivatagba, iskolát nyit, kolostort alapít vagy mozgalmakat indít — abban a szilárd meggyőződésében, hogy különleges ismeretek birtokában,

valamilyen transzcendens erő földi kisugárzásaként, felsőbb parancsra teszi mindezt. Ezért a keresztény üdvtan és eszkatológia — legalábbis azon vágy felkeltésében és hosszú századokon keresztül életben tartásában, hogy a kiválókhoz és igazakhoz, azaz egyben az üdvözülő kisebbséghez tartozzék — sokkal inkább felelős, mint azt gondolnánk. Felelős azért, mert a vágyat felkeltette és ébren tartotta, ugyanakkor az évszázadok hosszú során elveszítette azon képességét, hogy ki is elégítse, és ezzel párhuzamosan azon lehetőségét, hogy szabályozza azt. Ennek szerteágazó okaira most egyelőre nem tudunk kitérni, csak annyit jegyzünk meg példaként, hogy Szent Ágoston, akit nem elégített ki sem az előkelő római polgárok, sem a manicheusok kisebbségéhez való tartozás (nem véletlen, hogy a manicheusok is a vallási megismerésben a legmagasabb fokra eljutott társaikat kiválasztottaknak nevezték), a keresztény kiválasztottak kisebbségi közösségéhez való tartozást választotta, s a számára legvalószínűbb Transzcendencia garanciáját részesítette előnyben az evilági és a manicheisztikus boldogságkeresés módjával szemben.

Amikor tehát a 20. századi ember ehhez vagy ahhoz a társadalmi-politikai szélsőséges csoporthoz, közösséghez csatlakozik, amikor a náci büszkén fel lendíti a karját, amikor a kommunista büszkén vonul egy tüntetésen, akkor ugyanezt az elkülönülést hajtja végre, ugyanazon vágy munkál benne, mint az előbbi egyházatyában — természetesen azzal a különbséggel, hogy nem ismeri föl, miszerint az igazi, a transzcendenciához közelebb vivő elkülönülés garanciája helyett az *inferno* által kiállított kisebbségi billogot sütötte magára. Vagyis azt követi, amit egy téveszme emelt annak a helyébe, amit Egyistenként vagy Ideaként tisztelhetne. Ezért aztán rendkívül fontos a különbségtetés a kisebbségivé válás mint formális „technikai” aktus és erkölcsi-szellemi választás között. Mert bár Ágoston magatartását sem tekinthetjük teljesen *fairnek*, különösen nem azokkal szemben, akikkel éveken keresztül egy közösséget alkotott, nevezetesen előbb Carthago Veneris aranyifaival, majd később a manicheusokkal, tőle azért későbbi életpályájának ismeretében mégsem vitathatjuk el döntésének legitim voltát, amit az egyház meghívásnak nevez, és amely tulajdonképpen életének utolsó pillanatáig mindenki előtt nyitva áll. Ugyanakkor a fentebb említett 20. századi emberek választása, mivel téveszmén alapuló választás, amely, más és saját maga megsemmisítésére törekszik, igencsak emberellenes, tehát elítélendő.

A kisebbségi vagy többségi választás etikai megítélésében a sarokkő, a kulcsfogalom a felelősség vállalása. Miután az ember a történelem folyamán fokozatosan függetlenítette magát az ún. felsőbb hatalomtól — és ez nem elítélő, csupán ténymegállapító kijelentés esetünkben —, s a világban való helyét, valamint a dolgok közötti összefüggéseket a megsejtés helyett egyre inkább a sejtésnél töredékesebb, ám részleteiben konkrétabb, „tudományosabb”, „pozitívabb” megismerési módszer szerint határozta meg (Comte), helyét a Transzcendencia vagy az Idea által igazgatott világban egy ilyen erőt el nem ismerő világ bizonytalan, ámde általa előkelőbbnek tartott helyére cserélte föl, azaz mindinkább magára maradt. Ezzel párhuzamosan nőtt mind a saját maga, mind pedig a világ iránti felelőssége is, hiszen külső erő híján egyedül maradt a világ hajójának kormánylapátjánál. (Ebből, a magányt az evilági felelősségérzettel párosító magatartásmódból született meg a 20. század folyamán a környezet, az élővilág mint önmagában való érték

védelmének szekularizált gondolata, amely korunkra konkrét panda- és esőerdő-mentő akciókba, zöld csoportokba, öko-pártokba torkollott.)

Kisebbségi lét — elmagányosodás — diszkrimináció

Az eredendő elmagányosodás, amely az eredendő bűnnel, azaz az önálló emberi megismeréssel vette kezdetét, mindmáig tart az emberiség történetében, és várhatóan eszkatologikus megoldást nyer majd. Az elmagányosodás ilyen mértékét és a felelősség ezzel egyidejű megnövekedését azonban csak a legélesebb elmék és legfejlettebb erkölcsiségű emberek voltak képesek elviselni. Másként viszonyulnak a felelősségvállalás kérdéséhez azok, akik a metafizikai magányt — talán mert ezt vagy szellemileg, vagy pszichikailag elviselni képtelenek — valami „mással” akarják kitölteni. A valami „más” keresése mindig a lehető legveszélyesebb motiváció és az oksági láncolatok olyan kuszaságát eredményezi, amely lehetetlenné teszi, hogy első pillantásra fölfedjük bizonyos jelenségek gyökereit. A magány félelem formájában hol feltör az ember lelkéből, hol pedig mélyen beássa magát, s bonyolult vagy kevésbé bonyolult folyamatok után megváltozott formában, álcázva bukkan fel belőle ismét. E metamorfózis végállomása lehet az a társaság és közösség utáni vágy, ami — hogy célját, valamiféle közösség kialakulását elérje — brutális tettekre is vezetheti az embert, amelynek csak látszólagos oka az embergyűlölet. Hiszen köztudomású, hogy a boldogtalanság és az elégedetlenség legalább olyan mértékben aktív magatartásban nyilvánul meg, mint passzívban, és mindazon dolog és lény ellen irányul, amely vagy aki „más”, vagy — és ez még félelmetesebb — másnak *látszik*.

Minden ember kisebbségének születik, mégpedig az eredendő bűn okán: nemesen kitalizottan, kivetettként és kiszolgáltatottságában is megőriz valamit méltóságából. De ezt a kisebbségi sorsot csak olyan emberek merik teljes súlyával vállalni, akik képtelenek vagy alkalmatlanok az önámításra, amely segítségével az emberek többsége transzcendens magányát elfedi. A fejlett intellektusú ember vállalja akár az ateizmust is; az erkölcsi ember a rossz lehetetlenségének tapasztalatából kiindulva elveti a rossz gyakorlatát, és önként vonul kisebbségbe; egyesekben azonban a többségiek „megszimatolják” potenciális áldozat-voltukat, ezért mintegy „belekényszerítik” őket a magány vállalásába, a kisebbségi létbe. Ez utóbbi pszichikai motivációktól vezérelt diszkrimináció az, amely megindítja a 18–19. század folyamán a közép-kelet-európai kis nemzetek és nemzetiségek önállósulási törekvéseit. Érdemes volna alaposan megvizsgálni, hogy e nemzeti mozgalmak fő vezéreit miként vetette ki magából diszkrimináció útján a nagyobb nemzet, s hogyan kerekedett felül bennük a másság iránti igény, amely végül is egyre kisebb nyelvi és kulturális territóriumokra tördelte szét térségünket. Ily módon biztosítja az értelmiség a kisebbség folyamatos utánpótlását, amely századunkban, különösen a diktatúrák tapasztalata után és az individualizmus 19. századi megerősödésével ahhoz vezetett, hogy az értelmiség kivívta magának az „örökös kisebbségi” vagy az „örökös ellenzéki” szerepét.

Persze föl kell tennünk a kérdést, hogy az értelmiségi más vonatkozásban és más síkon nem többségi létformát választ-e ezzel a lépésével, hiszen az általunk vázolt kisebbségi magatartásforma egyetlen kritériuma a mindentől,

így a fent vázolt ellenzéki sémáitól való függetlenség is. Hiszen balgaság volna feltételeznünk, hogy evilági képlet szerint a többségiségnek csupán egyetlen formája van, s e képlet birtokában elkerülhetjük eleve a többségivé válás veszélyét olyan bonyolult társadalmi-politikai viszonyok között, mint amilyen a 20. századé. A legsikeresebb többségiség ugyanis képes magát kisebbséginek álcázni — akár mint valami húsevő növény, amely illatanyagával téveszti meg táplálék után kutató áldozatát —, s ezzel oly vonzóvá válik a kisebbségi életet kereső emberek előtt, hogy azok beleesnek az így felállított csapdába. Ebből az következik, hogy a többségiség és a kisebbségiség sohasem mérhető evilági mércével, hiszen minőségi, nem pedig látszat-minőségi vagy akár mennyiségi kategória. Így aztán többségi maradhat a többségtől magát elhatároló értelmiségi is, ha észre nem veszi a húsevő virág szimulációját, és azt tartja (ne adj Isten fennen hirdeti) magáról, hogy ő alkotja a kisebbségi elitet. Ugyanakkor kisebbségi maradhat az az ember vagy az az embercsoport, aki bár látszatra semmiben sem különbözik a többségtől, ám valójában, lelki, szellemi életében vállalja mind intellektuális, mind érzelmi szinten azt az alapvető magányt, amely akkor fogja el, amikor szemtől szembe áll Istennel vagy annak hiányával.

Nincs megrendítőbb látvány, mint amikor Szókratész megkísérli önmaga védelmét az athéni polgárok előtt, holott eleve tisztában van azzal, hogy számára nem létezik fölmentés. Nem azért, mert bűnös valamiben, hanem azért, mert magányát vállalva *nem tud* foglalkozni azzal, amivel itt e földön foglalkoznak, mert erre a szintre igazi kisebbségi lévén *képtelen* leereszkedni. Ez az igazi, megbocsájthatatlan bűn a többségi ember szemében, amiért halálbüntetés jár.

A teve könnyebben jut át a tű fokán (Mt 19, 24), mint ahogy a többségi ember Isten színe elé kerül. A többségi azáltal tagadja Isten létét, hogy megfosztja magát az egyedi döntés lehetőségétől, és ezáltal olyan kényszerpályára lép, ahol az isteni — a felelősségvállalás által — nem segítheti emberi mivoltának kiteljesedését. Fentebb már szóltunk arról, hogy az istenhit mennyire felelős azért, hogy az emberben feltámasztja az elkülönülés mint a transzcendencia felé való közeledés vágyát, ugyanakkor annak kerekeit is megadja, amellyel az ember a legnagyobb valószínűséggel a helyes utat megtalálhatja.

A kisebbségi lét vállalása

A kisebbségi út azonban sokkal több veszedelmet rejt, mint a többségi, amint azt Szókratész példáján is láthattuk. Mindazonáltal az ezt a sorsot vállaló embert semmi sem tántorítja el attól, hogy végighaladjon rajta. Személyek sokaságával találkozhatunk az emberi történelemben, akik végigjárták — de talán még többen voltak azok, akik azt hitték, hogy ugyanazon az úton haladnak. A modern látszat-kisebbségi ember alakjának intellektuális hátterét a francia enciklopédisták dolgozták ki, érzelmi vonatkozásait és megnyilvánulásait pedig a romantikának, különösen a német és az angol romantikusoknak köszönheti. Ettől a kortól fogva látszik úgy, hogy a kisebbségi lét kötelező járuléka, sőt elengedhetetlen feltétele annak, hogy valaki, valakinek a sorsa megjelenítésre érdemessé váljék, azaz az elmúlással és a halállal szem-

ben örökre megőrződjék (innen származik aztán a romantika halál-kultusza, amely az elmúlással szemben saját fegyverét, a nem szokványos, az emlékezetes, tehát az örök halált szegezi szembe). Az ilyenfajta, csak látszatra kisebbségi lét egyben garanciával szolgált — a kortársak hite szerint — arra, hogy az ember közelebb kerüljön ahhoz a transzcendens lényhez, akinek — bár ekkor már nemigen beszélnek róla közvetlenül sem a filozófusok, sem a művészek — hiánya oly égető, hogy e szükségben kiüresedett megnyilvánulási formái válnak az imádat tárgyává. Az Isten ilyen tárgyiasítása olyan kultuszokban nyilvánul meg, mint az emberi ész feltétlen tisztelete, a zseni őrző imádata, s mindez éppoly üres és hiábavaló, mint az a kagyló, amit a szobánk négy fala között a fülünkhöz szorítunk, hogy halljuk elmúlt nyarunk tengereinek hullámverését, holott az csak a saját fülünkben futó erek lüktetését, saját életünk megnyilvánulási formáit erősíti föl. Transzcendencia-tartalma mindennek csupán annyi, amennyi bármi egyéb jelenségnek e földön, s amolyan kisebbséginek álcázott többségiként, ha lehet, még messzebb vezet az igazságtól.

Kereszténység és kisebbségi tudat

A kereszténység viszonya ahhoz a fajta kisebbségtudathoz, amely írásunk tárgya, mindig is ambivalens volt, és az is marad. Ez az ambivalencia több tényezőtől fakad, melyek egyike az az üdvtörténeti vonatkozás, amely az Ószövetség öröksége, s amely a zsidóságot mint kiválasztott, azaz kisebbségi, a többséggel szemben álló népként állítja elénk. A jézusi üzenet az első keresztények kezdeti, ószövetségi hagyományokon nyugvó kisebbségi attitűdjén alapvetően nem változtatott, bár a páli levelekre való hivatkozással ezt cáfolni szokták (vö. Róm 3, 29). Ebben a kérdésben nem kívánunk döntőbíróként fellépni, csak azt tartjuk megjegyzésre érdemesnek, hogy a zsidóság faji, nemzetiségi, vallási alapokon való elkülönülésének három összetevője közül fő tényezővé az Újszövetségben a minőségi, vallási elkülönülés vált. A többségi-kisebbségi lét kérdésének keresztény megítélésében alapvető változás a 4. évszázadban következett be, s ehhez nem kis mértékben hozzájárult a konstantini fordulat utáni néhány évtized. Az adminisztratív, az államhatalomtól kapott támogatás mindenestre alapjaiban tette kétségessé a kereszténység kisebbségi jellegét, s helyét átvette a többségi gondolkodásmód. Ez teljesen érthető folyamánya volt annak a ténynek, hogy a kereszténység a kiválasztottak önálló döntésén alapuló, személyes áldozatok meghozatalától sem visszariadó módja társadalmi szinten megszűnt, és helyébe a *római* kereszténység, azaz a közigazgatási és birodalmi struktúrákat is magába épített kereszténység jutott uralomra — s ez majd másfél évezreden keresztül határozta meg a kereszténység belső történetét.

Az egyháznak ez a többségivé való terebélyesedése hívta azután életre az egyházon és a kereszténységen belül azt a kisebbséget, amely biztosította a többségi kereszténység és a keresztényiesített társadalom számára az öntisztulási folyamat mechanizmusát. Ez a folyamat, bár számtalan fölösleges mozgalmat termelt ki magából, valójában mégis feltétele volt annak, hogy a kereszténység másfél évezreden keresztül, zord gazdasági és társadalmi viszonyok között is tovább éljen a társadalomban.

A kereszténységnek a kisebbségi-többségi magatartásmódhoz való viszonya — persze számos áttételen keresztül — az alapja annak az újkori gondolatnak, miszerint a kisebbségi lét, bár nem száz százalékosan, de mégis valószínűsíthetőbben visz közelebb Istenhez, az Örökkévalóhoz, mint a többséghez való tartozás. Nem csoda hát, hogy az újkorban megindul az egyén tudatos, racionális döntésen alapuló elszakadása a közösségtől, a többségtől a fentebb vázolt közelebb jutás reményében. Ez a camus-i dandy megjelenésének az ideje a társadalomban, azé az emberé, aki elkülönül, megvet és utál, s aki azután öngerjesztő mechanizmus következtében egyre nagyobb és nagyobb magányba, metafizikai szorongásba hajszoja bele magát, sőt hajlandó szövetségre lépni akár a Gonosszal is, csakhogy szenvedése és magánya a lehető legnagyobb fokú elkülönültséget biztosítsa a számára. Mindebben persze mégsem tagadható az a titkolt vagy kevésbé titkolt vágy, hogy mindezt észrevegye az, Akinek címezve van, hogy meglássa és megpillantsa azt a szenvedést, amelyet ő, a dandy érez.

A kisebbségi sorsot választó európai embert tudatosan-tudattalanul eszkatologikus vágy hajtja, hogy közelebb kerüljön az Egyhez, az Igazhoz, s mivel számára a többségi út túlságosan kacskaringós, de főként kilátástalannak látszik ebből a szempontból, az ellenkező irányba indul el, ahol mindaz vár rá, ami Szókratészre vagy Jézusra várt. A tudatosan vállalt kisebbségi sors (és itt most már végleg szellemi, etikai, vallási értelemben vett kisebbségi létre gondolunk) a színváltásra éppúgy visszavezethető, mint a vádaskodók ellen védekezni kényszerülő Platonra. A szenvedés misztikus, megtisztító erejébe vetett hit, mivel misztérium, és vajmi kevés köze van az evilághoz, úgy látszik, csorbíthatatlanul túlélte a 18. századi szekuláris megrázkódtatásokat, melyeknek a tételes európai vallásosság áldozatául esett, csupán annak a legmélyebb, legrejtettebb, leglényegibb és legemberibb (azaz az istenihez legközelebbi) lényegét őrizte meg: nem egyéb ez, mint a bábéli történet modern változata. Miután a közösségi kísérlet a Transzcendencia meghódítására kudarcba fulladt, a megfáradt és nyelvükben összezavart, azaz egymással kommunikációra képtelen építők fogják a szerszámaikat, amelyek elégtelen eszközöknek bizonyultak a kitűzött közös cél elérésére, és elindulnak, hogy mindenki *külön-külön*, csak a saját, egyéni üdvösségével törődjék ezentúl. Miután bebizonyosodott, hogy a modern ember eszközei, intellektusa és újsütetű tudománya éppúgy véges és elégtelen a végtelen, az örök és a határtalan megragadására, a modern kor legjobbjai szétszéledtek, hogy kisebbségiként vezekeljenek nagyratörésükért. A totális vereséggel a totális kisebbségi sors vár rájuk, amely, bár számtalan csapdát rejt magában, mégis a legnagyobb valószínűséggel visz közel Ahhoz, Akihez az ember leginkább visszatérni vágyik.

Miért félünk a döntéstől?

Emberi létünk fontos eleme egyéni döntéskéességünk gyakorlása és a döntéseinkkel járó személyes felelősség vállalása. A felnőtt ember érettsége abban mutatkozik meg, hogy élete jelentős helyzeteiben képes döntéseket hozni, nem pedig másokra vagy a már bevált szokásokra, megoldásokra támaszkodik. Minden társadalomnak szüksége van érett, dönteni tudó és felelősséget vállaló személyekre.

A döntések jelentős szerepe életünkben talán akkor tudatosodik bennünk igazán, amikor a döntéshozás komoly akadályokba ütközik. Mindannyian álltunk már döntések előtt és tapasztaltuk, mennyire nehéz is egyes helyzetekben dönteni. Ekkor maga a döntés kérdése elgondolkoztat minket. Így van ez a többi fontos dologgal is: akkor irányul rájuk a figyelmünk, ha bizonyos okokból kérdésessé válnak.

Döntéseink nem légtüres térben születnek. Egy bizonyos társadalomban, kultúrában élünk. Kapcsolatainkat és cselekedeteinket nagymértékben befolyásolják a különböző intézményekben, csoportokban vagy közösségekben érvényben lévő értékek, vélemények, elvek, elvárások. A kor „szelleme” hatással van döntéskéességünkre és döntéseinkre. Korunk „szelleme” rendkívül összetett jelenség, melynek részletes megvilágítása meghaladja a jelen tanulmány kereteit. Csupán azokat a jellegzetességeket emelem ki, melyek döntéseinket és a döntésre való kéességünket befolyásolják. A mai ember egyre jobban fél a döntéstől és egyre jobban sorvad a döntésre való kéesség. E jelenség okaira szeretnék rámutatni.

Dönteni fontos helyzetekben sohasem volt könnyű. Mindannyian emlékszünk Hamlet belső vívódásaira és cselekvőképtelenségére. Gyakran mi is Hamlethez hasonlóan halogatjuk a döntést, sőt, menekülünk előle. A döntéshelyzetek életünk jelentős próbái közé tartoznak. Yehudi Menuhin szerint sokan azért fogadják el könnyen a diktatúrát, mert az leveszi róluk a döntés terhét, nehézségét. Próbáljuk megvizsgálni, miért olyan nehéz feladat a döntés! Miért vonakodunk tőle? Hogyan tudjuk életünket úgy alakítani, hogy a döntés könnyebbé váljon? Mielőtt választ keresnénk ezekre a kérdésekre, nézzük meg a döntés fogalmának jelentését.¹

A döntés fogalma

Mi is történik, amikor azt kell eldöntenünk, hogy tovább folytatjuk-e tanulmányainkat, vagy elfogadunk egy állásajánlatot? Vagy próbáljuk elképzelni a házasság előtt álló fiatalok döntéshelyzetét.

A döntéshelyzetek lehetőségek elé állítanak minket. Ezek a lehetőségek a jövőhöz tartoznak, és nem lehet a jelenben mindegyiket egyszerre megvalósítani. Ha egy lehetőséget megragadunk, a többiről le kell mondanunk. A

döntés tehát az a cselekedet, amely egy lehetőséget valósít meg a többi rovására. Bár szabadon cselekszünk, döntésünk rendelkezik szükségszerű jelleggel.

Valójában életünk minden pillanatában lehetőségek előtt állunk. Ez azt jelenti, hogy valamiképpen mindig előrevetítjük magunkat, a jelent meghaladva a jövőbe lépünk. Az emberi lét nincs a jelen pillanatához kötve. A jelenben ott van az, ami még nincs megvalósítva, a jövő lehetőségei, vagy ami már megtörtént, a múlt eseményei. Martin Heidegger találó megfogalmazása szerint az emberi lét lényege az „eksztázis”. A szó eredeti értelme szerint *ek-stasis* azt jelenti, hogy önmagunkon túlhaladunk, túllépünk, a jelenből a jövőbe (vagy a múltba). Létünk lényeges mozzanata a kivetítés: gondolatainkkal és cselekedeteinkkel állandóan kivetítjük magunkat a jövőbe, még ha legtöbbször nem is gondolunk erre².

Lehetőségeink közül állandóan megvalósítunk egyet cselekedeteink által. A legtöbb esetben azonban a társadalmi szokások, hagyományok, vélemények, intézmények, törvények, szabályok szerint cselekszünk, azokat követjük. Döntésről itt végeredményben nincs szó. Döntésre akkor kerül sor, amikor ezek a meghatározó tényezők nem adják meg a pontos választ arra a kérdésre, hogy mit is tegyünk. Tényleges döntéshelyzetben a szabályok, szokások háttérbe szorulnak, nem jelzik egyértelműen cselekedetünk irányát. A döntést végeredményben mindig egy kivételes helyzet teszi szükségessé. „A döntés logikája a kivétel logikája” — írja H. Lübbe³. A döntéshelyzetben az általunk ismert és elfogadott elvek, melyek rendszerint meghatározzák cselekedeteink irányát, nem alkalmazhatók — önmagunkra vagyunk utalva. Ezért is találjuk a döntést igen nehéz feladatnak: nem tudunk igazán semmi másra támaszkodni, csak önmagunkra.

A döntés tehát a mi feladatunk: tudjuk, hogy tőlünk ered és felelősséget vállalunk érte. A döntésben meghatározzuk magunkat mint a többi személytől különböző és felelős egyént. A döntés és a vele járó felelősségérzet független egyéni létünk egyik legfontosabb megnyilvánulása.

A döntéshelyzetben még nem látjuk teljesen világosan, melyik lehetőség megvalósítása a helyes. Életünk eddigi eseményei és tapasztalatai nem adnak egyértelmű választ erre a kérdésre. Cselekedetünk következményeiről nincsenek egyértelmű és határozott ismereteink. A döntés tehát az a tett, amely hiányos ismereteink ellenére cselekedetünk irányát meghatározza: ugrás az ismeretlenbe.

Döntéseink határidőhöz vannak kötve. Ez a különbség a döntés és a választás között. A választás megengedi, hogy a lehetőségeket addig mérlegeljük, amíg a mellette vagy ellene szóló érvek számunkra világossá és egyértelművé válnak. A választás várhat, a döntést meg kell hozni. Minden döntéshelyzetnek van bizonyos sürgető jellege, és ez sokszor arra ösztönöz, hogy a határidőket mi túzzuk ki magunk elé. Ez a sürgető jelleg abból ered, hogy minden döntésfolyamat rendelkezik bizonyos időbeli határral, ami után bizonyos lehetőségek megszűnnek, mások pedig automatikusan megvalósulnak. Ezért érezzük úgy, hogy a döntés mintegy teherként nehezkedik ránk. S ahogy közeledünk a döntéshelyzet végső pillanatához, a teher egyre nyomasztóbbá válik.

A kétely, a bizonytalanság, a korlátozottság tudata szerves része a döntéshelyzetnek, és hozzájárulnak ahhoz, hogy a döntést kellemetlen eseménynek

érezzük. A döntéshelyzet sok esetben válságos helyzet is: döntéseink válságos helyzetekben születnek, vagy — ez se ritka — válságos helyzetet teremtenek. Ezt krízisnek nevezzük. A krízis a görög *crinein* szóból ered, megkülönböztetést, szétválasztást, döntést jelent. A krízis a görögöknél egy fejlődési folyamat döntő pontját jelentette: ezen a ponton dönt el, hogy a fejlődés milyen irányban folytatódott tovább. Bár szorosán kapcsolódik a döntéshez, a krízis szót ma másképp értelmezzük: a krízis olyan állapot, ami változást, törést jelent az egyenletes fejlődésben. Valamilyen zavar, szabálytalanság, zárlat lép fel, ellentét jelenik meg, és a fejlődés további iránya bizonytalanává válik. A krízishelyzetben tehát még nem dőlt el, hogyan oldódnak meg bizonyos rendellenességek. Ez az állapot általában a megoldás keresésére ösztönöz: a válsághelyzet döntéseket igényel. A krízis sokszor azért nem szűnik meg, mert képtelenek vagyunk dönteni. A krízishelyzetek kellemetlenek, hiszen ingadozással, bizonytalansággal, „legyengüléssel” járnak. Ezt a kellemetlen állapotot fokozza, hogy a megoldás, a megoldáshoz szükséges döntés várat magára⁴.

A döntés és a lehetőségek

Döntést hozni tehát annyit jelent, hogy egy lehetőséget megragadunk és a többit elvetjük. A megvalósított lehetőség ezután meghatározó tényezővé válik: meghatározza életünk további eseményeit és döntéseit. Cselekedeteink által a következő módon tapasztaljuk az idő három dimenzióját: a jövő a lehetőségeink téra, a jelen a lehetőségeink megvalósításának pontja, a múlt pedig a meghatározó tényezők szükségszerű és meg nem változtatható összessége. Ahogy haladunk előre az életben, úgy csökkennek a lehetőségek és nő a meghatározó tényezők száma. Az élet fokozatosan szűkülő úthoz hasonlít: a fokozatosan és nyugtalanítóan csökkenő lehetőségek útja⁵.

A döntéssel együtt jár a lehetőségekről való lemondás. A döntés következtében hátat fordítunk több elbűvölő és színes lehetőségnek, és igent mondunk az egyetlen kiválasztottnak. Aki dönteni tud, az felismeri és elfogadja léte időben és térben való korlátozott jellegét. A lemondásra és az emberi lét korlátozott jellegének beismerésére való képtelenség az, ami gyakran megakadályoz minket a döntésben.

A lemondástól való vonakodás legkiélezettebb példája a zsugori ember. Ez az embertípus ahhoz ragaszkodik a legjobban, ami szerinte talán legkevésbé van kitéve a romlásnak és pusztulásnak: a pénzhez. A pénz számára az állandó és tartós lehetőségek bősége, potenciális hatalom. A zsugori ember a lehetőségek értéke miatt kötődik annyira a pénzhez. Az elképzelt és állandóan szem előtt tartott lehetőségek sokkal nagyobb örömet szereznek neki, mint bizonyos konkrét dolgok. Nem tudja magát alávetni a lemondás törvényének, és cselekedetével lehetőségei egy részét megszüntetni⁶.

Hasonló magatartással találkozunk igen sok modern családban. A szülők megerősítik gyermekükben a hajlamot arra, hogy ne fogadja el a lehetőségek feladásának szükségszerűségét. A legtöbb mai gyermek órendje túlzásúftól: házi feladatát készíti, sportol, zongorázik, egy cserkészcsoporthoz tagja, táncolni vagy síelni tanul, újságot hord ki, televíziót néz stb. Állandóan más és más szerepet játszik, s sokszor egyszerre két vagy több feladatot próbál megoldani.

ni. Szülei pedig azt hajtogatják nap mint nap: „te, fiam, minden lehetsz”, vagy „az én lányom a legjobbat érdemli minden téren”. Így egyre jobban megerősödik a gyermekben a korlátlan hatalom és lehetőségek fantazmája. Mindenre megtanítták, csak arra nem, hogyan kell dönteni és lemondani egyes lehetőségekről⁷.

A szülők magatartása is növeli a gyerekekben a döntésképtelenséget. A mai felnőtt egyre szétszórta, s tevékenysége egyre több területre terjed ki. Gondoskodik családjáról, dolgozik, tanul, sportol, a helyi futballcsapat edzője, több egyesület és bizottság tagja, különböző terápiákon vesz részt stb. Egyrészt nem mutatja meg gyermekének, hogyan lehet a lehetőségekről fegyelmezetten lemondani, másrészt nem foglal állást világosan és egyértelműen bizonyos értékek mellett. Ha a gyermek az egymásnak ellentmondó értékek tömegével találkozik, meggyengül a döntésképesége.

A döntésképeség gyengüléséhez vezet az is, hogy a mai ember a munkahelyén, az üzletközpontokban, a televízió és az újság által egyre több lehetőséggel találja szembe magát. Pontosabban a lehetőségek megvalósításának állandó lehetőségével. A kellemes, sikeres, mindenki által csodált élet képe folytonosan ott lebeg előtte, és szinte bűnösnek érzi magát, ha nem veszi komolyan a kínáló lehetőségeket. A különböző reklámok erősítik benne azt a hitet, hogy a legváltozatosabb és leghőbb vágyak elérhetők. Ez sokszor azt eredményezi, hogy a lehetőségek és a fantázia világában, nem pedig a valóságban él. A hitelkártyák is ezt sugallják: minden lehetsz és mindent megvásárolhatsz. A mai tömegkultúra is arra bátorít, hogy az ember képzeletben azonosítsa magát egy jólétben élő kisebbséggel, és semmi esetre se gondoljon a lemondás és a szerénység erényére. Így természetesen nem fejlődik ki a döntés képessége, ami éppen a lehetőségekről való lemondást igényli.

Korunkban egyre több népszerű regény és film azt az illúziót táplálja, hogy az időből ki lehet lépni, az időn uralkodni lehet. Ezek a szórakoztató darabok kielégítik az ember ősrégi vágyát és reményét: hogy végül is kikerülhetők az elmúlás törvényei és visszaszerezhetők az elszalasztott lehetőségek.

William Barrett amerikai filozófus szerint a mai nyugati civilizáció jellemző jege az idegbaj, a neurózis⁸. Meglepő és talán sértő is a megjegyzése, de igaza van. A neurózis egyik lényeges tünete a túlságos elbizakodottság, a nagyravágyás. Aki ebben a lelki betegségben szenved, az képtelen a döntésre, a lemondásra, és görcsösen ragaszkodik egyszerre meg nem valósítható törekvéseihez, terveihez, céljaihoz. Képtelen elfogadni, hogy minden nyereség egy bizonyos veszteséggel is jár. Legtöbb társadalmi problémánknak végeredményben ez az oka: a mai ember nap mint nap túl akarja lépni tényleges lehetőségeit. Még mindig nem tanulta meg, amit a görög tragédiák állandóan ismételnék: a túlzott becsvágy bukáshoz vezet.

A döntés és a tévedések

A döntés második fontos eleme a bizonytalanság. Tapasztalatból tudjuk, hogy döntéseink következményeit nem lehet pontosan és világosan felmérni. Ami helyesnek látszott a döntés pillanatában, később hibásnak, helytelennek bizonyulhat. Döntéseink kockázattal járnak: sikertelenséget, kudarcot, bukást

is eredményezhetnek. Félünk a kudarctól és a velejáró felelősség terhétől; főleg akkor, ha már több komoly csalódás ért bennünket. Nincs elég bátorságunk szembenézni döntéseink esetleges negatív következményeivel. Talán nem is annyira a külső körülmények kedvező alakulásában nem bízunk, hanem inkább önmagunkkal szemben vannak kételyeink. Nem tartjuk magunkat eléggé erősnek ahhoz, hogy a felmerülő nehézségeket elviseljük.

A túlságosan óvatos ember egy lehetséges döntés több esetleges negatív következményével van elfoglalva. A lehetőségek az ő esetében is fontosabb szerepet játszanak, mint maga a megvalósítás. A döntéshez szükséges egy bizonyos jó értelemben vett meggondolatlanság, sőt tudatlanság is. Emberi rövidlátásunk nélkül nem is nagyon tudnánk kockázatos vállalkozásokba fogni. A legtájékozottabb ember sokszor képtelen döntést hozni: széleskörű tudása teszi bizonytalaná.

Manapság egyre kevesebb alkalmunk van döntéseink által komolyabb kockázatokat vállalni. Gyermekeink játéka jobbára szabályozva van. Munkahelyi feladatunk elvégzése a legtöbbször nem igényel semmiféle döntés- és kezdeményezőképeséget vagy találékonyságot. Gondoljunk csak az élsportra. A szakemberek, megfigyelők és edzők módszeresen és körültekintően próbálják eltávolítani a sportolóktól a kockázat vagy a kétes helyzetek lehetőségét. A sportban is tért hódítanak a gyáripar törvényei: az ellenőrzés, az előrelátás és a különböző számítások segítségével el lehet tüntetni a véletleneket és a bizonytalan helyzeteket.

Hirdetések, újságok, televízióműsorok is szinte nap mint nap óvatosságra intenek minket. Gyakran hallunk és olvasunk mostanában az emberiséget — vagy annak egy részét — fenyegető katasztrófákról. Azt is tudunkra adják ezek a hírek (sok esetben jogosan), hogy egy nagyobb politikai vagy gazdasági tévedés végzetes következményekkel járhat. Sajnos a túlzott óvatosság jelentőségének állandó hangsúlyozása oda is vezet, hogy a tévedés fogalma sokak szemében azonosul a végveszéllyel.

A túlzott óvatosság és a vele járó döntéstől való vonakodás azzal is magyarázható, hogy a mai fiataloktól a családban és munkahelyen úgynevezett „győztes magatartást” várnak el. A győzelem nem más, mint a sikeres és tévedésektől mentes élet: jó állás, szerencsés házasság, hírnév, minden szempontból kiegyensúlyozott családi élet. A hétköznapiak ugyan tele vannak akadályokkal, de ezeket körültekintő magatartással le lehet győzni, el lehet háritani.

Döntésképtelen az az egyén, aki mindenben a sikert, a tökéletest és a teljességet keresi, és nem akarja elfogadni az ideiglenesen megfelelőt, a szükségyszerűen hiányosat, az elégtelenségeket tartalmazót. A tökéletest igénylő ember nem tudja magát rászárni a döntésre. Minden egyes lehetőség alkalmat ad számára a további kételkedésre és a döntés újabb elhalasztására.

Az ilyen ember különösen értékeli a gépeket, hiszen azok hibátlanul és tévedés nélkül működnek, pontosan elvégzik a rájuk bízott feladatokat. A gépek fokozatosan növekvő szerepe életünkben több jelentős következménnyel jár. Hajlamosak vagyunk az emberi cselekedeteket a gép által szabott mérce szerint mérni és a fogyatékoságokkal szemben kevesebb türelmet és megértést tanúsítani. A gépek csodálata oda is vezethet, hogy lemondunk legfontosabb testi és szellemi képességünk gyakorlásáról vagy további fejlesztéséről, és szó szerint átadjuk őket a gépeknek. Titkos célunk egy olyan

gép feltalálása, amely gondolkozik, akar, érez, dönt helyettünk, elhárítja tőlünk a veszélyeket, a felelősség és a bizonytalanság szorongató érzését, a gyengeség és a hiányosság zavaró tudatát⁹. Ilyen géppel ugyan még nem rendelkezünk, de problémáink nagy részét már gépekkel oldjuk meg, döntéseinket próbáljuk a gépekre bízni. Egyes gépek például már kiválasztják számunkra élettársunkat vagy a ránk szabott és sikeres életpályát.

A gépek állandó jelenléte és jelentősége életünkben döntésképeségünket gyengíti. A döntésképeség hasonlít egy izomhoz: ha nem használjuk, elsorvad. De a mai technológia valóban csodálatra méltó fejlődése nemcsak döntésképeségünk csökkenését okozhatja, hanem jelentősen fékezheti személyiségünk morális fejlődését is. Hiszen a döntésképeség nem olyan tulajdonság, amelyet a kifejlett személyiség elsajátít, és kénye-kedve szerint használ. A döntésképeség valójában alakítja, fejleszti a személyiséget. Ahol a személyiség nem tud kifejlődni a döntés gyakorlásának hiányában, ott az egyént szó szerint ide-oda dobálják belső ösztönei, kívánságai és indulatai, valamint a külső társadalmi normák és szabályok¹⁰.

A döntés és a konfliktusok

Mint már említettük, döntésről akkor van szó, amikor a társadalmi intézmények, szervezetek, szabályok, hagyományok, vélemények nem adják meg a választ arra a kérdésre, hogy melyik lehetőséget ragadjuk meg. A döntésre való alkalmat a kivételes helyzet teremti meg, ami sokszor több helyes megoldás elé állít, vagy több egymásnak ellentmondó szabály alkalmazását teszi lehetővé. Ezért az egyén arra kényszerül, hogy túllépjen a szabályokon, és minden segítség nélkül, önállóan döntsön. Mindannyian tudjuk, milyen nehéz az ilyen bizonytalan helyzetekben dönteni.

Miért nehéz a döntés? A döntéssel járó felelősség nyomasztó teherként nehezedik ránk. Senkivel sem tudjuk ezt a terhet megosztani. Ugyanakkor kénytelenek vagyunk visszatérni ahhoz, amitől a legtöbbször és a legrafináltabb módon menekülünk: valóságos énkükhöz.

Ez a visszatérés korunkban egyre nehezebb. Nap mint nap szembetaláljuk magunkat egy általános, jól megszervezett társadalmi erőfeszítéssel, ami önmagunktól való menekülésre készítet. Könyvek, tanfolyamok, újságcikkek, televízióadások halmaza áraszt el minket, és oktat, biztat arra, hogyan változtassuk meg önmagunkat, fejlesszünk ki egy új, sikeresebb, hatásosabb személyiséget. S mi örömmel engedelmesszük a felhívásnak. Így legtöbbször nem önmagunkkal, hanem egy képzeletbeli tárggyal, példaképpel van kapcsolatunk. Munkahelyünkön, társaságban, sőt otthon is e példaképet próbáljuk utánozni. Kialakul és megerősödik mindennapi életünkben egy színészi magatartás: szerepeket játszunk, és figyelmünk csak az előttünk lebegő tökéletes példaképre irányul¹¹.

Előbb-utóbb azonban kénytelenek vagyunk visszatérni igazi és szerény énkükhöz. De milyen énkükhöz térünk vissza? Bizonytalan, gyenge és bátortalan énkükhöz. A mai társadalmi élet ugyanis nem az önállóságot és az elhatározottságot erősíti meg, hanem egy gyerekes és külső tényezőktől függő személyiséget. Életünk szinte minden területén körül vagyunk véve „segítő és sikert biztosító” szakemberekkel, akik nemcsak saját tudatlanságunk és függősé-

günk érzését növelik bennünk, hanem gyengítik etikai ítélőképességünket és felelősségérzetünket is. Sok szülő például retteg a gyermeknevelés különböző problémáinak megoldásától, hiszen a szakértők elárasztják családi életét hasznos tanácsokkal, új módszerekkel, az ideális és a tökéletes szülőről írt könyvekkel. Bármibe kezd, folytonosan azt érzi, hogy saját elképzelése és érzése igen keveset ér a szakértők véleményéhez képest.

Az önbizalom gyengülése miatt sokszor képtelenek vagyunk az általános szabályok, társadalmi előírások és a belső, személyes meggyőződések között fellépő ellentétet megszüntetni. Az élet legnehezebb döntéshelyzetét az elfogadott szokás parancsa és a szív sugallata közötti konfliktus teremti meg. Hogyan döntünk, mikor a családi hagyomány a tanári vagy ügyvédi pálya követésére ösztökél bennünket, ugyanakkor belső és őszinte kívánságunk az, hogy szobrokat vagy zeneműveket alkossunk?

Gyakran nem bízunk érzéseinkben, gyanúval és félelemmel tekintünk rájuk. Könnyebb a bevált és kellemetlen meglepetésektől oltalmazó szokásokat, konvenciókat elfogadni, mint a személyes érzések, a belső meggyőződések által ajánlott új és ismeretlen úton elindulni. Az ismert és az ismeretlen, a biztonságos és a kockázattal járó lehetőségek konfliktusa mindaddig tart, amíg belső érzéseinkkel szemben, vagy azok mellett, nem tudunk határozottan állást foglalni.

Érzéseiben csak az nem bízik, aki nem szokott hozzá, hogy kövesse őket. Igaz, érzéseink gyakran homályosak, és csak hosszabb-rövidebb idő elmúltával adnak választ döntéseinkkel kapcsolatos kérdéseinkre, sőt tévedéseket is okozhatnak. De ez nem jelenti azt, hogy érzéseinkkel ne törődjünk és ne hallgassunk rájuk. A mai ember jelentős problémái az érzések teljes félreértésével és visszautasításával, az éntől való meneküléssel magyarázhatók¹².

Nietzsche egyik írásában egy több országot megjárt utazóról ír, akit megkérdeztek, melyik az emberek között legjobban elterjedt tulajdonság¹³. Válasza: a lustaságra való hajlam. Ez a hajlam korunkban is igen elterjedt. Gyakran lusták vagyunk feladni a másoktól kölcsönzött véleményeket, szokásokat, becsülettel és őszintén követni érzéseinket. Pedig ezek az érzések így szólnak hozzánk: „légy önmagad; amit csinálsz, gondolsz, kívánsz, nem tőled ered”.

A döntésképeség kifejlesztése

Több más emberi tulajdonsághoz hasonlóan a döntésképeséget sem lehet tanulás nélkül elsajátítani. Úgy tanulunk meg döntéseket hozni, ahogy megtanulunk síelni vagy úszni: utánozzuk a mozgásformákat, és később egyedül, minden segítség nélkül gyakoroljuk őket. Mit is kell a döntés esetében megtanulnunk?

Meg kell tanulnunk bizonyos lehetőségekről lemondani. Meg kell értenünk, hogy cselekedeteink térben és időben korlátozva vannak. Lehetőségeinket csak úgy tudjuk megvalósítani, ha elfogadjuk a döntéssel járó veszteségeket. Be kell ismernünk, hogy hamis és veszélyes a tudomány és a technika rendkívüli haladása folyamán kialakult túlzott bizalom az ember végtelen lehetőségeiben. Megtanulni lemondani azt jelenti, hogy nem vagyunk elbizakodottak. Az elbizakodottság lényege az eltávolodás a valós helyzetek-

től. Ezért mondjuk az elbizakodott emberről: a fellegekben jár. Nincs kapcsolatban a valósággal, és ezért nem is tud dönteni, cselekedni és döntései által megérni, személyiségét fejleszteni¹⁴.

A döntés azt is megköveteli, hogy lemondjunk a tökéletesség és a bizonyosság beteges kereséséről, és bátran, bizalommal tekintünk a jövőbe. Meg kell tanulnunk „átadni” magunkat a számunkra még ismeretlen körülményeknek, fejleményeknek, és bízni az általunk nem befolyásolható események kedvező alakulásában. Kockázatot csak az tud vállalni, aki nemcsak a jövőben és embertársaiban tud bízni, hanem saját rátermettségében is.

Ennek a bizakodó és nyugodt magatartásnak van egy találó német neve: *Gelassenheit*¹⁵. Aki ezt a magatartást elsajátítja, az nem tekint gyanakodva, félve, kételkedve az előtte álló feladatokra, hanem próbál őszinte rokonszenvvel kapcsolódni az élet eseményeihez. Humorral nézi az emberek, az események, a helyzetek valós és tökéletlen állapotát, és őszintén élvezzi a jelen örömeit. Örülni igazán csak az tud, aki szem előtt tartja a tökéletes és a tökéletlen közötti különbséget, és elfogadja az utóbbit. Megérti, hogy a tévedés az emberi élet szerves része, ami nélkül nincs személyes fejlődés¹⁶.

Nem hanyagolhatjuk el az érzéseket sem. Ez nem azt jelenti, hogy az észnek és a hosszas megfontolásnak kevés szerepe van a döntéshelyzetben. Fontos, hogy cselekedeteink folyamán kapcsolatban tudjunk maradni önmagunkkal, és ne adjuk fel legszemélyesebb meggyőződéseinket, érzéseinket. Az amerikai lélekbúvár Bruno Bettelheim munkáiban rámutatott arra, hogy a legnehezebb helyzeteket csak úgy tudjuk emberi módon túlélni, ha megőrizzük és alkalmazzuk döntőképességünket¹⁷. Ez viszont csak akkor lehetséges, ha minden illúzió nélkül szembe merünk nézni a valósággal, és nem fojtjuk el érzéseinket. Csak így tudunk önálló, önbecsületet megőrző, érett és emberhez méltó életet élni. Végeredményben egy ilyen élet megvalósítására törekszik az, aki mer dönteni és döntéseiért a felelősséget vállalni.

Jegyzetek:

1. A döntés kérdéséről I. H. Lübbe: *Theorie und Entscheidung. Studien zum Primat der praktischen Vernunft*, Freiburg, 1965; P. Ricoeur: *Le volontaire et l'involontaire*, Paris, 1967, 37–186. o.; T. S. Sloan: *Deciding: Self-deception in Life Choices*, New York, 1987.; 2. Vö. M. Heidegger: *Lég és idő*, Budapest, 1989, II. 65–66. o.; 3. Uo. 13. o.; 4. Vö. D. Wyss: *Les crises de l'homme agissant*, in Tymiencka (ed.), *Analecta Husserliana*, VII (1978), 93–98. o.; 5. Vö. B. Welte: *Meditation über Zeit*, in *Zeit und Geheimnis*, Freiburg, 1975, 15–27. o.; 6. Vö. E. W. Straus: *Man, Time and World*, transl. D. Moss, Pittsburg, 1982, 33–48. o.; 7. Vö. A. Auschitzka: *Renoncer pour vivre*, in *Études*, septembre, 1991, 215–220. o.; 8. W. Barrett: *Time of Need. Forms of Imagination in the Twentieth Century*, New York, 1972, 271–277. o.; 9. Vö. D. Leduc-Fayette: „Perinde ac cadaver”, in *Revue philosophique*, 3/1980, 275–285. o.; 10. Vö. B. Bettelheim: *The Informed Heart. Autonomy in a Mass Age*, New York, 1960, 68–107. o.; 11. Vö. C. Lasch: *The Culture of Narcissism. American Life in an Age of Diminishing Expectations*, New York, 1979, 135–179. o.; 12. Vö. W. Barrett: *The Disappearing Self, in Death of the Soul. From Descartes to the Computer*, New York, 1987, 119–141. o.; C. Taylor: *The Malaise of Modernity*, Concord, 1991.; 13. F. Nietzsche: *Schopenhauer als Erzieher*, in *Werke*, 3/1, Berlin, 1972, 333–334. o.; 14. Vö. L. Binswanger: *Vom anthropologischen Sinn der Verstiegtheit*, in W. Bräutigam (Hg.), *Medizinisch-psychologische Anthropologie*, Darmstadt, 1980, 204–213. o.; 15. Vö. E. W. Straus: *The Pathology of Compulsion, in Phenomenological Psychology*, New York, 1980, 296–329. o.; O. F. Bollnow: *Wesen und Wandel der Tugenden*, Frankfurt am Main, 1981, 115–121. o.; 16. Vö. B. Guggenberg: *Un autre regard: le droit de l'homme à l'erreur*, in *La Terre outragée*, Éd. Autrement, Paris, 1992, 247–257. o.; 17. Az említett *The Informed Heart* című művén kívül I. *Remarks on the Psychological Appeal of Totalitarianism, in Surviving and Other Essays*, New York, 1979, 317–332. o.

UNGER ZSUZSA

A modern világkép Teilhard látomásában

Teilhard élete és személye

Pierre Teilhard de Chardin 1881-ben született Franciaországban. Nemesi család sarja, távolról rokona Voltaire-nek. Édesapja gazdálkodó ember, levéltárak szakértője, aki szívesen foglalkozott természettudományokkal is. Édesanyja buzgó, vallásos asszony. Tizenegy testvér nevelkedett a vidéki kastélyban, melyet nagy park vett körül: a kis Pierre-nek módjában állt csatangolni, a természethez közel kerülni. „Az alig kétéves Pierre a fűben kúszva keresi a rovarokat és szemléli életüket. Észrevették, hogy néha titokban simogatja a földet.” (*Vallomások Teilhard-ról*, 24. o.)

Tízéves korában kiszakad a családi környezetből. A jezsuiták kollégiumába íratták, itt jelentkezik majd novíciusnak. A jezsuita rend tagjaként szentelik pappá. A világháborús események őt is a harctérre sodorják. Szanitécként szolgál négy éven át; hősiezen menti a sebesült bajtársakat, ezért a Becsületrenddel tüntetik ki.

Diplomát szerez geológiából, botanikából, zoológiából. Tanít Egyiptomban, dolgozik Párizsban. Első távol-keleti útjára 1923-ban indul, akkor még meghívásra. Később hosszú éveket tölt Kínában, ahonnét csak rövid megszakításokra tér haza Európába. Mint paleontológus számos expedícióban vesz részt, Ázsiában és Afrikában egyaránt. Élete utolsó éveit New Yorkban tölti. Halála után itt helyezik végső nyugalomra a jezsuiták temetőjében.

Jezsuita szerzetes. Noha szelleme olyan tájakon barangolt, ahová akkor még csak kevesen tudták követni, mindvégig hűségesen megmaradt a vállalt felelősségben és közösségben. Szent Ignác-i lelkigyakorlatokat végzett, felettesének vonakodás nélkül engedelmeskedett, képzettsége magas szintű volt.

Pap, aki úgy misézett, hogy felmutatta a krisztusivá lényegülő világot. Az ő kezében a szent ostya olyan anyag, amely Krisztust hordozva már megdicsőült, s roppant vonzerejével magához szervezi lassan az egész mindenséget.

Tudós, az Akadémia tagja. Ásatásokat végzett, kőzeteket elemzett, csontdarabokat vizsgált. Vallatta a holtta kívüli életet. Látomásában pedig egyetlen eseménnyé, genezissé kapcsolódott múlt, jelen és jövő. A krisztusivá váló kozmoszról annak végső kiteljesedésében, a pléromában elmondható lesz, hogy Isten a minden mindenben.

Filozófus, hisz a végső nagy kérdésekkel foglalkozott, önálló gondolatrendszert hozott létre, mondanivalójának megfogalmazásához kialakította a maga nyelvezetét, sajátos szakkifejezéseit. Nem filozófus azonban a szónak szobatudósi értelmében. Filozófiája mindvégig földszagú maradt, nem is próbált az anyag fölé emelkedni. Mélyebb megértést a dolgokba, a jelenségekbe való különlegesen mély alámerüléstől várt.

Teológus, noha ezt a minősítést kifejezetten elhárította magától. Szerénységből és óvatosságból cselekedett így. Szerénységből, mert valóban nem művelt hagyományos értelemben vett teológiát. Ettől eltiltották, mert úgy tűnt, hogy túl eredeti magyarázatai eretnokségbe fognak torkollni. Ugyanakkor óvatos is lett, miután feljelentették az eredeti bűnről tartott eszme-futtatása miatt, s rendi előljárója jobbnak látta, ha messze kerül Párizs egyetemista ifjúságától. Teilhard egészen újszerű, de páli alapra támaszkodó krisztológiát dolgozott ki. Teológiája nem szikár gondolatokból konstruált építmény, hanem átjárja az ihletettség. Teilhard-nak szíve van, s költővé válik, amikor hatalmába keríti a kozmikus Krisztus iránti szenvedélyes szeretet. Ilyenkor kitűnik, hogy nem csupán teológus, hanem misztikus is.

Egyszerű ember, küszködő és sebezhető. Többször is megpróbálta elfogadtatni magát, s kimondhatatlanul fájt neki a mellőzés. Őszinte jóbarát volt, aki ha másképp nem, hát levelezés útján tartotta kapcsolatait.

Teilhard és a modern világgép

Minden kor örökül hagyja a maga világgépét, melyet a következő nemzedék továbbfejleszt. Mivel a világgép szüntelenül változik, a hajdan kapott kinyilatkoztatást minden újabb kor nyelvére újból le kell fordítani. Teilhard idejében ez a feladat kevésbé volt nyilvánvaló, így sokan szenvedtek attól, hogy a Bibliában megőrzött ókori világgépet nem tudták harmóniába hozni a 20. századi látásmóddal.

Teilhard is átérezte a feszültséget hit és tudományos világgép között, de nem hagyta el egyiket sem a másik kedvéért. Ő maga így vall erről:

„Hitem eredetisége az, hogy gyökerei két olyan területre fúrnak, amelyeket általában ellentéteseknek tartanak. Neveltetésem és szellemi képzettségem révén az Ég fiai közé tartozom. De temperamentumom és szakmai tanulmányaim a Föld fiai közé sorolnak. Az Élet engem két olyan világ kellős közepére állított, amelyeknek mindennapos tapasztalatból ismerem elméletét, nyelvét, érzelmeit. Nem építettem belső válaszfalat e két világ közé, hanem hagytam, hogy ez a két, látszólag ellentétes befolyás teljesen szabadon hasson egymásra lelkem legmélyén.

Harminc évet szenteltem ennek a belső egységnek keresésére. S ennek a folyamatnak végén azt tapasztalom, hogy természetszerűen jött létre szintézis a két ösztönző áramlat között. Az egyik nem ölte meg, hanem erősítette a másikat. Ma bizonyára jobban hiszek Istenben, mint bármikor, s az is biztos, hogy a Világban is.”

(*Út az Ómega felé*, 443. o.)

Megállapítja, hogy a világ *szerves egész*. Minden részecske (monád — ami lehet elemi részecske, egy szál virág vagy maga az ember) kapcsolatban van közvetlenül, illetve közvetve az egész univerzummal. Így bármely monád hatóságára azonos az egész mindenség méretével.

Megállapítja, hogy nemcsak kölcsönhatás létezik a monádok közt, hanem azok mintegy *hierarchikus* kapcsolatban is állnak egymással. Minél régebbi időig nyúlunk vissza, annál egyszerűbb létezőkre találunk — ám semmi

sem jelenik meg úgy, hogy ne volna szerves előzménye, s ne válna maga is kiindulópontjává egy nála magasabb rendű létezőnek.

A létezőket kialakulásuk (azaz első megjelenésük) szerinti időrendbe sorakoztatva Teilhard azt is megállapítja, hogy mi a fejlettség kritériuma. Úgy tapasztalja, hogy *egyre bonyolultabb*, komplexebb monádok jönnek létre. Alsóbb szinteken a bonyolultság foka kifejezhető az egymáshoz kapcsolódó molekulák számával is (például fejlettebbnek tekinthető egy fehérje-molekula az öt alkotó aminosavaknál).

Teilhard úgy találja, hogy két, egymással ellentétes irányú folyamat zajlik a világban. Az egyik az *entrópia-növekedés* jelensége, mely arra utal, hogy a dolgok a rendetlenség, a rendezetlenség, az elbomlás és a pusztulás felé tartanak. Ez mindennapos tapasztalatunk. A másik a *negentrópia* jelensége, ami nem más, mint szívós előretörés az egyre magasabb rendű felé. Erről közvetlen tapasztalatot csak az élővilágban szerezhethünk (például széndioxidból és vízből napfény hatására minden tavasszal zöld ruhát ölt a föld).

Teilhard szigorúan vett monista, tehát fölötte áll mind a materializmusnak, mind az idealizmusnak, amelyek csak abban különböznek egymástól, hogy melyik princípiumnak adnak elsőbbséget, ám valójában dualista szemléletűek. Teilhard szerint nincs külön matéria és lélek, hanem csak *szellemanyag*, a kozmosz bármely monádját tekintjük is. Hogy meglátása a terminológia miatt ne váljék zavaróvá, inkább új kifejezéseket használ: a dolgok belsejéről és külsejéről szól. A belső nem fizikai értelemben vett magva a dolgoknak, hanem azoknak ún. pszichés tartalma. A külső pedig a dolgok anyagiséga.

A pszichés szó használata arra utal, hogy Teilhard a magasabb rendű létezők világában megfigyelt dolgokat visszavetíti az alacsonyabb rendűek szférájába. Természetesen ezzel nem állítja, hogy például a kristályon belüli rács-rend ugyanolyan értelemben pszichés természetű, mint az állat fejlett ösztönvilága. A másfajta minőségeket nem redukálja mennyiségi különbségekre, ám *nem is lát áthidalhatatlan szakadékokat* a létezők között. A világ visszafordíthatatlanul és megismételhetetlenül előre halad. A monádok kezdeti sokféleségéből és rendezetlenségéből belső hajtóerő, ún. radiális energia révén, egyesülés által keletkezik a magasabb rendű létező.

Az evolúció Teilhard szerint központosulási folyamat, a *pszichés tartalom fokozatos növekedése*, mely egy meghatározott ponton eléri a tudati szintet. Az idegrendszer, illetve az agy fejlettsége jól jellemzi a magasabb rendű élőlények világában az egyes fajok evolúciós szintjét. Az embernél ez a mérőszám (például az agy tömege a testsúlyhoz képest) napjainkra már nem döntő tényező. Az antropogenezis ugyanis új szakaszába lépett, megjelent a *személyes*, s ennek folytatásaként kialakulóban van Földünkön az ún. *nooszféra*: a kollektív emberi értelem beburkolja immár a Földet, s ez sokkal több, mint az egyedi agyak mennyiségi összesítése. Elkezdünk planetárisan gondolkodni, gazdálkodni, egymást segíteni s a holnapért megküzdeni.

Evolutív világképbe illesztett teológiai gondolatok

Teilhard szerint *Isten* nem mozdulatlan mozgató, aki a dolgok kezdeténél, mintegy a világon kívül található. Nem hátulról löki a világot, hanem Ómegaként, előlről vonzza magához feltartóztathatatlan erővel.

A *teremtés* sem aktus, inkább folyamat. Nem egyszer volt esemény, hanem most is zajlik. A világ tehát nem kozmosz, hanem kozmogenezis.

Krisztusnak — aki minden teremtmény elsőszületője — nem csupán az ő emberi és isteni természetéről kell beszélni, hanem kozmikus mivoltáról is. Krisztus kezdettől fogva beletestessült az anyagba, abból fokozatosan bontakozik ki az evolúció folyamán, melynek mindvégig hajtóereje s egyúttal végcélja is.

Az *ember* pedig olyan lény, aki nem csupán öntudatra ébredt. Immár filogenetikusan (a törzspejlődéssel kapcsolatosan) tudata is van, s így felismerte, hogy az evolúciónak letéteményese: kezébe veszi hát faja sorsának irányítását.

Az *egyház* Teilhard látomásában Krisztussal beoltott közösség, mely arra hivatott, hogy úgy gyűjtsön össze minden népet, hogy egyikőjük se veszítsen semmit a saját kincséből, jellegéből, s mégis valami magasabb rendű egységbe szerveződjék. Az egyház a szeretetet hirdeti és gyakorolja is a szolgálat és a megbocsátás révén. Ezzel a legmagasabb rendű összpontosító pszichés energiát viszi az emberiségbe.

Szent és profán — Teilhard ilyen megkülönböztetést nem ismer. A világot az Ómega felé tartó folyamatnak tekinti. Az anyag tehát nem eleve visszahúzó — inkább hegyoldalhoz hasonlítható: lehet rajta lecsúszni, de fölkapaszkodni is, a csúcsig.

Az *emberi tevékenységet* szemlélve megállapítja, hogy a természetfölötti nem az emberi haladástól függetlenül vagy azt keresztülszelve jön létre világunkban. Az anyagi növekedést eredményező minden mozgás szellemi növekedést is magával hoz, végső soron tehát előmozdítja Krisztus növekedését a világban. A világért végzett munka ezért szent (például a távközlő eszközök segítők a nooszféra kialakulását).

Teilhard szerint nemcsak az operatio, de az opus is fontos; azaz: nem elég kifárasztani magunkat, hanem jó erőfeszítéseket kell tennünk. — Ezek a gondolatok sokszorosan beépültek a mai egyházi köztudatba. Nem esik nehezünkre azt mondani, hogy a teremtés művét folytatjuk, hogy a világot a tevékenységünk által megszenteljük.

A *rosszat* nem csupán erkölcsileg értelmezi. Mindig is volt rossz, az embert, sőt az élővilágot megelőzően is. A rossz elsősorban viszony: a rendezettséghez képest rossz a széthulló sokféleség. Minden létező teremtő egyesülés által jön létre. Ilyen értelemben a rossz valami magasabb rendű léttartalomnak a hiánya. Egy evolutív világban a rossznak tehát megvan a maga állandóan változó helye.

Mondhatjuk azt is, hogy Isten rossz világot teremtett? Meghökentő állítás volna — érdemes felbontva megvizsgálnunk. A rossz, a még nem teljes: tény. Ám a teremtésről nem lehet múlt időben beszélni. A teremtés a pléromában ér végéhez, s akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy minden ragyogó, amit Isten alkotott. De most ezt a folyamatot belülről szemléljük, magunk is részesei vagyunk; benne és vele vajúdunk.

Krisztus megváltói műve Teilhard látásában nem annyira az elrontott helyzet reparálása, mint inkább az evolúció terhének felvállalása. A kereszt így az Ómega felé haladás jelének is tekinthető.

Üzenet

Teilhard hirtelen fellépő agyvérzés következtében halt meg egy gyönyörű tavaszi délután. Húsvétvasárnap szólította magához Krisztusa.

Úgy kellett meghalnia, hogy életében egyetlen műve sem jelenhetett meg nyomtatásban. 26 évvel később, születése centenáriumán II. János Pál pápa nevében Casaroli bíboros üzenettel fordult a párizsi katolikus egyetemhez, ahol ünnepi kollokviumot tartottak:

„Teilhard kutatásainak visszhangja és személyisége és eszméi gazdagságának kisugárzó hatása tartósan megjelölték korunkat. A természet értékének hatalmas, költői megragadása, a teremtés dinamizmusának élénk szemlélete és a világ fejlődésének hatalmas víziója jelentkezik nála tagadhatatlan vallási buzgósággal.

Állandóan kereste a párbeszédet kora tudományával, és rendíthetetlen optimizmussal szemlélte a világ fejlődését. Ez a tény is jelentős visszhangot adott meglátásainak, amelyeket a költői szavak és képek varázslatával fejezett ki. Teljesen a jövő felé fordult. Átfogó látásmódja újra visszaadta a kétségekkel gyötört embereknek a reménység érzékét. Ugyanakkor az általa tárgyalt problémák bonyolultsága, valamint a használt megközelítési módok változatossága nehézségeket is vetett fel, amelyek joggal követelik meg a páratlan életmű nyugodt kritikai tanulmányozását tudományos, filozófiai és teológiai síkon egyaránt.

Korunk minden biznnyal e merész szintézis kifejezésbeli nehézségein túl megérzi annak az embernek élet-tanúságát, akit lényé mélyén megragadott Krisztus, és akinek fő gondja a hit és az értelem közös tisztelete volt.”

(La Croix 1981. május 20.)

Számunk szerzői:

Csepregi Gábor filozófus, egyetemi tanár, Domonkos Főiskola, Ottawa

Hollósi Éva művészettörténész, Budapest

Kiss Szemán Róbert, a Vigilia belső munkatársa

Somfai Béla jezsuita, egyetemi tanár, Toronto

TÜSKÉS TIBOR

Izrael háza

„Visszahozom őket a népek közül, és összegyűjtöm őket ellenségeik országaiból, és így mutatom meg rajtuk a többi nép szeme láttára, hogy szent vagyok.”

(Ez 39,27)

„Akkor Jézus ezt mondta tanítványainak: Ha valaki én utánam akar jönni, tagadja meg magát, vegye fel keresztyét, és kövessen engem.”

(Mt 16,24)

Az iskolai hittanórákon Kogutowitz Manó Magyarország-térképe helyére egy másik térkép szokott kerülni. Ez a térkép hosszanti téglalap alakú volt, és a Jézus korabeli Palesztinát ábrázolta. Fent a Genezáreti-tó, lent a Holt-tenger, a kettőt összeköti a Jordán folyó egyenes szalagja. Balról a Földközi-tenger nagy kék foltja; a szárazföldön sárga, barna, zöld foltok a termőföldek, a kősvatagok, a tengerszintnél mélyebben fekvő területek helye. Mindez egyszerre kézzelfoghatóan jelenvaló és végtelenül távoli volt a számomra. Természetesen megtanultam, ismertem az Ó- és az Újszövetség történeteit, hittem Jézus történelmi létezésében, a térkép ott függött a szemem előtt, de az egész valahol a sejtelem, az elérhetetlenség távolában lebegett. Már bejártam Európa számos országát, megfordultam Helsinkiben és Nápolyban, Párizsban és Lembergben, olvastam Izrael állam megalakulásáról, de valamilyen soha nem gondoltam arra, hogy egyszer eljutok Jeruzsálembe, megérintem a Via Dolorosa eredeti köveit, s megmártom ujjamat a Jordán vizében. Betlehemet olyannak láttam, amilyennek a kanizsai ferencesek minden karácsonykor megépítették a barlangot. Az Olajfák hegye, Krisztus levétele a keresztről úgy jelent meg előttem, ahogy Munkácsy megfestette. Talán azért sem ébredt bennem vágy az izraeli utazásra, mert elolvastam Kodolányi János megrendítő Jézus-regényét, az *Én vagyokot*, és tudtam, hogy Kodolányi soha nem járt Keleten, mégis csodálatos beleélő és megjelenítő erővel támasztotta föl a Jézus korabeli Palesztinát. „Hát ha Kodolányi úgy halt meg, hogy soha nem léphetett a regényében megidézett földre, miért kellene nekem minden áron Jeruzsálemet látni?” — gondoltam.

A nyárra olaszországi, firenzei utazást terveztem. Firenze volt a város, amely maradéktalanul megadta számomra az urbs, az európai kultúra élményét, s úgy jöttem el onnét több mint tíz éve, hogy oda bármikor szívesen visszatérnék, az élményt mással is szívesen megosztanám. Már tanulmányoztam a vasúti menetrendet, már írtam a leveleket a szállás foglalása érdekében, már számoltam az utazás lehetséges költségeit, amikor egy váratlan fordulattal a terv megváltozott. A gondolatot feleségem fogalmazta meg, nekem csak az utazási iroda közleményét kellett megtalálnom az újságban, amely a nyolcnapos szentföldi utazást hirdette: „Jeruzsálemi szállással, csillagtúra-szerűen gazdag programmal és belépőkkel, Simon Segali nagyszerű

idegenvezetésével, papi kísérettel." A döntésben talán az is szerepet játszott, hogy egyik tanítványom ugyancsak az ő vezetésével járt karácsonykor Izraelben, és elragadtatottan számolt be élményeiről. Azt ugyanis már régen megtanultam, hogy ha csoportos utazásra szánja el magát az ember (márpedig Izraelbe, ha valakinek nincs ott szállásadó rokona, vendéglátó ismerőse, legjobb, ha nem magányosan indul útra), az egész utazás értéke szempontjából az a legfontosabb, hogy ki a csoport vezetője. Görögország ma is elevenen él bennem, mert annak, aki kísért, a kisujjában is több ismeret volt az antik kultúráról, mint egy kiváló bédekkerben. Spanyolországból alig maradt bennem valami, mert a nyegle és felületlen idegenvezető csak a csoport néhány magányos hölgytagjával foglalkozott.

Még itthon a fölkészülés napjaiban a könyvtári kutakodás, a szakkatalógus nézegetése közben meglepett, hogy milyen nagy irodalma van Izraelnek s mindannak, ami a fogalommal kapcsolatba hozható. Könyvek sora szól az állam megalakulásáról, a hatnapos háborúról, a cionizmusról, az izraeli-arab viszonyról, az antiszemitizmusról, s még nem beszéltem a különféle útikönyvekről, útleírásokról, szentföldi útikalauzokról vagy a zsidó kultúra értékeit bemutató, a zsidó, a keresztény és a mohamedán vallás topográfiailag ide köthető kérdéseit tárgyaló munkákról. Most is zavarban vagyok, hogy e hatalmas irodalom mellé odatehetem-e a magam jegyzeteit. Magyar ember, Pécsvárad Gábor obszerváns ferences már a 16. század elején latin nyelvű könyvet írt 1514 novemberétől 1517 júliusáig tartó jeruzsálemi utazásáról, s könyve 1983 óta magyarul is olvasható. Mi újat és mást mondhatok hozzá képest? Vagy éppen a közben eltelt idő miatt érdemes újból papírt teríteni az íráshoz? Ugyanis azt is tapasztaltam, hogy az Izraelről és a Szentföldről szóló gazdag irodalom ellenére valójában igen kevesen jártak Izraelben.

Egy mai izraeli utazásnak persze többféle célja lehet. Izraeli csoportos utazást különféle utazási irodák hirdetnek. Van, akit a táji és a természeti sajátosságok vonzanak, a sivatag és a termőföld találkozási pontja, van, aki a zsidó nép múltjával akar megismerkedni, más talán a mohamedán emlékeket keresi, van, akit a politika érdekel, és a helyszínen akarja látni a mai izraeli-arab ellentétet, van, akit csak a kirakatok és a gyémántcsiszoló műhelyek csábítanak, van, aki csak a Tel Aviv-i Váci utcán akar végigsétálni... Nem tagadom, 1993 tavaszán mi a Szentföld kedvéért ültünk repülőgépre, Izraelben zárándokként a Biblia földjét kerestük. Persze így is különféle haszna volt az utazásnak, és az utazóban az élményeknek különféle rétege rakódott egymásra. Földrajzi ismeretekhez jutottunk, különleges táji formációkat, a természetben csak itt föllelhető érdekességeket láttunk. A korábbinál talán valamivel többet ért meg a „zsidókérdésből”, a zsidó-keresztény történelemből, a zsidó-arab konfliktusból. Talán tájékozottabb lettem a politikában, a közel-keleti konfliktus kérdésében. Mindezek mellett azonban az utazás legfőbb hozama talán mégis a lelki, a kegyelmi ajándék volt. Az, amiről a legnehezebb beszélni. Mert le lehet írni tájakat, el lehet mondani történeteket, föl lehet idézni úti-élményeket, idemásolhatók bédekker-adatok. De minek. Persze ezek elől sem térhetek ki. Ezekre sem vagyok érzéketlen. Ezekről is beszélni fogok. De minden csak arra a másakra, a fontosabbra, a lényegesebbre utal. Akkor is, ha „most tükör által homályosan” látok, akkor is, ha „most rész szerint van bennem az ismeret”.

Kő és narancs

A sivatagról annyit tudtam eddig, hogy nagy, lapos táj, kietlen pusztaság, ahol perzselően süt a nap, állandóan fúj a szél, maga előtt görgeti a homokot, a homokban karavánok haladnak, s „menetel a légió”. Nagy távolban néhány pálmafa látszik, s ahol a pálmafák állnak, ott van víz, ott van forrás, ott van az oázis.

Izrael az Egyenlítőtől mért harmincadik és harmincharmadik szélességi fokok között fekszik, Algéria homoksivatagos tájaival azonos magasságban.

Ám Izraelben a sivatag nem homoksivatagot, hanem kősvivatagot jelent. Izrael nagy részét hegyek borítják, de a hegyeket nem fedi erdő. A hegyek csupasz, vörös színű sziklái fémesen csillognak az éles napfényben.

Itt érteni meg, miért írja Lukács evangéliuma Jézus megkísértéséről: „Ezután felvitte az ördög...” Valóban, itt a kísértőnek föl kellett vinnie a „pusztában”, a sivatagban ahhoz, hogy megmutassa neki „egy szempillantás alatt a földkerekség minden országát...” A hagyomány szerint ez a hely Jerikó közelében volt.

A sok ezer éves város fölött csupasz, rozsdavörös, kúp alakú hegyek meredeznek.

Április közepe van, amikor eljöttünk, otthon még hideg szelek fújtak, itt rövid ujjú ingben lehet járnunk, az autóbustól légkondicionáló berendezés hűti. Azt mondják, Izraelben ez a nyár, ide ilyenkor kell jönni, egy hónap múlva már elviselhetetlen lesz a hőség, leperegnek a fákról a levelek, kiég a fű.

Fürdeni a Földközi-tengerben persze még itt sem lehet, vize mindössze tizenkilenc fokos. Fürdeni a Holt-tengerben lehetne, melynek vize a tengerszint alatt csaknem négyszáz méterre fekszik. Északról az édesvízű Jordán táplálja, de vizében annyiféle mérgező ásványi anyag oldódik föl, hogy semmiféle növényi vagy állati lény nem él meg benne. Innét a neve. További két különlegessége van. Az egyik, hogy mély fekvése miatt vize már áprilisban meleg, a másik, hogy a benne feloldódott ásványi anyagok, főként gazdag sótartalma miatt fenntartja az emberi testet. Nemhogy úszni nem kell benne, de nem is lehet. Viszont a mérgező anyagok miatt nem alkalmas fürdésre. Az izraeliek tudják ezt, nem is fürdenek benne. Csak a turistáknak kínálják a látványosságot. Partja rideg, kietlen, lakatlan táj. Nem beszélve arról, hogy a Holt-tenger túlsó partja már az Izraellel ellenséges viszonyban álló Jordániához tartozik. Furcsa látvány ez a hatalmas, néma vízfelület. Egyetlen bárka nem látszik tükrén. Nemcsak a csónak fáját, a hajók vas bordázatát is szétmarja vize.

Izrael egyetlen édesvízű tava a Genezáreti-tó. Föld feletti derítőkben tisztítják, föld alatti, titkos ciszternákban tárolják, és csővezetékeken innét juttatják el az ivóvizet az egész országba.

Mezőgazdasági művelésre alkalmas nagyobb, összefüggő termőföldet csak a tengerparti síkságon és a Jordán völgyében találni. Hogy mi terem meg itt, azt a piacokon látni. Az ország egyik fontos mezőgazdasági terméke a gyümölcs. Az utak mellett hatalmas narancsültetvények húzódnak. A fa egyszerre virágozik és terem. A narancsfákat egyetlen esztendőben többször szüretelik. A másik fontos, exportra is bőven jutó gyümölcs a banán. Hogy ne azonos időben érjen be a termés, okosan védekeznek. Különböző színű, kék és fekete

műanyag zacskókat húznak a banánfűrtökre, s ezzel késleltetik — időzítik — a termés beérését.

A Tel Aviv-i piacon egy soha nem látott gyümölcsre lettem figyelmes. Kicsit a sárgabarackra, kicsit a szilvára hasonlított. Húsa egyszerre volt édeskés is, savanykás is, szomjúságot oltó. Három-négy kemény, csonthéjú, barna mag került elő belőle. A neve eszkedinia. Valóban, az ízében, a húsában volt valami dinnyeszerű. A magját itthon földbe dugtam. Azóta néhány kard alakú, zöld levél bújt ki a cserépből.

Azt mondják, Izraelben annyi a kő, hogy megköszönik, ha a turista elvisz egy táskára valót. Az építkezéseknek mindenestre ez az alapanyaga. A lakóházak, a középületek vasbeton falait mindenütt kővel burkolják. Itt soha nem kell vakolni, a házak külső falát újrafesteni. Igaz, panaszkodnak is az izraeliek, az ilyen ház nyáron meleg, télen pedig hideg. De azt is láttam, hogy a nyári hőség ellen mindenütt légkondicionáló berendezéssel védekeznek.

Az országutak mellett gyakran láttunk sátorlakó, állatokat terelgető beduinokat. Ezek ma is úgy élnek, mint sok száz évvel ezelőtt pusztán lakó, a kősvatagokban vándorló őseik. Legföljebb a sátor mellett most ott van néhány üres olajos bádoghordó s a hulladéktelepről idementett roncsautó. Állataik a gyér fűvet legelik. Ha elfogy az állatok tápláléka, sátrat bontanak és továbbállnak.

Ahol a sziklák között forrás fakad, vagy keskeny ér csörgedez, ott megjelenik a vegetáció, a sivatagi szikla elporlik, és sok idő múltán némi termőtalaj képződik. Az ilyen helyeken apró mezőgazdasági telepek, sajátos, félkatonai szervezetben működő kibucok létesülnek. A bevándorlóknak is főként ezeket kínálják munkahelyül. Láttunk néhány virágzó, pálmaligettel körülvett, konyhakerti veteménnyel, paradicsommal, káposztával körbeültetett kibucot.

Az éghajlati viszonyok megengedik, hogy néhány növényt egy esztendőben többször vessenek, többször szüreteljének. Becsapják a növényeket. Láttunk egy kertészetet, ahol minden rózsa- és szegfűbokor fölött drótrácsra függesztett villanykörte lógott. Éjszaka meggyújtják a lámpákat. Mesterséges fénnel siettetik a virágok nyílását.

Ahol a természet sivár, ott minden növénynek, minden állatnak nagyobb becsülete van. A Maszada felé vezető úton megállt az autóbuszunk, amikor zergék sétáltak át az úton. A sofőr megszámlolta az állatokat. Csak amikor az utolsó is átballagott, akkor hajtott tovább. Pontosan tudta, hány zerge él azon a természetvédelmi területen.

Ami tovább él

A Jeruzsálemből Damaszkuszba vezető útról, melyet még az angolok építettek, jobbra kell letérnie annak, aki a Holt-tengert és a Maszada erődöt akarja látni. A Holt-tenger északi csücskénél van Kirbet Qumran, az a hely, ahol az úgynevezett holt-tengeri tekercseket megtalálták. Településnek ma nyoma sincs a közelben. Az autóbusz megáll az országút szélén, onnét kell a gazzal fölvert, napégette, poros tájon átsétálnunk, ha látni akarjuk azokat a barlangokat, amelyekben a beduin pásztorgyerekek a tekercsekre letek. (A tekercseket ma a jeruzsálemi archeológiai múzeumban őrzik.) Egykor az esszénus közösség tagjai használták, és különféle bibliai szövegeket őriztek meg töre-

dékesen. A tekercsek mintegy ezerkilencszáz éven át voltak rejtve az emberi szem elől. Azt követően, hogy megtalálták, néhány nap múlva, 1947-ben kiálították a független Izrael Köztársaságot.

A zsidóságnak azóta újra földje, országa, állama van.

A mai görögöknek nem sok közülük van a hajdani görög birodalomhoz és a görög kultúrához. A mai olaszok nem emlékeztetnek a római birodalom polgáraitra. De Izrael ma is őrzi a sok évezredes zsidó hagyományokat. Azt hiszem, nincs még egy nép a világon, amely olyan és akkora történelmi örökséget és történelmi folytonosságot tudna magáénak, mint a zsidóság.

A zsidóság története az állandó vándorlás és megtelepedés, az állandó üldöztetés és védekezés, az állandó menekülés és helykeresés története. A pátriárkák vándorlásai Arámiából Egyiptomba, az Eufrátesz völgyéből a Nílus torkolatához a Kr. e. 18. században történtek. A kivonulás Egyiptomból és a pusztai vándorlás a Kr. e. 13. század közepén zajlik. A tizenkét törzs Kánaánban a Kr. e. 12. században helyezkedik el. Az ország a Kr. e. 9. században kettészakad Júdára és Izraelre. A zsidókat Kr. e. 598–597-ben a babiloni fogságba vetik, ahonnan Kr. e. 538-ban térnek vissza. Következik a római hódítás kora. Aztán a bizánci birodalom terjeszti ki fennhatóságát a Földközi-tenger keleti partjára. Majd a mohamedán uralom következik, ezt megszakítja a keresztes hadjáratok időleges sikere. Végül ismét a mohamedánok birtokolják a területet...

A zsidóság története az állandó szétszóratás és otthonkeresés, a templomrombolás és a templomépítés története.

Jeruzsálemet a történelem során több mint harmincszor rombolták le, és Jeruzsálemet a kövekből több mint harmincszor újból fölépítették.

A zsidóság története az állandó félelem és remény története.

Izraelben hallottam két szólásmondást. Az egyik: ha egy zsidó ember el-esik, és eltöri a lábát, azt mondja: Hála Isten, csak az egyik lábam törött el. A másik: egy pohár mindig félig tele van, nem pedig félig üres.

Mi Szent István üres kőkoporsóját őrizzük. Jeruzsálemben Dávid király és Ráchel sírját érinthetem az ujjammal. Mi néhány száz éves, töröktől lerombolt, majd helyreállított, szerény várainkat mutogatjuk. Maszada hatalmas fellegrvárát Nagy Heródes építtette függőkertekkel, óriási víz- és élelmi-szertárolókkal, ámulatra méltó magasságban és méretekkel. Nálunk a városi élet emlékeiről — nagy képzelőerővel — legföljebb a római nyomokig visszanyúlva lehet beszélni. Jerikó a világ egyik legrégebbi városa, mintegy kilencezer éves.

A történelmi hagyományok tovább élnek itt.

A zsoltárokat szerző Dávid király kezében már ott a hárfá és a lant. Nem egy zsoltár így kezdődik: „A karmesternek: Húros hangszerre.” Vagy: „A karmesternek: Mélyhangú húros hangszerre.” A 71. zsoltárban pedig ezt olvassuk: „Én is tisztellek téged lanttal a te hűségédért, én Istenem! Éneklek néked hárfával, oh Izraelnek szentje!” Jeruzsálemben, a modern városrészben belépünk egy kapu alá. Az udvaron hatalmas fügefafa, körben ajtók nyílnak. Az egyik ajtó mögött kőlépcsők, a lépcsők fehérre meszelt, pincszerű üzlet-helyiségbe vezetnek. Körben csillogó, húros hangszerek: a falakon lantok függnek, a kőpadlón hárfák állnak. Az elárúsító az asztal mellett ül. Biccent, és körbemutat. Odalépek az egyik hárfához, és megérintem a húrjait. Tisztán zengő hangot ad. Mintha évezredek mélyéről szólna. Mondom, magyarak

vagyunk, és csak nézelődünk. Az elárusító mosolyog: — Enyim nagyapa magyar. Csak egy szót tudni: macska.

Jeruzsálem forgalmas utcáján kétkerekű, targoncaszerű alkotmányt tol egy fiatal férfi, rajta ruhába bugyolált, hosszan elnyúló tárgy, a targonca után gyalogosan siető kis embercsoport. — Mi ez? — fordulok a vezetőnkhez. — Halottat kísérnek... — Értetlenül rázom a fejemet: — Itt nem koporsóban temetnek? — Hát persze hogy nem. A zsidók is, az arabok is lepelbe burkolják a holttestet, és úgy temetik el. Emlékezzél csak: mit tett arimateai József a keresztről levett Jézussal? Márknál olvassuk: „Ő pedig gyolcsot vásárolt, levette őt, begöngyölte a gyolcsba, elhelyezte egy sziklába vágott sírboltba, és követ hengerített a sírbolt elé.” Izraelben ma is így temetkeznek. Koporsó nélkül. Lepelbe burkolva.

Izraelben katonák őrzik Dávid és Ráchel sírját, katonák kísérik a kiránduló iskolások autóbuszát, katonák igazoltatják az autósokat a közlekedési csomópontoknál, katonák sétálnak a Jeruzsálem óvárosát övező várfalakon. Testtartásuk könnyed, csoportokba verődnek, beszélgetnek, cigarettáznak. A katonáknál gázálc, rohamsisak, gáz-spré, adó-vevő rádió, fémpajzs, automata géppuska, a támadás és a védekezés megannyi modern fegyvere. És még valami. Egy szíjra kötött, kézben lóbált vagy a vállon átvetett méter hosszúságú bot. Nem gumibot, nem négerszalámi. Hanem fából esztergályozott füttykös. Olyasmi, amit itt már kétezer éve is viseltek a főpap katonái, amikor Jézust az Olajfák hegyén Júdas vezetésével elfogták. Lukács evangéliuma szerint: „Majd ezt mondta a főpapoknak, a templomórság vezetőinek és a véneknek, amikor odaléptek hozzá: »Úgy vonultok ki ellenem kardokkal és botokkal, mint valami rabló ellen.«” Károli Gáspár archaikusabb nyelvén: „szablyákkal és fustélyokkal”.

Zsidó hangya

Izrael Ferihegyen kezdődik. Az El-Al légitársaság gépe 6,45-kor indult. Amíg a nemzetközi légiforgalomban a menetrend szerinti indulás előtt általában egy órával előbb kell a repülőtéren megjelenni, nekünk már két és fél órával korábban kellett jelentkeznünk. Nem a magyar útlevél- és vámvizsgálat tartott soká. A repülőtéren az izraeli biztonsági szolgálat emberei fogadtak. S nemcsak a szokásos kérdéseket tették föl (pl. mi van a csomagban?), hanem ilyeneket is kérdeztek: Kie a bőrönd? Ki állította össze a csomagot? Milyen járművel érkezett a repülőtérre? Érintette-e idegen kéz a csomagot? Élnek-e ismerősei Izraelben? Hol fog megszállni? És így tovább.

Izrael hadat viselő, háborús ország benyomását kelti. A hatnapos háború óta csak Egyiptommal kötött békét; Libanonnal, Szíriával és Jordániával nincs érvényes békeszerződése. A hatnapos háborúban szerzett területeket, a Gólán-fennsíkot, Ciszjordániát és a Gázai-övezetet ugyan nem annektálta (első-sorban az ott élő nagyszámú arab lakosság miatt, ugyanis ha állampolgárságot, szavazati jogot ad nekik, egyszerre megváltozna Izrael etnikai és politikai összetétele), de a Histour-Istram izraeli utazási iroda olyan térképet adott a kezünkbe, amelyen az említett területek megkülönböztető jelzés nélkül, Izrael szerves részeként szerepelnek. Amikor az utazás előtt itthon elmondtam, hogy a program szerint például Betlehembe, az 1967-ig Jordániához

tartozó városba is elmegyünk, sokan csóválták a fejüket: — És nem félsz, hogy lőnek?

Nos, voltunk Betlehemben, keresztülutaztuk a Jordán völgyét, Ciszjordániát, és nem lőttek. Legalábbis nem akkor és nem ránk.

De láttuk Tel Aviv fölött az alacsonyan szálló, gyakorlatozó vagy őrszolgálatot teljesítő repülőgépeket. Láttuk az „állig fölfegyverzett” katonákat: nőket is, sok színes bőrt is. Láttuk a drótakadályokat, a tankcsapdákat, az utakon az ellenőrzési pontoknál a forgalmat lassító sorompókat. S láttuk a Tel Aviv-i repülőtér mellett a világ egyik legnagyobb repülőgépjavitó üzemét. Még Amerikából is ide hozzák a gépeket javításra. Az üzem hatalmas területen fekszik. Percekig haladt autóbuszunk a kerítés mellett. Az üzemet fegyveres katonák, négysoros szögesdrót kerítés és a két belső kerítés között húszméterenként hosszú láncra kötött hatalmas kuttyák őrzik.

Izraelben nemcsak a hatnapos háború, hanem a közelmúlt európai történelmének legnagyobb szégyene, a náci népiirtás, a holocaust emléke is elevenen él. Éppen akkor, amikor ott jártunk, április 18-án, vasárnap délelőtt tíz órakor, s éppen akkor, amikor Jeruzsálemben az utolsó vacsora termében álltunk, emlékezett meg az ország a második világháborús népiirtás zsidó áldozatairól. Két percig szóltak a szirénák, megálltak a járművek, és néma csöndbe dermedt az ország.

Láttuk a Jad Vasemet, a holocaust múzeumot, a népiirtás dokumentumait. Láttuk a termet, ahová minden Izraelbe érkező politikusnak el kell zárándokolnia, és koszorút kell elhelyeznie az áldozatok emlékére, mielőtt a parlament vagy a kormány tagjai fogadják. Láttuk azt a különleges emlékhelyet, melyet a gyermekáldozatok emlékére egy amerikai család emeltetett, akinek valamelyik haláltáborban veszett el a gyermeke. Az ablaktalan, vaksötét teremben mindössze öt szál gyertya ég, de az öt fényforrást tükrök végtelen sora veri vissza, sokszorozza meg. Aki a korlátba kapaszkodva végighalad a falak mentén, úgy érzi, mintha a Tejút csillagrendszerén járna. S közben egy személytelen mikrofonhang megszakítás nélkül a gyermekáldozatok nevét sorolja. Azt mondják, félévenként hangzik el ismét ugyanaz a név.

1947-ben kiáltották ki az önálló izraeli államot. Azóta van a világ zsidóságának ismét országa. Kevesen tudják, hogy ezt az országot egy Magyarországon született férfi, Herzl Tivadar álmodta meg. Izraelben viszont mindenki ismeri a nevét. Emlékére a jeruzsálemi temetőben szép múzeumot rendeztek be. Az egyik üvegtárlóban jól látható a magyar nyelven, Budapesten kiállított elemi iskolai bizonyítványa. Ő a politikai cionizmus megalapítója. Ő írt utópisztikus könyvet *Alteneuland* címmel, amelyben megrajzolja az új, önálló zsidó állam képét. Könyvét *Tel Aviv* (Tavaszdombja) címmel fordították héber nyelvre. Így módon közvetve ő adott nevet Izrael korábbi fővárosának, a tengerparti Tel Avivnak.

A mai ország legfőbb gondja a zsidó-arab ellentét. Az utas nem lát a kullisszák mögé, nem a politika bugyrait kutatja. Csak arról szólhat, amit az utcán lát.

A zsúfolt Tel Aviv-i piac utcáit járjuk. Az egyik közben az egyik zsidó elárusító pultja előtt nagy zsákokban és kosarakban különféle magokat, gyümölcsöket látok. A mandulát, a diót, a földimogyorót megismerem. De az egyik zsákban egy furcsa, sima, csonthéjú, tojásdad alakú termésre figyelek föl. A mandulánál nagyobb, a hazai nagyszemű diónál kisebb. Megállok a

pult előtt, rámosolygok az eladóra, és egy szemet kiveszek a zsákból. Az eladó visszamosolyog, fölemeli az ujját, kilép a pult mögül a járdára, kiemel a zsákból még egy szemet, a két termést tenyerébe szorítja, az egyiket a másikkal megtöri, aztán ujjait szétnyitja, s a föltört csonthéjú mag tartalmából csipetnyit a szájába vesz, a többit tenyeréből felém kínálja. Az épen maradt magot a zseembe dugja.

Másnap ugyanezt a furcsa, ismeretlen, csonthéjú magot a jeruzsálemi arab negyed piacán is megpillantom. Megállok az eladó előtt, rámosolygok, és a zsák tartalma felé mutatok. Az ujjamat is fölemelem, hogy félre ne értse, mit akarok: — Csak egyetlen szemet... Emléknek... Az otthoniaknak... — Az arab összehúzza sötét szemöldökét, majdnem az ujjamra üt: — Sékel, sékel... — kiáltja mérgesen, és mutatja, hogy pénzt adjak, vagy tegyem vissza a zsákba, amit a kezembe vettem.

Kedélyesen is hallottam beszélni Izraelben erről a problémáról.

Haifa mellett, a Karmel hegyen, Illés próféta barlangja előtt várakozunk az útitársakra. Leguggolunk, és a porban mászkáló hangyák mozgását figyeljük. Odajön hozzánk az izraeli idegenvezető, és megkérdezi: — Cipelnek valamit? — Mondjuk: — Igen. — Akkor zsidó hangyák... — Miért? — nézek rá csodálkozva. — Mert ha nem cipelnének semmit, akkor arab hangyák volnának.

A mai Izrael másik gondja a bevándorlók nagy száma. Jöttek Kelet-Európából, Romániából, Lengyelországból, s ma főként a hajdani Szovjetunió területéről jönnek. Otthon mérnök elvtársnak szólították, itt fény derül arra, hogy egy rossz villanykapcsolót nem tud megjavítani. Még sincs az országban munkanélküliség, és nincs munkanélküli segély. Mindenkinek munkát kínálnak. Ha másutt nem, akkor az útépítésnél, a lakóházépítésnél vagy a narancsültetvényeken, a kibucokban. — Szedje az érett narancsot, és akkor kap egy átlagos bért — hallottam a receptet. — Ha nem, akkor éljen meg, ahogy tud.

Jeruzsálem egyik forgalmas utcáján a kőpadon egy érdekes alakra figyeltem föl. Az idős férfi oroszos, magas nyakú inget viselt, a kezében tartott tangóharmonikán ismeretlen, keleti hangzású dallamot játszott. Nem hevert előtte elnyűtt sapka. A kerek tengerézsapkát a fején viselte. Rajta körben felirat: Leningrád. Amíg néztem és hallgattam, pénzt senki sem adott neki. Ma sem tudom, csak a maga kedvére muzsikált-e vagy koldus volt.

Szentmise a bárban

A zarándokút része a mindennapi szentmise. Az első nap a kései megérkezés miatt már nincs idő templomot keresni. Szállásunk az arab negyedben, a Victoria Hotelben van. Az első nap a szentmise színhelye a Victoria Hotel harmadik emelete, az étterem előtti bár. Képzeljünk el szállodai bárt, olyan-
nak, amilyenek Manet *A Folies-Bergère bárja* című képén megfestette. De itt a bárpult mögött nem egy talányos mosolyú hölgy áll, hanem a bárpult előtt egy fehér abrosszal leterített kis asztal látható, az oltár. A koncelebrációs szentmisét bemutató öt magyar pap a bárpult előtt, a berendezéshez tartozó magas székeken ül. Azoknak, akik a misén részt vesznek, szemükbe csillog a tükör, ami fölött piros betűs felirat olvasható: BAR. A tükör melletti polco-

kon színes címkés palackokban márkás italok, szájukra fordított poharak. A meghökkentő környezet a lényegre figyelmeztet. A szentmise a börtöncellába csempészett, tésztába sütött mazsolaszemből sajtolt és erjesztett borból is szentmise.

A szokatlan helyszínen bemutatott istentisztelet valamiképpen az egész zárandokút jelképe lett. Itt semmi sem volt ismert és megszokott. Ezen az úton minden résztvevőt — ha érzékeny és nyitott lélekkel volt jelen — sokkoló — talán helyesebb a szó — kegyelmi hatások érték.

Nem igaz, hogy ahhoz, hogy valaki jó keresztény legyen, el kell zárando-kolnia a Szentföldre. Hány szentet, példa értékű embert ismerünk, aki sosem látta Jeruzsálemet. Tévedtek a keresztes hadjáratok katonái, amikor azt hit-ték, hogy derék dolog fegyvert fogni, vért ontani azért, hogy elmondhassák: megérintették a Szentsírt. A kereszténység nem mohamedanizmus. A mohamedán ember turbános sírkövet érdemel, ha járt Mekkában. Van, akinek a szentföldi zárandokút is csupán turisztikai utazás, látványosság, és nem jár feltétlen lelki gazdagodással.

Ugyanakkor ki tagadná, hogy a szentföldi zárandokút magában rejt a többlet-ajándék, a lelki gazdagodás, a kegyelmi érintés lehetőségét?

Magától értetődő természetességgel mondjuk: a Biblia két részből áll, az Ó- és az Újszövetségből. De vajon ez az „és” kötőszó valóban azt jelenti, hogy egyformán ismerjük és értjük az Ó- és az Újszövetség könyveit, értjük a két Szövetség kapcsolatát? A különféle Biblia-kiadásokban a lap alján ott vannak az egymásra utalások és hivatkozások. Beérjük-e ennek tudomásulvételével, esetleg ezekre se figyelünk, vagy valóban megkeressük, elolvassuk, megismerjük az Ószövetségnek azokat a helyeit, amelyekre az újszövetségi szövegek utalnak?

A Gallicantus-templom udvarán állunk, amelyet annak emlékére emeltek, hogy Jézust elfogatása után — mielőtt megszólal a kakas — Péter háromszor tagadja meg. Az eseményt mind a négy evangélista elbeszéli. „Akkor a tanítványok mind elhagyták őt, és elfutottak” — írja Szent Máté.

Talán az Ószövetségből is, az Újszövetségből is többlet értünk meg, ha a Gallicantus udvarán a 88. zsoltárt is elolvassuk. „Elszakítottad tőlem ismerőseimet...” Majd így hangzik a zsoltár befejezése: „Körülvésznek minden nap, mint az árvíz, / teljesen bekerítenek engem. / Elszakítottad tőlem jóbarátaimat, / már csak a sötétség ismer engem.”

Látjuk, Izraelben a zsidóság elsősorban vallást jelent. De arra is rádöbbenünk, milyen keveset tudunk a zsidóság történetéről, arról, hogyan lett az áldozó vallásból imádkozó vallás, arról, hogy mit jelent a valóságban a Templom hiánya, mit jelent a Siratófal.

Hamvas Béla egyik, 1960-ban Tiszapalkonyán kelt levelében olvasom: „Az írás engem egyre kevésbé érdekel... Már évek óta komolyan csak a szentkönyvek érdekelnek, a szufik, a chassidok, az Upanishadok, a zen, a mahayana, a Pert em Heru.” Hamvas a chassidok könyveit a megismerés legfontosabb forrásai közé sorolja. De hát kik is azok a chassidok? Most itt, Jeruzsálemben látom őket a Siratófal előtt imádkozni fekete kalapban, fekete ruhában, fehér ingben, hosszú szakállal, születésük óta befotott hajjal, és jóformán most hallok róluk először. Ők a zsidó vallás legortodoxabb követői.

Aki Izraelben nyitott szívvel jár, abban őszinte tisztelet ébred a zsidóság és a zsidó vallás iránt. Előítéleteit, ha voltak, eldobhatja. A jeruzsálemi zsidó

negyed utcái olyan tiszták, mint egy kórház folyosója. Izrael lakossága nemcsak kereskedéssel foglalkozik, hanem földet művel, felvirágoztatja a mezőgazdaságot, gyárakban dolgozik, az ország ipari termelése világszínvonalú. (Például egyedülálló, automatizált gyémántcsiszoló műhelyei vannak, ahol a dél-afrikai nyers gyémántot dolgozzák föl.)

A hajdani Palesztina szent helyeit járjuk. Ezekhez az emlékekhez kétezer év kegyelele és hagyománya tapad. Ezeken a hagyományokon talán a legtöbbet a bizánci kor formált. Annak is, aki gyermekkorától hitt az evangéliumok történelmi hitelességében, megrendítő látni, hogy valóban van Jordán folyó, van Genezáreti-tó, van Olajfák hegye, van Kidron-völgye, hogy az a három galileai város — Betsaida, Kafarnaum és Korozain —, amelyre Jézus „jaj”-t kiáltott, és megjövendölte pusztulását, a történelem során soha nem épült föl, mindmáig romokban hever...

De azt is látni és tudni kell, hogy mi a különbség a történelmi hitelesség és az évszázadok alatt kialakult hagyományok között. A csodálatos kenyérszaporítás és a hegyi beszéd az evangéliumokban elbeszélte történet. De annak pontos helyét az evangéliumok nem említik. A kenyérszaporítás emléktemplomát és a hegyi beszédre emlékeztető templomot azon a helyen építették föl, amelyet a hagyomány tart az események színhelyének.

Jeruzsálemben végigjárjuk a Via Dolorosát, megállunk a keresztút stációjánál. Ez az útvonal a századok során többször megváltozott, a mai útvonal a múlt században véglegesült. Ezek a stációk emlékhelyek, amelyek a szenvedéstörténetre, a keresztútra emlékeztetnek. A Heródes korabeli út tényleges helyét, az út egy szakaszát, a kétezer éves hiteles köveket a mai járósínt alatt, öt méter mélyen találjuk meg. Itt volt az a „köves udvar”, amelyet Szent János evangélista említ, itt láthatjuk a vörös kőlapokba belekarcolva azt a „királyjátékot”, amelyet a Jézust őrző, őt kigúnyoló katonák űztek. (A kőbe karcolt jelekből még arra is pontosan tudunk következtetni, hogy Jézust a tizedik római légió katonái őrizték.) És itt érinthetjük meg azokat a köveket, amelyeken a vállán keresztet hordozó Jézus valóban járt.

A szentföldi zarándokút arra is alkalmas, hogy az utasban őszinte türelem ébredjen a különféle vallások iránt. Jeruzsálem a zsidóknak, a mohamedánoknak és a keresztényeknek egyaránt szent városa. A legtöbb keresztény emlékhely az ortodoxok kezében van. De nagy számban zarándokolnak ide katolikusok is a különféle protestáns felekezetek hívei is. Amikor áprilisban Jeruzsálemben jártunk, akkor ünnepelték az ortodox húsvétot. A katolikus vagy református zarándoknak meg kellett várnia, amíg ortodox hittestvérei gyertyát gyújtanak a Szentsír-bazilikában, végigcsokolgatják az ikonokat, s olajjal keneketik a Golgota követ.

Jeruzsálemben, a Sion hegyén egy különös épület áll. Alsó termét 1948-ban az izraeliek zsinagógává alakították. Itt van a zsidóság egyik legszentebb ereklyéje, Dávid király sírja. Az épület emeletén találjuk a Cenákulumot, az utolsó vacsora termét, a hagyomány szerint azt a helyet, ahol Jézus azt mondta: „Vegyétek, egyétek, ez az én testem... Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem...”

A földszintről az emeletre csak az udvaron át, az épületet megkerülve lehet följutni. Belső lépcső, közvetlen átjárás is vezet a földszintről az emeletre, de az ajtó zárva van. A kulcsot a mohamedánok őrzik.

Alexandriai Szent Katalin ócseh legendája

Kevés olyan szent van, akinek személyisége, élete annyit foglalkoztatta az írók, költők képzeletét, mint Alexandriai Szent Kataliné. A középkorban számos latin, majd nemzeti nyelvű legenda keletkezett róla, de ezek között is kimagasló hely illeti meg a 14. század (talán) hatvanas éveiben keletkezett cseh nyelvű verses *Szent Katalin élete* néven ismert művet, melyet korábban *Nagy avagy Stockholmi Legenda* névvel is jelöltek.

Szent Katalin kultusza az erősen cseh érzelmű Luxemburgi IV. Károly császár alatt honosodott meg Csehországban, aki benne különösen kedves védőszentjét tisztelte. Katalin kultusza tovább erősödött az 1348-ban alapított prágai egyetem működésével, hiszen a Szentben, a legendájában megörökített tudós, teológiai vitái miatt, az egyetemek, professzorok és diákok is védőszentjüket látták.

Az ócseh Katalin-legendá szerzője ismeretlen, éppúgy mint ahogyan a 14. századi Közép- és Kelet-Európában egyedülállóan gazdag cseh irodalom sok más, igen figyelemre méltó alkotásáé is. Az egyetlen fennmaradt kézirat sorsa igen kalandos. Eredetileg Vok z Rozmberka cseh főúr könyvtárába tartozott, melyet a svédek a harmincéves háború végén más értékekkel (például II. Rudolf képtárának és műgyűjteményének nagyrészeivel) együtt hadizsákmányként elhurcoltak. Kétszáz év múltán Stockholmban talált rá a kéziratra egy cseh hazafi, aki K. J. Erbennel, a híres balladairóval együtt 1860-ban Prágában kiadta.

A terjedelmes, közel 4000 soros verses legenda — művészi kidolgozásának tökéletességével, nyelvének választékos gazdagságával, előadásmódjának könnyed természetességével — azonnal felkeltette a figyelmet. Azóta is az ócseh irodalmi kutatás egyik becses témája, a cseh irodalomtörténetben pedig nem elsősorban mint vallásos művet, hanem mint az egyik legkiemelkedőbb ócseh irodalmi alkotást tartják számon. A felfedezése óta eltelt százharminc év alatt többször kiadták (legutolsó, kritikai kiadása 1959-ben látott napvilágot), és nemcsak tudományos céllal, hanem a nagyközönség számára is.

Az ócseh szerző verses művéhez valószínűleg két latin nyelvű prózaváltozatot használt: egy rövidebb és fiatalabb legendát, amely Katalin megtérését, és egy másik, régebbi és hosszabb művet, mely Katalinnak Maxentius császárral való összeütközését, az ötven pogány tudóssal való disputáját és mártíromságát beszéli el. Az ócseh szerző a cselekmény motívumaiban forrásait híven követte, annál nagyobb viszonylagos önállósággal járt el azonban a kidolgozásban. A két eltérő stílusú forrást egységes drámai erejű és megkapó költőiségű művé formálta.

A cseh legendában a cselekmény hordozói többnyire maguk a szereplők: a mű több mint fele párbeszéd. A szerző alakábrázolása mai szemmel sem kezdetleges, különösen két szereplő rajzolódik ki szemléletesen a legtöbbször csak jelzészzerűen odavetett vonásokból: a kérőit elutasító, kényes-fényes, cserfes királyleány, aki első látomásában a gyermek Jézustól való elutasíttatás döbbenetében az életcélját kínlódva kereső s megtaláló, érett emberré válik, akinek majd a második látomás bensőséges eljegyzési jelenete elegendő erőt

ad, hogy az egész világot uraló gonosz hatalmat kihívja maga ellen, és harcát töretlenül, embertelen szenvedésen, kínon, véren át megharcolja.

A másik alak a gonosz megtestesítője: a pogány Maxentius császár. Esztelenül bűnös, gonosz voltahoz kétség nem fér, mégis a szerző a váltakozó érzelmek széles skáláját érzékelteti az ő személyénél is: a Katalinra való kezdeti, szinte jóindulatú rácsodálkozástól, a békülékeny egyezkedéstől kezdve, a vérengzésbe egyre mélyebbre süllyedő kényúr dolyfős dührohamainak, elkeseredett önsajnálatainak ábrázolásáig.

Az itt közreadott két részlet a legenda két kulcsfontosságú jelente: az eljegyzési jelenet a révbe érkezés, a hitben való felmagasztosulás, az érzelmi boldogság harmóniáját sugározza. A drasztikus naturalisztikus korbácsolási jelenet — a próbatétel, az érzelmi mélypont: a kiszolgáltatottság, a megaláztatottság és a fizikai kínok fekete éjszakája, melyet a kísérő érzelmi hullámvész a háttérből előlépő elbeszélő sajnálattal vegyes csodálata enyhít. Mindkét jelenet jól mutatja a műnek a korabeli udvari szerelmi költészettel való szoros kapcsolatát: Jézus és Katalin párbeszéde földi jegyesek szerelmi párbeszédét idézi, a megkorbácsolt Katalin pedig testén a kor szerelmi szímszimbolikájának a jegyeit viseli: fehér — remény, fekete — fájdalom, zöld — kezdődő szerelem, kék — hűség, sárga — a vágy beteljesülése, piros — égő szerelem. Ezek az utalások a kor közönségének konvencionálisan egyértelműek voltak.

Heé Veronika

Katalin és Krisztus eljegyzése

*Imádságban, bódulatban
szemeire álom szállott,
milyet eddig sose látott,
gyönyörteljes, furcsa, szép.
Úgy tűnt, csodás terembe lép
ez okos szűz látomásban,
nem volt ennél pompásabban
soha senki kétségtelen.
Csodák száma ím végtelen
megmívelve dús anyagból:
gyémánt falak, beril alól,
körbe aranyos foglalat,
zafír meg smaragd vakolat,
sok-sok ablakocska, benne
szépen munkált drágakövek
csillogtak ott üveg helyett:
jácint, rubin, ametisztek,
türkiz, jáspis, szardonix
elefántcsontban balaisz,
kalcedon és nemes topáz,
igazgyöngy meg krizopráz,
csodálatos remekművek.*

*Boltozatán a teremnek
nap, hold s csillagok ragyogva
égi járást utánoznak,
ahogy Isten hatalmából
napba térnek éjszakából
jól kimérve minden percet.
Drága csodát, még nem egyet
észlelt, szépségben nevelve;
egymás mellett napkeletre
két trónt lát e pillanatban
égi fényes áradatban:
az egyikén Isten trónol,
drága koronában jobbról
Mária, Isten anyja ő,
arkangyali császárnő.
Kezökben jogart tartanak.
Az öröm s a fénysugarak
Katalint úgy boldogítják,
a bánatot mind elhajtják
szívéből, ha volt is benne.
S gondolatban így szólt: „Íme
Isten adja, mire vágytam*

hitvesem egész megláttam,
feltárta anyját s önmagát.
Nem szenvedek most már hiányt,
ha az ő arcát nézhetem.”

Akkor Mária szeplőtelen
feléje intett karjával
ő meg félt alázattal
trónjukhoz közelebb járult,
s lábaikhoz odaborult.
Mária ezt látván így szólt:
„Drága fiam jól megfontold,
Hitvesedet hogy üdvözlöd!
Hiszen tudod, mint betöltött
mindent, amit parancsoltál,
állapotján nincs már homály,
hozzád méltó, fényes, tiszta.”
Krisztus pedig így szólt: „Vissza
nem vonom, mit eldöntöttem,
hogy ez ékes, igen kényes,
szép Katalint nőül veszem.
Velem fog, mint én hitvesem
uralkodni mindörökké.”
Katalin ott térdepelvén
mondá: „Legdrágább királyom
kezedbe ím tisztaságom
a mai napon leteszem,
s ahogy csak tudom legszebben,
buzgó, hű szívvel teljesen
szerelmed szolgálni kedvesen
akarom mind halálomig.”
Krisztus olyan széppé válik
ekkor néki, szeme fényes,
az orcája olyan ékes,
öltözött annyi szépségbe,
hogy fényétől a testébe’
szíve izgalomtól játszik.
Kétség nélkül megismerszik
felujjongó boldogsága,
amilyenről ifjúsága
nem olvasott, nem is hallott:
ami után sóhajtozott,
pillantotta most szemével.
Anyjával, a mennyivel,
ahogy ott ült, gyorsan felkelt,
falak csillogása felett
arra a sok drágaságra,

melybe öltözve arája
elé lépett most közepén.
Mária meg Katalint szépen
karon fogva felemelte,
mondván: „Immár, mit se félj te,
bánat, inség már nem bánthat,
hisz hitvesének s szolgálónak
fiam elfogadott téged,
minden öröm leszen béred,
szomorúság elkerüljön.”
Isten fia közelebb jön,
édes, zengő, drága hangon
szíve köré olyan dalt fon,
mely azt egyből meggyógyítja
dicső szavakkal ringatja,
szólván: „Üdvözöllek drágaságom!
Én gyönyörű, szép virágom!
Jer hozzám választott rózsám,
jer, én édes galambocskám!
Örökös lakhelyed készítve,
mennyei koronád ékítve
királyságomban tisztán vár.”
Amint az édes dallamárt
a lány előtt bevégezte,
jobbjáról gyűrűjét levevé,
s tenyerébe beletette.
Ujjával körülvetve
Katalin a gyűrűt lágyan,
édes hangon igen halkán
szólt, új dallamot kezdve:
„Íme, menyasszonya lettem
hitvesnek, ki szűzen hagyott,
zálogul jegygyűrűt adott,
ki után sorvad a lelkem.
Nem kell már más tükör nekem,
ő a legszebb a világon,
én gyönyörűséges virágom,
életem forrása belőle
buzog immáron örökre,
szívemet, hogy néki adtam,
ellenére a gonosznak.”
Ez énekkel hálát adott,
felébredt, és hogy felállott,
észrevette, nem ámitás,
patyolat kezén ragyogás,
gyűrű, mennyei aranyból.

Katalin megkorbácsolása

Mikor mindez véget ért már,
felállt Maxentius császár,
nézte a szüzet mereven,
haragudott rá hevesen,
látván, hite milyen erős,
minden akadályt mint legyőz,
ellene ím tehetetlen:

ínt a szolgálknak, kegyetlen
megkínozni parancsolja.
Megragadja a sok szolgál
durva kézzel mentség nélkül,
karját megkötözik körül,
drága testét vetköztetik,
majd korbáccsal verni kezdik.
A korbácsokat nagy sietve
a bős császár készíttette
a' célból a bátor szüznek,
hódolna ő isteninek,
ezt elérni kívánsága.

Minden korbács három ága
durva szálból összefonva,
legvégén csomóba húzva,
ólommal ügyesen beöntve;
a kis ólom gömböcskébe
tűhegyesre kicsiszolva
horgok vannak beágyazva,
hogy midőn a szolgálak ütnek,
s a korbáccsal testet érnek,
hol a szíjak épen hagynák
a bőrt, a golyók elrontsák.
Ím már által is ütötték
a drága ártatlannak bőrét
öltöztetve ezer kínba;
ólomtól készített ágyba,
hol a horgok megakadnak,
testből húst ott kiforgatnak,
fájdalmasan egyre tépve.

Ó mily látványt nyújtja néked,
Jézus Krisztus hű, szép arád,
ki gyönyörben ifjúságát
hatalmas Costus királynál,
tisztességben jó anyjánál
felnevelve úgy töltötte,
kincsben, becsben egyetlenke,

hogy fájdalom nem érhetne,
sem egy ütés, sem sérelem;
hanem ahogy szépen illik
oly leányhoz, mint amelyik
apja, anyja egyetlenke,
bőséggel megvan mindene:
városai, földje, vára.

Ó Jézus, mily haloványra
váltan állt ott meztelenül,
állhatatos jegyesedül,
szent nevedben, mint ígérte,
soha más hitvest nem véve,
kívüled mást nem választva.
Ím a nehéz fájdalmakat
szelíd alázattal érted
a szolgálaktól elviselte,
mert gyöngy testét ők nem
szánták,
zsenge bőrét korbácsolták
vad erőtől elragadva,
hogy a szerszám minden ága
különb-különb sebet ejtett,
okozott durva sérelmet
drágalátos, szüzi testén.

Kedvesére emlékezvén
viselt hatszín tiszta pántot,
ahogy illik hű arához
szerelmének színeivel
tüntetni így hű szívével.
Arca vette az első színt,
mely pirosan s fehéren nyílt,
s bár a pírját a nagy kínban
sem vesztette, most azonban
szépsége elrejtezkedett,
való szégyentől zöldellet,
hogy e tévelygő pogányok
előtt meztelenül állott,
védtelenül mindenképpen.
Igaz, égő szerelmében
két kezét magára fonta,
szemeit leszorította,
fejét csendesen lehajtván.
Fölötte a rémes pogány
mért haragvó ütlegetet,

melyektől forró könnyeket
ontott, mik fénylő szeméből
törték elő a szenvedéstől,
s arcát mosták e rüt percen.
A második színt minden szegény
nélkül, más reménnyel hordta.
Volt-e bárki tán valaha,
kinek oly kedves hitvese,
mint néki, ki fehér teste
pogány előtt ragyog vala,
s piros szín virágzik rajta
szent véréből, mivel hintik,
átkozottak megfröcskölük
ragyogó hófehérségét?
Közben láthatni seregét
rózsáknak, mik húsból nyíltak,
vagy bőrből virágoztak,
hogy a horgok csontot értek,
sok húst a csontról letéptek,
ezek a felszínre úsztak:
hamarosan ott elhaltak,
s feketélltek fájdalmasan.
Az ötödik színt siralmasan
kitartásának jelére
hordta mátkája kedvére,
mint igazi hú szolgáló.
Szívét nem egy szivárványló
korbácscsík kínnal markolja,
bőr alatt vérrel megfutja,
kéklik, ösvényként elnyúlva,
sebek közt végighúzódova,
ahová lecsap kínzója.
Nem hiszem, hogy egy is volna
manapság, ki hú szerelmet
bizonyítóán, hitveséért,
melléte erősen állva,
érte egy csapást kiállna,
mialatt szent Katarina,
anyja szépséges leánya
mágán elviselt sok százat.

Újabb színt, a hatodikat
pedig aképpen szerezte,
hogy a kínzást megszenvedte
szép haja, mely tündöklően,
aranykincsnél fényesebben
ragyogott testét befedve.
E szomorú küzdelemben
hátán csapzottan hullámozott,
s ahová a korbács vágott,
ágai közé fonódva,
bőrrel együtt kifordítva,
fájó hútra új ütessel
visszatért, keverve vérrel,
rajta tisztán átcsillogott.
Ím, a hat szín így ragyogott,
egymás mellett szépen, sorban,
ki a húspan, ki csak foltban,
fehéren, feketén, zölden,
kéken, sárgán és vörösén,
neme szerént mindenike.

Ó, mely hatalmas szerelem
ütötte fel sátrát benne,
hogy e szűz, Isten kedveltje
ezt a verést kiállotta!
Drága Izolda itala
adatott neki bizonynyal,
midőn álmában Trisztánnal,
urával minden dolgoknak,
kinél nincsen hatalmasabb,
megköttetett eljegyzése.
Szentléleknek égő tüze
szívében lánggal lobogott.
S bár keserű könnyet ontott
mindkét csillogó szeméből,
de a kintől s félelemtől
szíve egyszer meg nem ingott,
egy hajszálnyit sem tágított,
csak Istenhez fohászkozott.

Heé Veronika fordítása

RAINER MARIA RILKE

Ősz

*Hull, hull a lomb, mintha a messzi, tág
égbolt hervadt kertjeiből peregne,
hull, lemondóan nemet intve egyre.*

*S a csillagok közül magányba vetve
szeli a súlyos föld az éjszakát.*

*Lehullunk mind. Ez a kar is zuhan,
s nézd a másikat: hull minden a mélybe.*

*De van Valaki, aki tenyerén e
sok hullást felfogja irgalmasan.*

Őszi nap

*Itt az idő, Uram. A nyár hosszúra nyúlt.
Nőtess karcsú árnyékot a napórán
s a tág síkot szeleiddel befűdd.*

*Érlelj még néhány gyümölcsöt kövérré,
két délies napot még adj nekik,
járja át őket a nap sűrű méze,
hogy borként kiforrhassák ízeik.*

*Kinek háza nincs, már talán sosem lesz,
aki magányos, már az is marad,
tollat próbálgat hosszú levelekhez,
olvasgat, vagy vetkőző fák alatt
szemléli a kerengő lombokat.*

Kerék Imre fordítása

BISZTRAY ÁDÁM

Egy gazdátlan komondorkölyök avagy a kutyák beszéde

Még tél volt, olvadt, s újrafagyott a kevéske hó. A traktorok, vontatók, teherautók feltúrta földút reggelente csontkemény, s mély barázdákat-árkokat viselt, délfelé combig érő sárrá változott. Dóránál jártam bent a központban, valami statisztikát vittem neki, egy minisztériumból már elkésett jelentés hiányzó láncszemét. Siettem, szombat volt, s szerettem volna elérni a félkettes buszt. Dóra az irodán kávéval kínált, a kanál megállt volna a sűrű folyadékban, mely szempillantás alatt szinte feketévé színezte a tétovázó cukrot. Torokégető-forrón hajtottam fel. Dóra, mint minden szombaton, ideges volt. Valentint várta a vonat-hoz, aki alighanem még Juhászföldön bíbelődött a takarmányadagokkal, s talán épp amikor indult volna, riasztották egy nehéz elléshez. Irigyeltem őket, hisz ha elérik a vonatot, ha nem, közel vannak egymáshoz. Mit is tudhatnak az én árvaságomról? Akkor már hetek óta nem kaptam levelet. Egyszer csak a mérlegházból jövet rányílt a szemem egy gazdátlan komondorkölyökre. Tudatosult bennem, másodszor látom, s még mindig a fagyott, neki töltésnyi magas sárvonulatok előtt ügyetlenkedik. Gombócnyi volt, nem nagyobb, mint egy kezdetlen gomolya. Fekete gombszeme az eredeti bűn előtti emberi bizalommal tekintett fel rám. Csak én segíthetek neki, s csillogó-nedves orrával, ahogy felém szimatolt, süket és vak lettem volna, ha nem veszem tudomásul a kimondatlan hitvallást. Amikor lehajoltam érte, a nagy rögök, hantok felszíne nyálkásan puhult. Rám nézett, s újra nekiveselkedve, kicsi ugatásokkal biztatva magát, megrohmozta a hegygé türemkedett sarat. Visszagurult. Nyakánál fogtam meg bundácskáját, s a sápadt, ikrás tél végi napnak mutattam fel. Értő, melegbarna szemmel nézett vissza rám, még semmit nem tettem-tehettem érte, de a hála sugaraiban álltam. Míg átvittem a másik partra, s kicsit tétováztam, elengedjem-é, bársony-édes nyelvét érezhettem arcomon, kezemen, s játékosan túhegyes gyöngyfogait próbálgatta ujjaimon, galléromon.

Tudtam, hogy mire visszatérek, már nem kapom itt, mégis vigasztaltam, ne félj, kiskutyám, visszajövök érted, csak el ne mozdulj innen. Elkéstem. Egy teherautó fékezett mellette, sofőrije kihajolt érte. Többé nem találkoztam Gombóccal, ahogy az első pillanatban elkereszteltem. Csak az emléke kísértett soká, s mindig akkor rémlett fel fehér bundája, csillogó orra, kedves gombszeme, amikor szorultomban fogódzó kellett, házörző a nem létező otthon, ködbe bújít ház elé.

*

Amikor öregedőn megtapasztaljuk, mit ér a barátság — akár a földik, akár a pályatársak közt —, fontosabbá válik vonzalmunk a négylábú hűségesekekhez. Azokhoz a szinte emberi teremtményekhez, akiknek gazdájuk van, s kapott

nevükre hallgatnak. Mindazonáltal, az állandó jelző, a hűség szobra és érkezésünkre farkát csóváló és dicsérő-becéző szót váró társunk — életforma. Átala kötődünk egy kerthez, egy házhoz, amelyet ő minékünk őriz. Bizony minket is vigyáz, lelkiismeretünk tükre az ő szeméből néz vissza ránk, érdemesek vagyunk-e kettőnk birtokára, jószágra és családra. A korcsok és törzskönyvezett arisztokraták társadalmát mégsem a származás választja ketté, hanem a feladat, a hivatás. A blokkházak, magas emeletek sétáltattottjai, marhatüdővel, hentesi protekcióval hizlalt kedvencei csupán egy tehetősebb család szobadíszei lehetnek, szimbólumai az újjgazdagoknak vagy a kevéske fizetésűeké, akik árvák maradtak városukban, és elhagyott falujukra gondolnak, amikor Dianát, Bogárt vagy Szuszt szólítják, vinné már őket szíjon sétálni. Az őrzők, a vadászok más fából vannak faragva, mindegy, miféle vér kavarog ereikben, szolgálatra születtek. S még a kerítés mögött vagy épp láncra fűzve sem foglyok, hanem szabad teremtmények, és erősek a hitben. Az embert és az állatok társaságából legelső társát, a kutyát nem más, hanem a félsz szerződtette életre-halálra. Mindketten ugyanattól féltek és reszkettek kezdettől. A magánytól, a farkastól, a tűztől, a sötétségtől, a rablóktól, az éhségtől, hidegtől és fájdalomtól. Ebben pedig egy sorsra jutottak máig, a szerződés bizony meg nem szeghető e kerek ég alatt, mert íratlan egyezmény szabad és független lelkek közt.

*

Egy napon — őszi koraestén vagy a még kopár tavaszon — a sűrű autófolyam feltorlódott zajából gyereksírás riasztott ugrani a konyhaablakhoz. Nem is gyermek volt, egy kutyát ütöttek el. Gazdája ingben futott ki és kapta ölbe, hogy kimentse a veszett tülkölésből, megtorpant és vakító fénykévék közül. Ha jól láttam fentről, a kaszkadőrök bernáthegyi kölyke lett az áldozat, fehér bundáján zsemle-nagy barna foltok. És ennek az üveghangú rívásnak hegedűje korbácsolta fel a társak kórusát hallótávolon innen s túl. Hogy megtudjam s érezzem, nem pusztán ugatás, amit hallok kertről kertre, hanem értett üzenet, amit híven adnak egymásnak át. Ím, a veszedelmek beszédét, ezt a fontos nyelvet beszélük. Bizony érthetőbbek, mint gazdájuk, az ember, aki bezárkózik a kerítéskapu mögé, és néhány ölnyi biztos birtokán kívül se Istent, se embert nem ismer. Hallgat, amikor fajtatestvére hívja segítségül, behúzza függönyét, ne lássa a bajba jutottat. Erős kerítést, kövekből emelt falat von megvett földjének határán, mintha az egynyelven értők hívó kiáltása némaságba fúlhatna körénk, a térképbe rajzolt sorompók előtt. Íme, a kutya sírhat, de mi, gazdátlan gazdájuk hallgatunk, amikor üvölteni kellene egymásért. És magunkban tégláról téglára építjük a csendet, a szótlanságot láthatatlan mezsgyén. Bizony, ezen a másik vámhatáron nem jut át a lélek volt társához, éppúgy, mint a betű, gyógyszer, az ige és a kenyér, nem vihető át a fájdalom. Ehelyett a halálba menő kutyakölyköt gyászoljuk a kerek ég alatt.

NAGY GÁSPÁR

Égi lábjegyzet

Vargha Kálmánnak, odaátra

*Amíg fölös ébrenléteimből telik
amíg csak a legfényesebb olvasólámpát:
a Napot lóbálják fölöttem
addig reményem nem apadhat
hogy járomba fogott szemeimmel
bár könnyezve is olykor
és bizton vakulva túljutok
égi lábjegyzetek rózsaezején is
s el az Egész szívéig
halálom csendes tisztaságáig
hol belőlem mindig olvasó
hűséges sétatársamé: kutyámé
lesz az utolsó tiszta szó*

Mostanában az örök

*Bizony az örök — mondják —
azok rosszul „alkudtak” a virradattal
most itt állnak nem kis zavarral
s álmos szemüket dörzsölik
égő fáklyáikat oltogatják
és lassan elközeleg az óra
mikor már nem magukat
de Isten fényét okolják
ha ráirányul a láthatatlan
láthatóra: lényegükre
s lüktet mint ép ideg
gyulladt foggyökérben
bizony az örök — mondják —
elzsoldosulnak egyszálíg
elmerülnek a vaksötétben*

HUBAY MIKLÓS

Jegyzetek

„Árvából lesz jó katona”

Egyre inkább felfigyelek az írók életrajzait olvasva a *családi katasztrófára* — rendszerint az apa halála vagy hirtelen tönkremenetele folytán áll be —, amely eltörölhetetlen nyomot hagy a fiúgyerek vagy más serdülő fiú lelkében. Mintha ettől kezdve neki kéne családfenntartónak lennie. (Vagy nem függ-e össze József Áron tengerre szállásával, „hirtelen” elpályázásával Attila fogadkozása: „aranyat ígértél anyádnak, nagy zsákkal”?) Lengyel Menyhért-nél, Vas Istvánnál is olvastam mostanában a nagy lakásból a kisebbbe költözés gyerekkori traumájáról. Shakespeare-éknél is volt ilyesmi. A jó öreg kocsmáros Petrovicst is „jégre vitték”.

Most olvasom a Péterfy család „krach”-ját a Zimándi-féle életrajzban. „Keszthelyi működése végeztével nemcsak igazgatói állásától vált meg Péterfy József, hanem családjától is. Elhagyta feleségét és fiát... Az anya teljes lélekkel fia felé fordult és az édesanyja felé” stb.

Ugyanez történt Goldoniéknál is Velencében.

A képlet klasszikus. Lappangó részvétellel (némi szolidaritással) gondolok a József Áronokra és Péterfy Józsefekre. A kis Messiást nevelő anyák — az az érzésem — könnyű szívvel szabadulnak meg a férjüktől. S már nem is bánják a rájuk szakadó özvegyi nyomorúságot, a küzdelmes sorsot.

Az apám nem sokkal azután meghalt, hogy én megszülettem. A néném egyszer ezt mondta (épp az anyám temetésén): — Amikor apuka meghalt, én figyeltem, anyuka nem is sírt. (Mindegy, hogy így volt-e vagy sem. A lánygyerek így látta. S egy hatéves kislány előtt már nincsenek a sorsnak titkai.)

Anyaországiak Szent László városában

A belváros itt is kisváros. A Rimanóczyban lakunk. Átellenben a Színház, ahol az ünnepség van. S a Fő utca végén a Székesegyház meg a kanonoki házak, amelyeknek egyikében most szerényen a püspöki rezidencia van.

Magyarországról, mint a város számontartott szülőtte, én vagyok az egyik díszvendég, sőt a Színházban, az esten, az ünnepi szónok is. A másik — persze, nálam díszesebb vendég — egy miniszter. Folyton egymásba futunk. Találkozom vele a püspöknél, kétszer is: amikor bemutatkozni megyek, s amikor búcsúzni. A Színházban talán a díszpáholyból hallgatja is, ahogy beszélek. Aztán a szünetben a vendégek büféjében, az est után pedig a díszvacsorán, a szálló állomási restivé zuhlott éttermében. Másnap reggel megint egymásba botlunk a Démer téren. A miniszter mindig kíséretével — tiborci humorral: „mint akit akasztani visznek...”

Ámde találkozásaink egyetlen alkalmából sem jutunk el nemhogy egy kéz-fogásig, még egy biccentésig sem. Keresztülnézünk egymáson. A miniszter

fapofája tüntetően jelzi, az én írói büszkeségem pedig dacosan respektálja azt az áthidalhatatlan társadalmi különbséget, amely egy magyar kegyelmes urat egy közrendű magyar állampolgártól — még félig-meddig idegen földön is — elválaszt.

1992. május 16.

Nem e világra termettem

A betlehemi jászol láttán megkap az áhítat, sírni és nevetni tudnék egyszerre; ha kereszténydemokrata szenátorral beszélgetek (ami persze csak Olaszországban fordulhat elő), elfut a *voltéri* szarkazmus; ha Illyés trónörökösei verik az asztalt, Arany Jánoshoz folyamodom. S ha Lukács árvái *heideggerizálnak* és *derridáznak*: akkor századszor elolvasom Illyéstől *A lélekbúvárt*.

Angyali üdvözet hajnalban

Álmomban egy hosszú szó kimondásával birkóztam. (Talán azért, mert a napokban a *Néróm* francia nyelvű előadásán bámultam a színészt, akinek sikerült minden baj nélkül kimondania a tökké változtatott Claudisról a nyelvtörő szót - Jean-Luc Moreau leleményét —: „*transcornichonification*”.) Rettenetes hosszú volt az álombeli szó is. Kétszer is nekiveselkedtem, és mind a kétszer beletört a bicskám.

Úgy birkóztam a Kimondhatatlannal, mint Jákob az angyallal.

Korán ébredtem, még eltűnődtem a fiaskómon, és V. szobájában, az ő válogatott diákkönyvtára polcán böngésztem valami olvasnivaló után. Genettes tanulmányai. Jó emlékem van erről a francia művészetfilozófusról. Az egyik kötetét lelopom a polcra és visszabújok az ágyba. Valahol közepe tájt fölötöm. Az első mondat, amelyre a szemem esik:

„*Car les hommes ne rêvent pas seulement des mots, ils rêvent aussi sur les mots, et sur toutes les manifestations de langage...*”

Becsukom a könyvet.

Csak ezt akartam tudni.

Talán elalszom megint. Jó volna tovább álmodni végigmondhatatlan szavakról, legyőzhetetlen angyalokról. Hisz az angyalok ügyse egyebek, mint jóhírhozók... Szavak, szavak, szavak.

Párizs, 1993. március 26.

Ecce Homo

Emberismeretünk jóval gazdagabb információkat szállít minden egyes emberről, mint amennyit praktikusán felhasználunk belőle. S amit pedig nem használunk fel, azt nem is igen vesszük észbe. Feleslegesnek látszik. Ám elraktározzuk azt is.

Holott minden ember, a lába körme alakzatától, tyúkszemétől, egészen addig, hogy így vagy úgy, vagy másként tapad a haj a fején, és — igen — attól, hogy hogy ejti a szót, addig, hogy hogy szívja a cigarettát vagy a pipáját („lomhán szipákol” — írta Petőfi, s ha csak ennyit tudok arról a béresről, úgy

tetszik, mindent tudok), minden ember végtelenül sok benyomással szolgál, és ezek a benyomások mind lényegbevágóak, összefüggőek (néha némi el-
lentmondásossággal, és ez is fontos) és feledhetetlenek. Elkartotékozva őriz-
zük őket. S használjuk is őket, anélkül, hogy tudnánk, hogy használjuk. In-
finitezimálisan piciny információk ezek, amelyek infinitezimálisan piciny ak-
ciókat váltanak ki — ámde ezeknek a *szóttese* lesz az, amit személyiségként,
sorsként, *fátumként* az illetőben felismerünk. Ez a terep úgy aránylik a gya-
korlati élet terepéhez, mint a molekuláris fizika a klasszikus fizikáéhoz. Jól
megvannak egymással.

Persze itt nem az ok- és okozatiság elemista egyszeregyével számolunk,
hanem átfogó integrálszámítással, amely ráadásul figyelembe veszi a környe-
zet *mindahány többi* tagjáról hasonlóképpen már „kartotékolt” szubtilis és
szintén lényegbevágó információkat.

Eligazodni kortársaink között.

Nagy stratégia ez! Hisz minden egyes ember egy tűzvonalban küzdő ez-
reddel felér.

És ezredmagával harap a fűbe.

Kennst du das Land...?

Húsvét Cercinában. Firenze felett a dombokon, ahol a régi bolognai út vezet.
Ameddig a szem ellát, a táj olyan, mint a *quattrocento* képeken. Ciprus, olajfa,
szőlő s elszórtan a barnás tónusú tanyák. Csak az egyik hegytetőn fehérlik
valami modern épület. A völgy mélyéről, a sötét sűrűből, felhat a patak lánc-
csörgetése. Együtt a mostanában ébredező békák és a rengeteg madár han-
gicsálásával. Odafönt az áprilisi ég változatos fényjátékai, az egymást űző
felhők köreiben. Szakad az eső, kisüt a napocska. Van, amikor egyszerre süt
és esik. Ilyen nagy mennyiből alá minden befér.

Hosszú, ráérős beszélgetések a házigazdával. Magyar írókról is. Valamikor
odaadtam neki olasz kiadásban *A szív segédigéit*. Kiváló kritikus, szépen rend-
szerezi Esterházy stílusának effektusait.

Maga is ír szépprózát. Személyesebb élete viszontagságait sejtető novellá-
kat. Ezeket nem a maga nevéen publikálja. Megkettőzte alkotóerejét; s kevesen
tudják, hogy Giuseppe Bevilacqua professzor, a modern német irodalom Eu-
rópa-szerte elismert tudósa és Giuseppe Rolléri, a novellista egy személy.

Most ideadta az új kisregényét.

S amíg Bevilacqua a posztmodernnek (is) beavatott kritikus, Rolléri regé-
nye tüntetően Flaubert-i. Fel se merül, hogy hát vagy ez, vagy az... Hogy
tessék választani!

Ahogy a nagy olasz ég alatt szépen megfér egymással az áprilisi zápor és
a napsütés, éppúgy megfér ennek a tágas vidéki háznak könyvekkel bélelt
emeletes labirintusában a modern irányzatokra fogékony kritika és a
klasszikus realizmus legmagasabb szintű gyakorlata.

Bevilacqua nem tagadja ki Rollérit, és Rolléri szuverénül füttyül Bevilacqua
posztavantgárd barátaira.

Boldog ország!

1993. április

VASADI PÉTER

A beszéde

*mint megkent ólajtó, nyikorgás
nélkül kinyílik a beszéde
csöndesen kitárul kétfelé, bent
puha testek sziürkülnek nagy
tömegben, csak a test-dombokat
látni s hallani morgást, szuszogást
egymásba lehelnek s veszik
a lehetetet egymástól, kosorr
busa fej fekszik vállon, faron
mint tömör nyugalom a nyugalmon
ormótlan csontláb nyújtózik has
alatt, a hason süllyed-emelkedik
az áll, keresztben a patás csülkök
bevégezve futásukat készülnek
a futásra, alszanak ledöntve
a testek, álmukban gyakorolják
a valóságot, fényes lucerna
mezőkről szól a benti ének
s halmokba rakott széna ízéről
mégsem csikorog mohóságában
a vad fogsor, csak örölget
szelíden, vackolódnak a testek
a titkos öröm görbéje körül
s a vágy, amelynek illata van
áramlik az állatszívben; mert
az állat nincs annyira lent
és az ember annyira nincs fönt
hogy melege ne lenne sötét és
e sötétből élet ne sütné elő
— mint megkent ólajtó
kétfelé nyílik a beszéde*

Árpád-házi Szent Erzsébet a művészetben

II. András magyar király és Merániai Gertrúd lányaként született 1207-ben Szent Erzsébet, akinek neve elé nálunk az Árpád-házi, külhonban inkább a thüringiai jelzőt teszik. A királylány már négyéves korától Wartburg várában nevelkedett, majd 1221-ben Lajos őrgróf felesége lett. Hatévi boldog házasság után az őrgróf csatlakozott II. Frigyes császár keresztes hadjáratához. Erzsébetnek rossz előérzete volt, s nem alaptalanul. Az őrgróf még Itáliában, a hajóra szállás előtt egy járványnak esett áldozatul. Hírnök vitte Lajos jegygyűrűjét vissza az ifjú feleségnek. A legenda szerint Erzsébetet a szomorú hír nem érte váratlanul, mert Lajos halálának pillanatában meghasadt ujján a férjétől kapott gyűrűje.

A húszévesen megözvegyült Erzsébet elhagyta Wartburgot és a hesseni Marburgban lelt új otthonra, ahol négy év múlva, 24 évesen halt meg. Még Thüringiában mély hatást tett Erzsébetre találkozása a ferences szerzetesekkel. Már házassága idején is a szegények és a betegek ápolásának szentelte magát. A legenda szerint egyszer egy ünnepség előtt elajándékozta a köpenyét, és egy angyal hozott neki helyette mennyei köntöst. Az 1226. évi nagy éhínség idején Erzsébet titkon kenyeret vitt a szegényeknek, és amikor Lajos felelősségre vonta, kosarában a kenyér rózsákká változott.

III. Honorius pápa személyes ajánlására 1226-ban a szigorú ferences szerzetes, Marburgi Konrád lett Erzsébet gyóntatója, és komoly vezekléseket rótt a fiatalasszonyra, aki Isten iránt érzett rajongó szeretetében és Szegénység Úrnő tiszteletével élte önmegtágadó életét. Marburgban Erzsébet belépett a ferences harmadrendbe, ispotályt alapított és nagy odaadással ápolta a betegeket. Az özvegy 1231 novemberében megbetegedett és tudatosan készült a halálra: mindenét elosztotta, s ő vigasztalta a mellette virrasztókat. Erzsébet derűs lélekkel halt meg, a kórház kápolnájában temették el. Sírjához azonnal zarándokolni kezdtek, és a csodás gyógyulások hírére egyre többen jöttek. IX. Gergely pápa négy évvel Erzsébet halála után szentté avatta őt, akit Marburg népe már életében szentként tisztelt. Az ispotály a német lovagrend tulajdonába került, és ők építették 1235 és 1283 között a mai Szent Erzsébet-templomot.

Árpád-házi Szent Erzsébetet a képzőművészetben fiatal nőként fejedelmi viseletben, egyszerű özvegyi ruhában fátyollal vagy a ferences harmadrend öltözetében (szürke ruha kötélövvel, fehér fátyol) ábrázolják. Koronája királyi származásának, fejedelmi rangjának jele vagy a mennyek koronája. A szentet gyakran veszik körül koldusok és leprások; főbb attribútumai: templommodell (a marburgi Szent Erzsébet-templom, rózsák), kenyér, gyümölcsös tál, korsó, pénzdarabok. Árpád-házi Szent Erzsébet életéről számos korabeli feljegyzés, krónika szól, részletes életrajza olvasható Jacobus de Voragine *Legenda Aurea*jában is, de a „rózsacsoda” csak a 15. században került be az Erzsébet-ciklusokba.

1250 körül készült az a pompás ereklyetartó, amely jelenleg is a marburgi templom sekrestyéjében áll. Tetejét a szent életéből vett jelenetek díszítik, fölöttük Erzsébetet Mária, Szent Ferencet Krisztus koronázza meg. Ferenc és Erzsébet egyaránt Krisztus közvetlen követőiként értelmezhetők, amennyiben ők — akárcsak Krisztus — az irgalmasság cselekedeteit gyakorolják és a legelesettebbek (betegek, szegények stb.) testvérei.

Németországban számos 13. és 14. századi üvegablakon ábrázolták a magyar királylány legendáját, a marburgi templom főszentélyében is Szent Erzsébet életéből vett jelenetek láthatók. Itt az egyik üvegréken Erzsébet egy szegénynek a lábát mossa, ez a jelenet párhuzamot mutat Krisztus cselekedetével, aki az utolsó vacsorán tette ugyanezt.

Az Erzsébet-szentély domborművei között látható az a jelenet, mikor egy angyal Erzsébet lelkét gyermek alakban viszi a mennybe. A középkorban Máriát ábrázolták így és néhány különösen jelentős szentet. A magyar művészetben hasonlóan kiemelt ábrázolás látható Szent István székesfehérvári szarkofágján. Az ugyanebben a szentélyben felállított Erzsébet-oltár „Keresztrefeszítés” képe 1300 körül készült: ennek bal oldali szárnyán az a jelenet látható, amikor Erzsébet egy leprást fektet a hitvesi ágyba, férje azonban egy feszületet lát és így szól ifjú feleségéhez: „Kedves testvér! Ilyeneket még többet is tehetsz ágyunkba.” A jobb oldali képen Szent Erzsébet sírját nyitják fel II. Frigyes császár jelenlétében. A szentély falán körbefutó ornamentális díszítmények szerves részeként felismerhető néhány gyógynövény, ezek Erzsébet gyógyító tevékenységére utalnak.

A 13. századi szobrászatban többször ábrázolták Szent Erzsébetet monumentális, különálló figuraként. Az első ilyen jellegű ábrázolás 1235 után készült. A Szent Erzsébetként azonosított homokkő figura a naumburgi dóm Erzsébet-kápolnájában áll: az életnagyságú nőalak fején korona, kezében könyv látható.

A magyar művészetben Szent Erzsébet először a 13. század végén készült úgynevezett Berni diptichonon jelenik meg: a három szent „király” — István, Imre és László — társaságában reprezentálja a magyar egyház és a királyi család kanonizált tagjait. Ez a jelenleg Bernben őrzött, Magyarországról származó házi oltár a mindenszentek liturgiáját veszi alapul.

II. András leányának tiszteletét a 13-14. században többnyire karitatív intézmények őrzik: ispotályok, szegényházak választják őt pártfogóul, a 15. században pedig, főként német hatásra, különböző polgári közösségek ajtótosságai fűződnek hozzá. A 14. század végétől álló alakos formában jelenik meg több falusi templom szenteket felvonultató freskóciklusában. A ferences templomok falképein valahol mindig jelen van Szent Erzsébet.

A keszthelyi, egykor ferences templom szentélyfreskóinak ikonográfiai programja a 14. századi ferences misztika szellemében készült. A keleti és déli oldalfalakon álló szentek képei három egymás feletti sávot alkotnak; az alsó sorban megfestett női szentek sorát Árpád-házi Szent Erzsébet alakja zárja. Fején nincs korona, helyette — a többi szenthez hasonlóan — glória keretezi. Különálló figuraként szerepel Szent Erzsébet a veleméri katolikus templom szentélyének déli falán, Aquila János freskóján, mely 1378-ban készült. A cserényi és gömörákos falképeken Szent Erzsébetet a vértanú szüzek között ábrázolták a Madonna köré csoportosított sacra conversazione-ban.

A kőszegi Szent Jakab-plébániatemplom déli mellékhajójában feltárt 15. századi freskók egyikén Szent Erzsébet áll a Köpenyes Madonna balján, míg a másik oldalon Szent Borbála látható. Assisi Szent Klára mellett Borbála az a női szent, akinek társaságában legtöbbször ábrázolták Erzsébetet. A szé-kelyföldi Nagycsalambfalva templomának központi freskója Mária koronázását mutatja. Bal oldalon Szent Erzsébet hermelin palástos alakja látható a koldussal, akit megfürösztött. Ez a díszes öltözék ritka a kor Erzsébet-képein, a szentet általában apácaként ábrázolják. Fejdisze a 14–15. század fordulója divatjának felel meg. A 15. század első felének megsokasodó ábrázolásain Erzsébetet a polgári erények gyakorlása — betegek ápolása, szegények gondozása, ruházása — közepette ábrázolták.

Szent Erzsébet történetének legrészletesebb és művészileg legjelentősebb megjelenítése a magyar festészetben 1474 és 1477 között készült Kassán. A dóm szárnyasoltárának 12 képén a művész Szent Erzsébet történetét Németországból Kassára helyezte át; a kassai polgárok jelennek meg egykorú viseletükben, lakóházaik belsejében.

Az 1500 körül készült, Berzenkéről származó Mettercia-oltár (ma MNG) középképén Árpád-házi Szent Erzsébet és Magdolna fogják közre a Máriát a kis Jézussal karjában tartó Szent Annát. A mintegy tíz évvel későbbi csík-szentléleki főoltár nyitott állapotban látható jobb felső képének azonos témájú ábrázolásán az alakok kevésbé merevek. Erzsébet kezében itt egy templommodellt tart attribútumaként, a Mettercia-oltáron gyümölcsös kosarat. A Madonna mellett Erzsébet több 15. és 16. századi magyarországi oltáron is szerepel, Mettercia kísérőjeként ez a két ábrázolás ismert csak.

A barokk egyik legnagyobb spanyol művésze, Bartolomeo Esteban Murillo, aki igen vonzódott a szegények és különböző karitatív jelenetek megfestéséhez, 1674 előtt a sevillai Caridad Kórház részére készítette monumentális „Magyarországi Szent Erzsébet betegeket ápol” című képét. A festmény különösen realizmusával hat szinte sokkolóan. A koronás szent saját kezével tisztítja a tetves gyermek fejét. Az egyszerű öltözetében is előkelőséget sugárzó Erzsébet alakja hatásos ellentéte az előtér szakadt ruhájú nyomorékjainak, koldusainak. Ez a Murillo-festmény grafikai lapok és metszetek útján vált ismertté. Az Erzsébet-legenda témái közül ez volt a barokkban a legnépszerűbb.

Árpád-házi Szent Erzsébet talán legismertebb barokk szabadtéri szobra a prágai Károly-hídon látható. Brokoff cseh művész 1707-ben faragta kőbe a ferences harmadrend és a német lovagrend patrónáját, aki Szent Borbála és Szent Margit társaságában emelkedik a Moldva fölé.

A szent életű magyar királylány kultusza a 19. században éledt újjá. E század egyik maradandó emléke Moritz von Schwind freskóciklusa Wartburg várában 1855-ből. Ornamentális háttérbe illeszkednek az álló formátumú, négyszögű kompozíciók, melyek a főbb mozzanatokot ábrázolják. Az első jeleneten a magyar királylány Wartburgba érkezését látjuk — az utolsókon Erzsébet halálát és temetését. Az első képen magyaros karakterű férfiak jelzik a hazai kíséretet; az Erzsébetet fogadó Hermann thüringiai őrgróf és családtagjainak tekintete csupa kíváncsi várakozás, mellyel a jövevényt fogadják. A háttér változása követi Erzsébet életének fordulatait: megérkezésekor rózsákat és szelíd galambokat látunk, Lajos búcsújának és az őrgrófnő Wartburgból való kiűzetésének ábrázolásain kopár tölgyek, komor táj kere-

tezik a figurákat. Majd ismét derűs, üdén zöldellő lesz a táj Erzsébet halálának megjelenítésekor. A szent halotti fekhelye Jézus születésének helyére emlékeztet.

Than Mór a jászapáti katolikus templom oltárképén (1865) a barokkban népszerű jelenetet ábrázolja: Szent Erzsébet koldusok és nyomorékok körében. Itt a szent a ferences harmadrend öltözetében jelenik meg, míg Liezen-Mayer Sándor 1882-ben készített festményén gazdag úrhölgyként ábrázolja Erzsébetet zöld bársonyruhában, hermelines palástban, melyet védelmezően von a gyermekét ölelő koldusasszony köré. Than képén az alakok pózában van valami színpadias, Liezen-Mayer Erzsébeté díszes ruhája ellenére is lényegesen közvetlenebb kapcsolatban van az elesettekkel. A német Schwind anekdotizáló stílusával szemben, aki a középkor világát idézi, a magyar művészek Erzsébet szent mivoltát, lényének időtlenségét hangsúlyozzák. Schwind már a gyermek Erzsébet feje köré is glóriát festett; a magyar művészek 19. századi ruhába öltöztetett Erzsébetének feje köré a néző maga képzelettel oda szinte automatikusan a dicsfényt.

Századunk első felében több hazai templom épült, és ezek szobordíszei között szerepel Árpád-házi Szent Erzsébet alakja is, de kimagasló alkotás nem készült. A római iskola neoklasszicista stílusában alkotó szobrászok, például Grantner Jenő, finom redővetéssel és archaikus mosollyal ábrázolják a szentet.

Moritz von Schwind: Szent Erzsébet kiűzetése Wartburg várából (1855)

TORNAI JÓZSEF

A Misztérium

*Ádám, a nem-született ember,
Ádám a tüzet a lángok lángjától kapta,
és elkophatnak a hegyek, fölforrhatnak a tengerek,
az ő fájának nem szakadhat magva.*

*Amíg az, Aki az első csipkebokorból
mennydörgésmadár-szóval Mózeshez beszélt,
nem mondja, hogy elég a háborúkból és az igazságba
szerelmes gondolatokból s énekekből is elég,*

*addig itt az ősi füvet a szenvedés meg
a szépség hárttyás patája, hasadt körme tépi föl:
Éva szeretkezik: születnek a Hitlerek, Leonardók
s a mindenség hánykolódó sötétségében
a Misztérium tündököl.*

Ő az Isten csak szórja, szórja . . .

*Ő az Isten csak szórja, szórja
esti virágainak színét!
Törekenyebb a másodperc,
hatalmasabb az idő hálója,
mióta a hegyek fölött alig látni fényt.*

*Csalódás tenyerében
várják az égi vizek halai
a mindennapi megvilágosodást.
De ismerem magam: elmerülhet még ezer évem,
mire lehullok a sötétségen át.*

*Kék szírom szeretnék lenni virradatkor,
üveg-zengésű levélerezet,
megválva a sugárban önmagamtól:
aki eddig se voltam
s talán nem is leszek.*

Halhatatlanság

*Szeretnéd tisztázni. Azt mondják:
archetípus. Ősképe, minek?
Egy más időben történt, hogy megharapta
a szád. Szép, persze. Enélkül nem merülnél
le a mélységbe. Ez nem elég, vannak
belsőbb üzenetei, titkosan odasúgja
a fájdalomnak: most itt az édesség.
És jön, nem nevet, villog: csupa érett
méz. Nem beszél, és éjjel fölébredsz:
mit is mondott? Már temetnek a hullámok.
Elveszítesz mindent, tudod. De
a két melle halhatatlan.*

Az utolsó perc

*Jaj, az utolsó perc lett halhatatlan,
midőn Éva és Ádám összeszedte
gyümölcsverő-botját, gyékénykosarát, agyagbögréjét,
beült a kocsiába és lassan kihajtott
a Paradicsom Kapuján.*

POMOGÁTS BÉLA

Az én központjában

Tornai József költészetéről

Az újabb költészet szinte mindig sajátos „metaköltészet” is, a költő nem éri be az alkotó munkával, a versírás erkölcsi küldetését és értelmét is meg kell határoznia. Tornai Józseftől is ismerünk ilyen meghatározásokat, egy régebbi nyilatkozatában például a következőkben jelölte meg a költészet küldetését, a költő feladatát: „Hiába is tagadnám: a költészet ma az a pucér ember, akit fokról fokra fosztottak ki mindenéből.(...) Nincs mása, mint folyton érzékeny személyessége: dühe, türelme, csodálkozása, irgalmatlan gondolatai. A költészet még inkább, mint valaha, az az alapvető emberi megrendülés, amit mindnyájan átélünk, de csak ritkán tudunk kimondani.”

A költészet az ő számára az emberi megrendülés következménye tehát, s minthogy mostanra, úgy tetszik, elveszítette korábbi pedagógiai, retorikai és epikai megbízatásait, valami lényegesebbhez kell visszatalálnia. Visszatalálhat a líra ősi feladatához, midőn a költészet még „mindent” jelentett, de „semmit” sem akart elmesélni, bizonyítani, kifejtetni. Midőn a vers az ember — egy görög, egy perzsa írástudó vagy a folklór személytelensége mögött rejtőző egyszerű népi dalnok — egyéni és közösségi sorsának metafizikai, transzcendentális értelmét szólaltatta meg. Azután e sorsértelmezésből, az emberi létezés helyzeteinek leírásából lett közvetve pedagógia, filozófia és ideológia.

Tornai, mióta felismerte a maga költői tehetségének karakterét, és — nagyjából, 1967-ben megjelent *Aranykapu* című kötetével — lezárta a felkészülést, az útkeresés időszakát, ennek a lírai teljességnek a visszahódítását és alkotó képviselését tekinti egyetlen igazi feladatának. A versben az emberi létezés értelmét és a mindenség törvényeit készül kimondani, s mint költő találja meg a teljesebb életet, ostromolja azokat a szűk korlátokat, amelyek közé az egyszeri személyiséget bezárta a tér és az idő. A teljesség költői birtokbavétele korántsem könnyű vállalkozás, voltaképpen aligha koronázhatja siker, a teljességet elérni ma aligha lehet, legfeljebb küzdeni érte és sebeket szerezni ebben a reménytelennek tetsző küzdelemben.

A klasszikusok számára ennek a teljességnek a birtokba vétele még magától értetődő volt. Időközben azonban sok minden megváltozott, leginkább talán a költészet helyzete, öntudata. A teljesség ismeretének és birtoklásának büszke önértetét az a nehéz szorongás váltotta fel, amely Ady Endre verséből ismerős: „minden Egész eltörött”. E kedvezőtlen feltételek mellett Tornai József költészete sem vehette birtokába a teljességet, csupán viaskodhatott ennek ígézetében. Pontosabban, ha már a teljesség, úgy tetszett, elveszett, neki mint költőnek kellett e teljességet létrehoznia. Költészetének gondolati és formai változatosságát éppen ez a teremtő küzdelem magyarázza. Igen nagy

feladatra vállalkozott, s minthogy ennek betöltésére nincsen igazi lehetőség, kísérletekkel és töredékekkel kellett beérnie.

A vállalkozás célja és eredménye között feszültség tapasztalható, de éppen e feszültség hozza létre költészetének drámai erőterét és értékeit, lírai hangjának egyéniségét, esztétikai karakterét.

A költői hangolásnak ez az egyénisége mutatkozik meg abban a műfaji és formai gazdagságban, amelyet Tornai lírája mutat: ebben a lírában egyformán szerepet kap a népi hagyományokat követő dallam és a modern szimfonikus kompozíció, a „népi szürrealizmus” hatása és az avantgarde költészet nyelvteremtő kísérlete.

A teljesség létrehozására törekedve két körben rajzolódik ki ez a költészet: részben „kifelé”, a történelmi és közösségi lét felé, részben „befelé”, a személyiség benső világa felé terjeszkedve. Ezt a kettős terjeszkedést példázzák azok a versei, amelyek számot vetnek mind a nemzeti közösségben élő, mind a magányos költői én kiteljesedésének lehetőségeivel. A történelmi és közösségi lét tapasztalatainak birtokba vétele révén a költő a személyiség létének végzetes korlátait szeretné áttörni, hogy meghódítsa és magába olvassza mindazt az értéket, amelyet az évezredek kulturális fejlődés felhalmozott. Ez a szellemi hódítás egyaránt kiterjed a történelemre és a kultúrára, a nemzeti művelődés egyetemes jelentőségű értékeire és azokra a mitológikus ősképekre, amelyek mintegy bevilágítják a közös történelem hajnalkorát. Így a Bibliára, amelyet Tornai József is szellemi vezérfonalnak fogad el.

A költői személyiség kibontakozásának másik útja a mind teljesebb önismerethez vezet: az emberi létezés teljessége úgy is megismerhető, hogy a költő a saját személyiségének mélyebb világát kutatja fel. Tornai költészettana az életfilozófiák örökségéhez igazodik, saját tennivalóit határozottan a vitalista hagyományok értelmében fogalmazza meg: „az élet értelmetlenségét elsősorban az okozza, hogy nem tudjuk eléggé átélni teljes gazdagságában. Az élet értelme — az élet átélése.” Ennek az életfilozófiának a következtében válik személyisége nyitottá, szinte próteuszi jellegűvé, amely minél változatosabb élményeket keres, és minden egyes szellemi kalandban a személyiség egy korábban rejtve maradt tulajdonságát leli meg.

Am ennek ellenére sem követi azoknak a modern költőknek — Kavafiszra, Pessoa-ra és Weöres Sándorra gondolok — a tanácsát, akik a személyiség kiteljesedését a lírai én többszörözésében, szüntelen változtatásában próbálták elérni. Ellenkezőleg, minél teljesebben meg kívánja őrizni és meg akarja mutatni a személyiségnek azt a belső magját, amely meghatározza az én szerkezetét. „Meg kell találni belső központunkat — írja egy helyen. — A nyelv itt megint zavarba kerül, mert ez a belső központ nem a lélek, nem a szellemünk, nem is az ösztönünk vagy a tudattalanunk, bár talán ez áll hozzá legközelebb. Az ősrforma, az őrsanyag, az őslényeg lehet ez, a lét szubsztanciája, amiről Spinoza és Heisenberg egyképpen beszél.” Költészete ezért a személyiség belső központjának a feltárására és kibontakoztatására törekszik, az én mélyebb világához fordul, a személyes létezés transzcendentális lehetőségét keresi, miközben kritikai módon vet számot a költői szerepváltozatok lehetőségeivel.

HAAS GYÖRGY

Balla Borisz

Alig néhányan kísértük a bádeni temetőben utolsó útjára Balla Boriszt, aki ebben az évben lenne 90 esztendőös. Temetése olyan volt, mint amilyen egész élete, egyszerű, név nélküli fakoporsóban helyezték nyugalomra, és sírkövén még sokáig az előd nevét lehetett olvasni.

Balla Borisszal Radnóti Miklós kapcsán abban az időben ismerkedtem meg, amikor amerikai egyetemi tanársága után Badenbe tért meg. Ez a visszavonulás nem jelentett passzivitást, otthonában egymásnak adták a kilincset amerikai barátai, de Kovács Imre vagy Varga László sem mulasztotta el az alkalmat, hogy meglátogassák. Balla Borisz mágnáscsalád gyermekeként született, de kiszakította magát e lehetőségek rafinált, csalogató közegeből, mert nem ezt az életutat választotta, hanem tudásával, tollával Isten szolgálatát.

A harmincas években egyik alapítója a Korunk Szavának, majd valamivel később a Vigiliának. Hangzatos jelszavak nélkül küzdött a „konzervatív” gondolkodásmód, a társaságbeli kereszténység ellen, és az új paptípusról, az elhivatott emberről elmélkedett. Szóban és írásban harcolt a farizeus, álkeresztény szellem ellen, amely távol tartja az embereket az egyháztól.

Balla Borisz életének óriási lendületet adott a megújuló francia katolicizmus. Járt a monostorokat, hallgatta a gregorián dallamokat, csodálta a klostorok több száz éves fenséges elzártágát, a liturgikus élet mélységes erejét, amelyből a tisztaság szelleme fakad. Kapcsolatba került a század nagy francia szellemeivel: Jacques Maritainnel, Francois Mauriac-kal, Paul Claudellel, miközben nagy tekintélyű amerikai folyóiratok közlik tanulmányait. A Korunk Szavában és a Vigiliában éles logikával és csodálatos éleslátással boncolgatta a harmincas években kultúránk fekélyeit, és világította meg a kor zűrzavaros problémáit.

Műveiben, például a *Brüsszeli napló*ban egyformán harcol az emberiséget veszélyeztető nemzetiszocializmus és a kommunizmus ellen. E harc következménye volt közel fél évszázados emigrációja is.

1945 után két amerikai katolikus egyetem hívta meg professzorának. Óriási tudását, a világ nyelveiben való jártasságát, misztikus lelkületét generációk sora élvezhette. Balla Boriszt úgy ismerték egyetemi kollégái, diákjai, mint aki egyetlen igazságot ismer: az Evangéliumot, semmilyen más világosságot, csak Krisztusét. Először Syracuse-ban a Le Mayne Collegben tanított, majd innen hívták meg a New York-i St. John's Egyetem történelemprofesszorának, ahol tizenöt esztendeig oktatott.

Balla Borisz Ausztriában többször találkozott Mindszenty József bíboros érsekkel. Azok közé tartozott, akik a hercegprímás emlékiratát átnézték, mielőtt kiadásra került.

Balla Borisz szelleme négy könyvében és számos tanulmányában, cikkeiben maradt fenn. Ezekből adunk most közre az olvasónak.

BALLA BORISZ

Vita a katolikus irodalomról

Előre is bocsánatot kérek, amiért csak azt fogom itt elmondani, ami énnekem otthon, négy csendes fal között is a *teljes, őszinte véleményem*. Bocsánatot kell kérjek, mert azok a szavak, amelyeket nem hurkoltunk körül diplomatikus vattacsomókkal, hanem sorjában és őszintén kimondunk: elrepített kövek — nem tudni, hol állnak meg és ki érzi őket rossz szándékú dobásoknak. Viszont mindannak kimondása, amit az ember igaznak tart, előrealóbb, mint a gyáva félelem, amit, sajnos, annyian éreznek úgynevezett katolikus írók is, amint feléjük mered az örök nyárspolgári kérdés: „És mit szól majd hozzá a világ?” De ha már erről beszélünk, álljunk meg egy pillanatig. Hiszen észrevétlenül elérkeztünk a katolikus irodalom problémájának egyik kényes fókuszába.

Én az igazi katolikus írók irodalmát mindig *konfesszió*nak látom. Ha minden tehetség alkotása általában vallomás, a katolikus tehetség elsősorban Istennek vall, bár olykor öntudatlanul is. Valóban mindegy, hogy milyen műfajban adnak kifejezést vallomásuknak Isten felé. Nem hiszem, hogy az, aki Isten felé fordult arccal teremt és Istennek számol el, törődni volna kénytelen a hajdúmakarcsi regényolvasó ízlésével, felháborodásával vagy fel nem háborodásával. Amikor Magdolna szemben állt az Úr Jézussal: a halandó, elkallódott ember találkozott a Végtelenséggel, s azokban a pillanatokban, amikor az emberi élet tályogai megnyíltak és vallani kezdtek, bizonyára elsüllyedt körülöttük a világ s a hozzánemértők vagy a farizeusok sugdosása tökéletesen érdektelenné vált számukra. Ha sokan föl is háborodtak azon, ami ezekben a pillanatokban történt, utána évszázadok bűnösei tértek meg tőle. A vallomást tevő írhat a legprofánabb dolgokról, nem kell letagadnia, elkennie és kegyes, semmitmondó szavak flastromával leragasztania a legnagyobb bűnököt sem, föltéve, ha — és ez a fontos — bele tudja állítani megnyilatkozását abba az atmoszférába, amely Istennek és egy alkotótehetségnek találkozásában azonnal megszületik. Ebből a találkozásból utánozhatatlan levegő születik, a rothadás sem tudja megrontani s a bűnök csak emelik Isten fényét. Ez a csodálatos atmoszféra egyik biztos jele a felsőbbrendű művészetnek. Miért vannak még mindig olyan nagy hiányai a katolikus irodalomnak? Mert vagy az Isten hiányzik belőlük, vagy a tehetség. Vagy katolikus és nem irodalom, vagy irodalom és nem katolikus. Ha ma beállít hozzám Hodulákné Kaczajos Irén nevű ideális lelkületű magyar írónő, átnyújt egy novellát, amelynek a címe, mondjuk, „A kereszt diadala” vagy „Mihály gazda megtérése”, avagy „A sekrestyés galambjai”, valószínű, hogy nem katoli-

---

A Pázmány Péter Irodalmi Társaságnak a katolikus nagygyűléssel kapcsolatosan összehívott ülésén tartott felolvasásból. Magyarország, 1932. okt. 10.

kus irodalom az, amit átnyújt. Ha viszont egy tehetséges magyar író, mondjuk, Rákóczi hőskorát írja meg, lelkes és konstruktív módon elevenítve meg azokat az erényeket, amelyek közé a hazaszeretet, a férfiasság, az idealizmus, a hősiesség tartoznak, úgy lehet a mű tiszteletreméltó, de még ebben az esetben is szinte csodaként érne a meglepetés, ha ez a könyv amellet igazi katolikus irodalom is volna. Egy súlyos félreértést kell itt szétoszlatnunk. Nem az adja meg egy mű katolikus világnézeti jellegét, hogy társadalmi, történelmi vagy polgári szempontból konstruktívnek vagy destruktívnek tűnik-e, hogy úgynevezett fehér irodalom-e vagy nem fehér, hogy pacifista vagy nem pacifista, kozmopolita vagy sovinszta-e. Hemzseghet úgynevezett társadalmi és földi erényektől, harsoghat az erkölcsprédikációktól, az összes konstruktív polgárok lelkesedéssel olvashatják — a mű mégsem katolikus. Az ilyen irodalom nevelhet kitűnő szavazópolgárokat, takarékosra és munkára serkentheti az embereket, de a *katolikus* irodalomnak elsősorban mégiscsak más célja van. De még templomok, mirtuszkoszorúk, harangkongás, kifogástalan zsakettes polgárok, becsülettel uralkodó nagyasszonyok és derűs vasárnapi idillek sem elegek ahhoz, hogy egy művet mint katolikus alkotást állítsunk a katolikus közönség elé. Fontos ezt hangsúlyozni különösen itt, Magyarországon, ahol összetévesztik az illuzionista irodalmat a katolikus irodalommal, ahol minden mű, melyben a kántor háromszor megzúgatja az orgonát a templomban, hosszabb csókokról viszont említés nem történik, máris *carte blanche*-ot kap és beinvitálják a katolikus Parnasszusra. Ebből az következik, hogy az írók ravaszokká, Duckemauserekké és kétszínűekké nevelődnek. Nem tárják ki maradéktalan alázattal és őszinteséggel lelküket úgy az örökkévalóság előtt, hogy abból ne csak az Isten értsen, hanem az emberek is tanuljanak. Hiszen az őskereszténység hangos gyónásainak is ez volt az értelme. Gyilkosok és házasságtörők álltak oda Isten és a hívők elé s amit elmondtak, attól, higgyék el mélyen tisztelt hallgatóim, senki sem szaladt el gyilkolni vagy házasságot törni, de mindenki még jobban szerette az Istent. A katolikus irodalom egyetlen és csalhatatlan ismérve az, hogy Isten felé ragadja a lelket. Abból, amit katolikus irodalomnak szottak elskatulyzázni — a felét ki tudnám selejtezni, lelkiismeretfurdalás nélkül.

Van egy katolikusnak nevezett irodalom, amely olyan ügyesen kerüli az élet komplikációit, mint ahogy a kistisztviselő elkerüli a félelmetes miniszteri tanácsosokat — mert hát sohasem tudni, mi sül ki az ilyen találkozásból. Az ilyen irodalom se nem irodalom, se nem katolikus. A katolikus írónak *minden* kérdésre választ kell adnia, úgy, mint ahogy a pap válaszol *minden* bűnre, *minden* kétségre és *minden* keresőnek, föltéve, hogyha *jó* lelkiatya. Ugyanígy tesz az író — ha *jó* író.

Itt van Sigrid Undset. Ha ő arra gondolt volna a Kristin Lavransdatter, az Olaf Audunssön vagy a Gymnadenia megalkotása közben, minő lesújtó ítéletet fog róla alkotni a bjerkebeaki tűzoltóparancsnok széplelkű neje, vagy ha művei koncepciójának katolikus értelmét a norvég vidéki újságolvasó értelmi színvonalához igazította volna, úgy a világirodalomnak egy-két halhatatlan és katolikus csúcsát ma hiába keresné szemünk. Nem volna mivel bizonyítanunk s nem volna hova felmutatnunk. Milyen jó érzés, hogy többek között Sigrid Undsettel is felelhetünk, amikor a katolicizmus ellenségei fülünkbe súgják a megszegyenítő kérdést: Van-e a ti limonádé-irodalmatokon, az öreg kávésnénik belletrisztikáján túl olyan, komolynak nevezhető alkotás-

tok, amelyet paritásban lehetne emlegetni Hamsunnal, Wellsszel vagy André Gide-del? Mert mi tagadás, gyanúsán dilettáns ízetek voltak eddig. Én tudom, mélyen tisztelt hallgatóim, hogy Manzoni nagyon tehetséges író volt; bár egy kicsit unalmasan, de a maga korához viszonyítva, mindig magas színvonalon írt. Csak nem értem azokat a kritikusainkat, akik még ma is a kedves öreg Manzoni mértékével mérnek, akiknek szemében bűn a fiatalság, a nagyvonalúság és a merészség. Az időt megállítani nem lehet. A világ vezető intelligenciáját, az értelmesebb olvasókat és a keresőknek millióit *unalommal* megtéríteni nem lehet. Ha mi nem bújunk ki egy gyermekded ízű, giccsesen hazug irodalom rózsalugasából, és nem lépünk hódító szándékkal arra a süppedékes, veszélyes, forró Szaharára, ahol a milliók élnek, úgy meg fogja tenni majd másvalaki, aki nem Isten nevében hódít és nem a lelkek javára. Vajon felelni tudunk-e majd Isten előtt ezekért a lelkekért?

Sohasem felejték el egy beszélgetést Párizsban, a rue de Grénelle-ben, ahol Broglie herceg, a legkiválóbb jezsuita páterek egyike mondta nekem: „Ma nem azt kifogásoljuk a katolikus irodalomban, hogy olyan bűnökről is eshetik szó, amelyeket az emberek kellemesnek tartanak: komoly mulasztás csak az volna, ha olyan erényekre nem mutatnának utána rá, amelyek a bűnöknel sokkal kellemesebbé tudják tenni az emberek életét s rábírák őket arra, hogy a bűnöktől elszakadjanak, az igazi boldogságért, amely a lélekben van.” De egyoldalú prédikációval elérni ezt nem tudjuk. Be kell mutatni a jó és a rossz küzdelmét, ahogy Mauriac, Bernanos, ahogy Claudel Souliers de Satinje és Undset könyvei bemutatják. Alszeghy Zsolt igen tisztelt tagtársunk most lehozta fordításban Francis Jammes egyik regényét, az *Életben-t*, s a magyar katolikusok bizonyára sokat tanultak belőle. Milyen tiszta levegője van Francis Jammes munkáinak; amellet mégis szembe mer nézni az élet árnyas és nemcsak holdvilágos felével. Szomorú volna, ha az Undset-botrány még egyszer megismétlődhetne itt, Magyarországon. A fiatal katolikus generáció minden újabb ilyen esetben tudni fogja kötelességét s most egy kissé nyomatékosabban fogja hallatni szavát, abban a tudatban, hogy amikor a katolicizmus nagy értékeiért küzd, nem emberekért, de Isten országáért harcol. Ha valaki nem érti meg a katolikus irodalom modern útjait és hősies nagyságát, akkor ne Undsetet nevezze katolikusellenesnek, hanem önmagát műveletlennek. Megengedem, vannak kitűnő embereink, akik szintén kifogásolták Undset látszólagosan túl nyers naturalizmusát. A maguk működési területén ezek kiváló, szakképzett emberek lehetnek. De ne kalandozzanak olyan területekre, amelyekhez nem értenek. Bízzák ezt a katolikus kritikára, amely sohasem igazodhatik a tömeg véleményéhez s csak egy szerepe lehet: állani a rohamot, amellyel ma a tudatlanság és a tömegizlés elnyeléssel fenyeget, védeni a magasabb értéket, arisztokratikusan, büszkén és hajlíthatatlanul. Az irodalomban nem ismerem demokráciát, egyenlőséget még kevésbé.

Ha a világ katolikus irodalmának elitje értékelni tudta Undsetet, akkor a túl hangos fejcsóválók legyenek szerényebbek s mondják azt: „Hát, kérem, én ehhez nem értek, az idő, úgy látszik, elhaladt fölöttem, én gombgyártással, fürjvadászattal vagy bridzzsel töltöttem életemet, nem tehetek róla. Félreteszem a Kristin Lavransdattert, félreteszem a l'Annonce fait à Marie-t és visszatérek Hodulákné Kaczajos Irénhez.” S próbálja más téren megközelíteni Undsetet, a kifogásolt rossz katolikusot. Például járuljon ő is mindennap

szentáldozáshoz és ossza el ő is a szegények és beteg gyermekek közt vagyonát, mint ahogy Undset tette — a rossz katolikus...

A katolikus szépirodalom világi irodalom s ha tehetségei vannak, lehet belőle — reméljük — *világirodalom* Magyarországon is. De ha egyszer világi irodalom, akkor az egész világot kell magához ölelnie, a chartres-i katedrális angyalaitól, amelyek az elvont, tisztaság művészetét hirdetik, a Vaugirard, a Berlin-Bülowplatz dühöngő nyomoráig és a világ hitetlen intellektueljeinek kaotikus, száműzött és szomorú árnyékvilágáig. Hiszen ezek mind a még meg nem változott realitást jelentik. Reálisoknak kell lennünk, hogy hozzájuk férközhessünk és katolikusoknak, hogy meg is válthassuk őket, ha már egyszer hozzájuk férköztünk. A megváltást pedig csak Isten közelsége adhatja ennek a világnak. A katolikus irodalom célja és egyedüli ismérve tehát, ismétlem: az anyagiás látszatvalóság közt rámutatni egy természetfölötti valóságnak titokzatos jeleire, már itt lent, a földön. A katolikus irodalom célja nem propaganda a polgári idill és a mulandó földi célkitűzések mellett, de propaganda a fölöttünk hallgató örökkévalóságért. A katolikus irodalom a földi élet és a végtelen koordinált síkján álmodik, alkot és dolgozik. Hogy milyen anyaggal és milyen témaválasztással, az tökéletesen s egészen mindegy. De mindig azzal a titkos céllal a szeme előtt, hogy a lelkeket megmozdítsa s hogy őket kicsalogassa egy bárgyú, méltatlan és földhöztapadt világ-érzésből. Azzal a szándékkal, hogy őket végül is térdre kényszerítse Isten előtt, aki minden embernek, írónak éppúgy, mint olvasónak, utolsó és végső állomása lesz, amelyen túl már nem következik semmi, s amely minden filozófiának, művészetnek, boldogságkeresésnek summája és megoldása.

A Vigilia Kiadó könyvajánlata

Örömmel tájékoztatjuk kedves Olvasóinkat, hogy a közelmúltban megjelent

„*XX. századi keresztény gondolkodók*” című sorozatunk három kötete:

1. **Joseph Ratzinger: Krisztusra tekintve** (103,— Ft)
2. **Jean Vanier: Férfinak és nőnek teremtette** (220,— Ft)
3. **Boros László: Megváltott lét** (140,— Ft)

A kötetek postán megrendelhetők vagy személyesen megvásárolhatók az *Új Ember és Vigilia Könyvesbolt* címén:

1053 Bp., Ferenciek tere 7—8. (Kárpátia udvar) Tel.: 117-3933.

Rónay Györggyel

II. rész

— *Hogyan alakult az életed a Keresztút botrányt kavará megjelenése után?*

— Amikor a *Keresztút* megjelent, a Révai Könyvkiadóhoz - akkori nevén Révai Irodalmi Intézet Rt. — kerültem lektornak, valósággal becsempésztek, mert a Révai Hitelbank vállalat volt akkor, és a Hitelbanknál valamilyen oknál fogva nem szerettek. Révainál jelent meg 1939-ben *A lázadó angyal* című következő regényem. 1941-ben pedig a *Fák és gyümölcsök* a Franklinnál. Kolozsvári Grandpierre Emil a Franklinnál volt lektor, én meg a Révainál. Hogy ne jelenjék meg a lektor műve a saját könyvkiadójánál, cseréltünk. A *Fák és gyümölcsök* nagyon nagy szándékú könyv volt a részemről, amely Schöpflinnek is igen tetszett. Mára az az érzésem, hogy nem teljesen egységes stizisztikailag. A könyv írása közben ugyanis nagyon megszerettem Virginia Woolfot, és nagy hatással volt rám Bergson. Ez a két tényező egy időre meghatározta a szemléletemet, gondolkodásomat és az írásaimat is. A *Fák és gyümölcsök* valószínűleg elnyerte Babits tetszését is, mert Baumgarten-díjjal jutalmazták.

— *A Baumgarten-díjból alapítottatok aztán 1943-ban az Ezüstkort?*

— Nem kifejezetten. Akkortájt valahogyan Thurzó Gábor is pénzhez jutott, az én ügyvédem pedig eladott valamit Szabadréten, amit azonnal lapalapításba fektettünk, azzal a föltett szándékkal, hogy füttyülünk a zsidótörvényre, hiszen negyedéves lap vagyunk, s ezek ránk nem vonatkoznak, mondtuk. A harmadik szám után beidézték a miniszterelnökségre, ahol iszonyatosan leteremtettek, és azt mondták, hogy köszönjem meg a Révai vezérigazgatója közbenjárásának, hogy ennek nincsenek súlyos következményei.

— *A 38-as sajtótörvény kifejeztem meg is szüntette ezeket a nem-időszaki lapokat, a negyedévit is. Azért kellett a Vigiliának lapengedély. Akkor 4-500 nem időszaki lap szűnt meg.*

— Az Ezüstkorbán megjelentettük Komor András műveit. Zsidó volt, és előtte minden kapu bezárult. Thurzónak is jó barátja volt, jó írónak tartottuk, hát miért ne jelenhetett volna meg az Ezüstkorbán? Nem törődünk ezzel. Megjelentettük, őt is, mást is.

A lap cenzúráját a Szent István Társulat intézte. Thurzó járta ki, aki a Szent Istvánnál dolgozott mint az Élet szerkesztője, hogy a lapot hitelbe kinyomja a Szent István Társulat.

— *Még az imakönyveket is be kellett mutatni a cenzúrának.*

— Lehet, hogy két imakönyv között cenzúráztatták. Mindenki túl- és átélésre rendezkedett be. Például a Fővárosi Nyomda Szili Leontin közvetítésével megkereste Thurzót, hogy nem vállalná-e el a nyomda igazgatói tisztét. Magyarán: nem lenne-e ő ott strómann, mert akkor ennyi meg ennyi ember életét és életlehetőségét biztosítja. Azt tanácsoltam, vállalja el. Utólag aztán ráolvashatták volna a fejére. Mint ahogy én nevémet adtam Komor András testvérének a fordításához, hogy azt a Képes Krónika című lap az én nevémen közölje, és ő kapja a honoráriumot. Valamiből szegény Komor Vilinek is élnie kellett.

A lap szerkesztőjét, Kolba Gyulát aztán Népbírótság elé állították e regény fordítása miatt, amelyben voltak spanyol polgárháborús részletek is. Nem uszítóak, csak éppen annyi, hogy X.Y. jobban szerette a francóistákat, mint a másik oldalt. Én is tanúskodtam — nekem szegezték a kérdést, hogy miért fordítottam le, tisztázzam magam. Mire én: Komor András testvére fordította, én vállaltam, hogy adom hozzá a nevémet, a honoráriumot ő kapta. Kolbát rögtön fölmentették. Hát ezer ilyen dolog volt akkor.

— *Déry Tibor is számos kis könyvet, fordítást jelentetett meg más néven. — Mi következett a Fák és gyümölcsök után?*

— A *Fák és gyümölcsök* után a *Cirkusz* következett, amely folytatásokban jelent meg a Pester Lloydban. Keresztury Dezső biztatott, hogy írjak valamit, amit ő a Pester Lloydban lead folytatásokban. Megírtam a *Cirkuszt*, amely főként stílusparódiák sorozata. Különféle stílusirányok kicsúfolása, egy tréfás cirkuszi történet keretében. Majd következett a *Te mondj el engem* című verseskötet. Verseskötetet akkor már jó ideje nem adtam közre, mert sem az elsővel, sem a másodikkal nem voltam megelégedve. Amit ebből az anyagból megőrzésre érdemesnek tartok, annak nagy része később a *Mérleg* című gyűjteményes kötetem elején megtalálható. A *Te mondj el engem* azonban már nagy többségében olyan verseket tartalmaz, amelyeket még ma is vállalok.

— *Kik voltak a barátaid?*

— Elsősorban Ottlik Géza, jó, de nem összejárós barátságban voltam Révainál Illés Endrével, Bókay Jánossal is, Thurzóval nagyon régtől fogva nagyon jó barátságban voltunk. Barátom volt Lovass Gyula, ő 1943-ban meghalt. Kereszturyékkal és Székely Júliáékkal jártunk még össze. Egyébként sosem voltam társaságba járó, sokat barátkozó ember. A nagy társaságok mindig feszélyeztek, jobb szerettem a szűkebb baráti köröket.

— *A Te mondj el engem osztatlan sikert aratott. Már nem dolgoztál a Révainál?*

— De igen. A kötet Illés Endre szorgalmazására jelent meg a saját kiadóm-nál. Neki köszönhetem azt is, hogy a Nyugat állandó munkatársa lettem. A Magyar Csillagban még intímebben tartoztam ahhoz a körhöz is. Illés Endre mondta, hogy szedjem össze azokat a verseket, amelyek a Nyugatban jelen-

tek meg. Utána írtam *Az alkony éve* című regényt. Ebben szerepelnek a negyvenes évek irodalmi alakjai, Mezey Máriától kezdve mindaz, ami a negyvenes években az irodalmat jelentette. Egyik hőstét, a számomra akkor igen kedves Faragó Györgyről, a zongoristáról mintáztam, akivel szintén jó viszonyban voltunk. Megnyertük az Ezüstkor munkatársának is, írt egy nagyon jó cikket, ami már nem jelenhetett meg, csak 10-12 évre rá a Vigiliában. Utána következik 1947-ben *A regény és az élet*, a Káldor Könyvkiadónál. Azt mondják, hasznos könyv. Egyes részeit Kaffkáról, Krúdyról kiemeltem, átdolgozva beleillesztettem *A nagy nemzedék*be. A könyv úgy jött létre, hogy Káldornak volt egy sorozata, amely kivonatokban ismertetett irodalmakat. Egy kötet a francia regényirodalomról stb. Ebben 2-3 oldalas kivonatok foglalták össze a regények tartalmát stb. Azt mondtam az ifjabb Káldornak, akinek közvetlenül a háború után kiadója volt, sokat lektoráltam neki és jó kapcsolatban voltunk, hogy én ilyet nem csinállok. Kivonatom a magyar regényeket? Erre rám hagyta, mondván, csinállok, amit akarok, csak neki a '47-es könyvnapra készen legyen a könyv. Hát erre Eötvöstől Tersánszkyig összefoglaltam benne a magyar regény történetét. A tartalmi kivonatokba portrészerűen írói arcképeket illesztettem, elhelyeztem a műveket irodalomtörténetileg. Emlékszem, Cs. Szabóval 1947 nyarán valamikor a Párizsi utca sarkán összetalálkoztunk, és a maga lelkes és patetikus modorában szét-nézett és azt mondta: ez a te nagy éved! Aztán Cs. szegény kiment, és én pedig...

— *Nem ment ki, kint maradt.*

— *Én itt maradtam ugye, de...*

— *De szóval kint maradt, nem azért ment ki, hogy...*

— *Nem, ő kint maradt.*

— *Mert valaki — állítólag Illés Endre súgta meg neki, hogy valami készül ellene.*

— *Nagyon jól tette. Szerencsém volt, vagy szerencsétlenségem volt egy akkori másik nagy magyar íróval is találkoznom egyik utolsó, itthoni napján: Márai Sándorral. Azt mondta nekem: ti fiatalok vagytok, ti maradjatok itt, ti még meg fogjátok érni azt, hogy lehet dolgozni, tudtok majd élni. Én már nem tudok ebben a világban dolgozni, mert én ehhez öreg vagyok. El fogok menni. És elbúcsúztunk egymástól. Ő valóban kiment, mi itthon maradtunk és elnémítottunk egy időre.*

— *Tényleg a te éved volt '47, azután hosszú-hosszú szünet.*

— *Nem szégyellem, és nem is akarom elhallgatni, hogy közben dolgoztam egy katolikus jellegű, de nem tisztán katolikus, inkább keresztény jellegű politikai pártban, a Barankovics vagy Demokrata Néppártban. 1947-ben Eckhardt Sándor kérésére elvállaltam a képviselőjelöltséget a borsodi vagy a pesti, vagy mit tudom én, milyen kerületben. Megismerkedtem Barankovics-csal, aki azt mondta, egy olyan kis létszámú pártot szeretne a parlamentben, amelyik a fontos kérdésekben hangot ad a haladó keresztény gondolkodásnak és álláspontnak. Például javallja az államosításokat, de nem javallja az iskolák, az egyházi iskolák teljes elvételét. Helyesli ebből is a falusi iskolák, az úgynevezett elemi iskolák...*

— *Római katolikus elemi népiskola. Én oda jártam.*

— Ennek az elvételt, államosítását helyesli, a gimnáziumok megtartása mellett. A '47-es választásokon a második legnagyobb pártként kerülünk a parlamentbe. Ez egész ijesztő volt. Nem ezt akartuk. Elég sok gondot okozott, mert a legkülönfélébb felfogású, gondolkodású emberek kerültek oda. Tervünk, hogy egy kis létszámú, szellemileg elitnek nevezhető párt legyünk, nem sikerült. Jól-rosszul ellavíroztunk a parlamentben mindaddig, amíg Barankovics, akit Eötvös és Szalay szellemiségén nevelkedett doktrinérnek tartottam — én már nem tudom, és nagyon nehéz lenne kideríteni, milyen körülmények között —, állítólag kiszökött az országból, mire a párt megszűnt, föloszlottunk, mandátumunkat még megtartottuk egy ideig, aztán a '49-es választásokon természetesen már szó sem lehetett erről, és eszem ágában sem volt.

Meg kell mondanom, hogy Mindszenty, ahol csak lehetett, keresztezte az utunkat, rombolta a hírünket minden rendelkezésére álló módon. Óriási történeti tévedés és ténybeli ferdtítés, hogy ennek a pártnak bármi köze lett volna Mindszentyhez. Ezt a pártot Mindszenty Barankovicssal együtt utálatlaltal, gyanakvással, kommunista-cinkosság vádjával illette. Ki nem állhatott bennünket. Már csak azért sem, mert mi az ő politikáját már akkor katasztrofá-politikának és utánam az özőnvíz álláspontnak tartottuk. Nem mintha azt gondoltuk volna, hogy mi hosszú életűek leszünk, mert hát azt többé-kevésbé világosan lehetett látni, hogy itt előbb-utóbb be fog következni valamilyen formában a fordulat. Én mindenestre örültem neki, hogy ettől a politikai izétől megszabadultam.

— *Tagja voltál a fasiszta, antiszemita irodalom jegyzékét összeállító bizottságnak is, amelyet 1945-ben hoztak létre.*

— Bizony. Mégpediglen néppárti képviselőiséget megelőzőleg. Egyszer talákoztam Pfeiffer Zoltánnal, aki akkor még nem mászott egészen bele a politikába, csak úgy ismerkedett vele. A Szabadság téren karon fog: szervusz, szervusz! Ott a környéken lakott. Azt mondta: Keresünk egy író, aki részt vesz ennek a bizottságnak a munkájában. Leültettek bennünket, voltak, akiket ismertem, Faust Imrét például, akivel már korábbról jó viszonyban voltam. Ül szemben velem egy kedvetlen arcú, idősebb ember. Egyszer csak átszól az asztalon, miközben valaki előadott, hogy meg kell tisztítanunk a magyar irodalmat a fasiszta szennytől stb. Azt mondja: te vagy Rónay? — Mondom: én. — Azt mondja, hát akkor tisztességes ember vagy. — Mondom: ennek a megítélése nem tartozik rám. — Azt mondja: Nagy Lajos vagyok. — Szóval Nagy Lajossal összebarátkoztam. Ő is tagja volt a bizottságnak, most már nem tudom, hogy a kommunista vagy a szociáldemokrata párt részéről-e. Mert ott még a Vízművek is képviselve volt. Furcsa képződmény volt. Sorra kerültek a fasiszta könyvek, amiknek az indexre tételéről és megsemmisítéséről vagy bezúzásáról kellett döntenünk. Ezek kilencven százaléka valóban megérdemelte, hogy bezúzzák; röplapok, egyéb ócskaságok. És volt egy, amire legelsőnek Nagy Lajos horkant fel, mert ő ilyen ember volt, azt mondta: azt már nem! Ez pedig Szabó Dezső volt, akinek összes műveit kiirtásra javasolták, élen *Az elsodort faluval*. A többség az index ellen szavazott. Senkinek nem volt ellenvetése, és ezzel Szabó Dezső, aki sok mindent megérdemel,

de ezt nem — megmenekült az indextől. Erre aztán az index-bizottság vagy befejezte a munkáját, vagy ellaposodott, vagy föloszlott, mit tudom én.

— *Azt hiszem, a Belügyminisztérium hatáskörébe került, mert még 1946-ban megjött a második, bővített kiadás.*

— Mint Cs. Szabó mondta, 1947 volt az én évem. Aztán a fordulat éve, meg írószövetségi rostálások, hát engem az elsők között zártak ki onnan. Egy kis cédulán értesítettek róla, indokolás nélkül. Akkor tulajdonképpen fel se fogtam, mit jelent ez. Kizártak, hát kizártak. Nagyon vidáman dolgoztam végig ezt a nyolc évet.

Juhász Vilmos abban az időben közvetítői szolgálatokat végzett a kormány és Mindszenty között. Amikor Mindszentyt tartóztatták, Juhász Vilmos úgy érezte, hogy ő is veszélyben van, és 49 végén távozott az országból. Akkor Sík Sándor így szólt hozzám: vagy abbahagyjuk a Vigiliát, mert egyedül nem bírom, vagy jössz és segítesz nekem. 1950-től 60-ig vele, mellette, helyette segédszerkesztettem a Vigiliát. Elég nehéz körülmények között, mert cenzúráztak bennünket, limitálták a példányszámot, de azért mégiscsak létezett, mégiscsak lehetett olyan írókat is közölni, akik akkoriban nem nagyon számíthattak közlésre: Nemes Nagy Ágnes, Mátyás Iván stb.

— *1950-ben jött létre az Irodalmi Alap is.*

— *Annak sose voltam tagja.*

— *Pedig az jelentette a nagy hatalmat, mert ott volt a pénz.*

— Egyetlen dolog miatt lehetett fontos akkor az emberek számára: orvosi, kórházi ellátást, sok esetben gyógyszerrel biztosított. Nekem mindig volt állásom, és minden írónak azt javallanám, hogy legyen valamiféle biztos megélhetése. Akár irodalmi jellegű, akár nem, hogy bármikor, bármilyen körülmények között független tudjon maradni.

— *Illyés vállalta mindig az állást, Vas István vállalta...*

— Vas István és Illyés is mindig vállalta az állást. Nem voltak úgy kiszolgáltatva, mint Ottlik Géza a fordítói munka kegyetlenségének; a felesége felesbe vállalt földeket, és tönkrement bele az a szép, gyönyörű asszony. Én más körülmények között nőttem föl, és az sem tetszik nekem, hogy tálcán kínálják az íróknak a többé-kevésbé biztos megélhetési lehetőségeket; üzemi lapok szerkesztését, egyéb színekúrákat. Ez lélektelen munka, amely megöli a szellemet.

— *1958-ban jelent meg Petőfi és Ady között című munkád. Ennek voltak előzményei a Magyar Kultúrszemle című lapban is.*

— *A Petőfi és Ady között című munka legelső és még sok mindenben naiv változata tényleg ott jelent meg. Amikor 1956-ban, november 20-án hazakerültünk a Mátrából, ahol fenn rekedtünk, úgy éreztem, hogy ennek ismét van valami aktualitása. Főként annak, amit a röpirataiban Vajda János írt, annak a látványos tettekben kifejeződő magyarságnak, az önvizsgálatnak, az önrevízióknak. Aktualitása miatt elővettem a kéziratot, átdolgoztam, kiegészítettem, egészen Adyig, hangsúlyozva azon meggyőződésemet, hogy ami Ady Új versek előtti első köteteiben, kivált a *Még egyszerben* megjelenik, annak*

hazai előzményei is vannak. Az igazi Ady-kezdeteket nem Baudlaire-nél, Verlaine-nél, hanem itthon kell keresni. Ez a könyvem 1958-ban jelent meg a Magvetőnél, amelynek az igazgatója Bélády Miklós volt. Bélády bekérte az előszó kapcsán, hogy annak egy passzusa provokatív. Szó szerint nem emlékszem erre a részre, de a lényege Kemény Zsigmondra hivatkozva az volt, hogy a történelemben azt kell nézni, ami ténylegesen, de facto jelen van, nem pedig a saját illúzióinkat és vágyképeinket keresni. Ezt kihúzatta velem.

A következő kötetem 1959-ben jelent meg *Az ember boldogsága* címmel, szintén a Magvetőnél. Ebben található a *Harmat utca 8* című kisregényem, amit máig nagyon szeretek. Ez arról szól, hogyan éli át az ostromot és a főlzabadulást egy rózsadombi ház, az, ahol én is éltem. Mit csinálnak az emberek, hogy folyik a világ addig, amíg a volt házmester haza nem tér a hadifogságból. Megjelenésekor az Élet és Irodalomban terjedelmes kioktató kritikát kaptam. Horváth Zsiga kritikus szidott össze, amiért az 1945–1949 közötti társadalmi változásokban nem láttam ugrásszerű minőségi fordulatot. Erre csak azt mondom, hogy a történelemben csak látszólag vannak ugrások. Valóságban, történész szemmel az 1945-től 1949-ig terjedő idő átmeneti korszak. Másrészt annak a házmesternek, a ház lakóinak nem az volt a gondjuk, van-e ugrás vagy nincs, hanem hogy van-e kenyér vagy nincs, hogy akiket elvittek ide-oda munkára, azok hazajönnek-e vagy sem. Jönnek cédu-lák innen-onnan, amit vonatablakból, mit tudom én honnan, kihajigálnak, és amit jótét lelkek, Isten tudja, milyen kerülő utakon elhoznak és azt mondják, hogy a testvéred Ceglédbercelnél dobta ki a vagonból. Az író pedig az érdeklő, amiből a nagy dolgok összeállnak.

Szóval a kritikus azt hitte akkor, hogy a marxista kritika nevében elveri a port egy polgári írón. Ezzel szemben, ha objektíven nézzük, az az író nem egészen minősíthető polgárinak a szó klasszikus értelmében; én nem tartom magam polgári írónak.

— 1963-ban következett Esti gyors című regényed a Szépirodalminál, ahol akkor már Illés működött.

— Máig az egyik legkedvesebb könyvem. Modellje patikus, aki akaratlanul is árulóvá, följelentővé lesz (a regényből egy eléggé sikerületlen filmet készített Fábri). A patikus modellje a feleségem balatonszárszói nagybátyja. A történet részben valóság, részben fiktív. A cselekmény színtere egy város, amely mutatis mutandis, Bajával azonos, másik fele Szárszóval. A regény lengyel fordításban is megjelent és irodalmi díjat is kaptam rá. A lengyelek szívesen fordítják a műveimet, a németek nem. Többször is szó volt az *Esti gyors*nak a német kiadásáról, de mindig azt mondták, hogy megfekszi a gyomrukat, hogy ez nekik túl erős. A franciáknál szintén szó volt róla, de hát a francia kiadóknak ottani magyar lektoraik vannak, Párizsban csellengő magyarok.

— Akkor Gara még élt.

— Gara még élt, de nem Gara olvasta el, hanem valaki más. Egy barátom vagy ismerősöm megküldte a lektori jelentés másolatát, és abban az illető roppant nagy elmeállal az egész kompozíciót érthetetlennek és zagyvának minősítette. Szóval az időrend nem folyamatos, ez volt a fő kifogás a formabontó franciáknál.

— Szentek, írók, irányok címmel 1970-ben a Szent István Társulatnál jelent meg egy könyved.

— Ez a könyv három részből áll. Az első részben bizonyos szentekről szóló tanulmányok kaptak helyet, akik hozzám a legközelebb állnak, a legtöbbet jelentik: Szalézi Szent Ferenc, Páli Szent Vince, Szent Lujza. Utána következnek a keresztény, katolikus írókról szóló tanulmányok, amik belekerülhettek volna más kötetbe is, de úgy gondoltam, itt van a helyük: Claudel, Chesterton stb. Végül az irányok: ez az irányok elvi jellegű tanulmányok, részint olyanok, amelyek külföldön jelentek meg. Egy nagy előadás a hazai katolicizmus helyzetéről.

— Fontos kultúrdiplomáciai szerepet is betöltöttél az elmúlt években: Franciaországban, Rómában, a Vatikáni Rádióban is tartottál előadásokat.

— Az a három előadás a Vatikáni Rádióban nem túl jelentős. Inkább az élmény, hogy az ember járt ott. Voltam Svájcban is, a Pax Romana meghívására. Ez magyar egyetemi hallgatókat, külföldi fiatal magyarokat egybefogó szervezet: tanulmányi hetet rendeztek, amelynek fő szervezője a római benccs, Békés Gellért volt. Nagyon tanulságos és érdekes volt. Pilinszkyvel együtt tulajdonképpen egy irodalmi estre hívtak meg bennünket, de alkalom adódott arra is, hogy bizonyos dolgokat elmondjak, azt is, mit látnak jól és mit látnak rosszul. Rengeteg sok mindent rosszul látnak.

— Nem kommunistáztak le?

— Nem. Akik ott voltak, nem. Akik nem jöttek el, azok nemcsak engem, hanem a résztvevőket is. Miért? Mert olyan „vörös kollaboránsokat” hívtak meg, mint Pilinszky meg én. Másodsorban azért, mert a Pax Romana már akkor ökumenikus jellegű volt, tehát meghívták rá a zürichi rabbit is, aki gyönyörű előadást tartott.

— Rónay György: Kassák Lajos alkotásai és vallomásai tükrében, 1971, Szépirodalmi kiadó, Arcok és vallomások.

— Ezt is szerettem, nagyon. A könyvön dolgozva jöttem rá, hogy fiatalokromban Kasi is mennyire hatott rám, mint mindenkire.

— Kassák-körhöz nem tartoztál? Nem mentél el hozzájuk a Lidóba?

— Soha. Ismeretségünk '56 végén kezdődött az Írószövetségben. A Forradalmi Bizottságba választottak be a távollétemben, és ilyen minőségben küldtek értem egy autót, meg Kassákért is.

— Annak a kormánybiztosa akkor Siklósi volt, vezetője meg Bölöni György.

— Igen, de velük nem találkoztam, mi csak ültünk és tárgyaltuk Tamási Áron híres nyilatkozatát, mely ott született meg. Én fecsegetem az asztal végén Szabó Lőrincsel, amikor Kasi, mikor éppen senki sem beszélt, odaszólt: Mágá Rónay — mert mindenkit magázott — jöjjön ide! — Fölálltam, oda mentem hozzá, mire így szólt: — Én most hatvanéves leszek. Lesz egy Kassák-émlékkönyv, mágá megírja azt a tanulmányt, hogy Kassák és az izmusok, mert mágá ért ehhez. — Mertem én azt mondani, hogy nem írom meg? Meg is írtam, meg is jelent az Irodalomtörténetben — mert Kassák-émlékkönyv nem lett —, ez aztán szintén megjelent *A nagy nemzedékben*. Attól fogva min-

dig elküldtem neki a könyvem, ő meg viszonzta, én szépen megköszön-tem. Ő erre megjegyezte: — mi ugyan világnézetileg távol állunk egymástól, de én nagyra becsülöm a Mágá munkáját. Aztán: látom, hogy mi világnéze-tileg nem is állunk olyan távol. — Aztán egyszer csak az utcán, a Ferenciek terén jön Kasi, nyújtja a kezét, azt mondja: — no, szervusz, Rónay. Később tüntetőleg tegezett. A régi szocdem barátait a guta majdnem megütötte, mert azokkal magázódott. Velem, Lengyel Balázssal és talán még három emberrel az országban tegeződött. Egymást megértő, becsülő, szerető kapcsolatban éltünk egészen a haláláig. E Kassák-tanulmányért is megróttak a Népszabad-ság hasábjain. Azt írták a könyvről, hogy arckép háttér nélkül, mert nem foglalkoztam Kassák 1918–19-es szerepével. Én nem foglalkozom Kassák és Kun Béla vitájával. Szerintem Kassáknak ebben igaza volt. Rám az tartozik, hogy tőlem telhetőleg megmagyarázzam Kassák avantgardját, megmagya-rázzam Kassák költészetének csúcspontját, a *Földem, virágom* korszakát, ame-lyet csodálatos költészetnek tartok.

— 1971-ben megjelent még egy köteted, az *Olvasás* közben.

— Ezek kritikák, hosszú-hosszú esztendőkön át jórészt a Vigiliában, de másutt is napvilágot láttak, amelyekről eszembe sem jutott, hogy könyvben megjelenhetnek. Hanem egyszer a Magvetőnél Sík Csaba azt mondta: Nem volna kedved a kritikáidat összegyűjteni? Hülyén azt kérdeztem tőle: minek? Azt mondta: hogy kiadjuk. Így összegyűjtöttem és egy héten belül elfogyott. Állítólag jó, majdnem minden jelentős dolgot észrevettem a magyar iroda-lomban az utolsó 10–15 évben.

— *Kérlek, beszélj az új regényedről.*

— A Magvetőnél van, azt hiszem jövőre fog megjelenni. Ezt írtam tavaly. A címe: *A párdúc és a gödölye*. Egy bíróról szól, aki a törvénytelen időszak konstruált pereinek, nevezetesen a Rajk-per egy kis részének volt a bírója. És mivel lelkiismerete is volt az embernek, '56 után kiteszik, nyugdíjazzák, ami-be nem nyugszik bele. Rehabilitálását kéri akkor, amikor azokat kéne rehabilitálni, akik az eseményeknek és az ő közreműködésének az áldozatai voltak. Környezete nem tűri meg, kivetli. Kap egy villát a Balaton mellett, hogy ott éljen. Ez alkalmas hely arra, hogy számot vessen önmagával, a dol-gokkal, végiggondolja, milyen is volt a Rajk-per, milyen is volt '56. És hova jutott.

— *Egészségileg hogy vagy?*

— Nézd, nem jól voltam, megvallom, magas a vérnyomásom.

— *Jól emlékszem '73-as fölépülésedre, mikor azt mondtad: már annyira jól vagyok, hogy tudok dühöngeni, mérgeledni. Vigyázatok magatokra, ha ti kipusztultok, el-mennek Mándyék, akkor hol van az európai rangú magyar irodalom? Keresztury azon dühöng, hogy a Macskajáték képviseli Magyarországot a világirodalomban.*

— Nézd, az idősödő ember mindig azt hiszi, hogy utána sivatag jó. Ahogy én visszaemlékszem rá, bár Móriczot nem ismertem, de sem Babits, sem a többiek nem néztek úgy vissza, hogy utánuk nincs senki. Most meg az ember visszanéz, hát szélhámosokat, befuccsolt embereket, meg eltorzult embereket lát.

TILLMANN J. A.

„Hisz ismeritek oda az utat...”

Az idegenségről és a meghívásról

Török Endrének

Kezdetben otthon voltunk. Előbb az anyaméh őstengerében, majd anyánk ölén. Születésünk után táguló körökben terjed ki otthonosságunk. A felénk forduló arcokra, az érkezésünknek örvendő tekintetekre, a fényfoltokra és fal-mintázatokra. Majd a szülőház minden egyes szegletére, az újra meg újra járt utak hálózatára.

A kezdet első köreiben az otthonosság rendszerint teljes. A gondoskodás, az óvás falain túl még nem tűnnek fel a távolok. Az ég éppúgy karnyújtásnyira van, mint a kelő vagy lenyugvó nap.

Az ezer ismert ízzel, hanggal és illattal átjárt bensőség burka aztán egy ponton felszakad. A sokasodó hatások pedig fájdalmas felismerésekben összegződnek: a kiismert otthonosságot az idegenség ismeretlene veszi körül.

A felnövekedés fokozataiban edződünk: váltakozva tapasztaljuk meg a vonzást, az odatartozás közelségét és a taszítást, a különbözőzés távolságát. Akár úgy is, hogy ezer kilométernyi messzeségben, először látott emberek között éljük át a hazatalálást. Vagy ellenkezőleg, honfitársaink között éljük át kitaszítottságunk és idegenségünk poklát.

Az elmúlt félezer év az ismeretlen földek és idegen világok felfedezésének és meghódításának jegyében telt el. Mára ez a folyamat lezárult. Az ismeretlen már nem a föld felszínének távoli pontjain keresendő. Az egykor idegen, egzotikus — más „zoológiájú” — világok a világtársadalom részévé váltak, vagy kihaltak. Újakat Nyugatnak hajózva éppoly kevésbé lelhetünk fel, mint Észak hómezőin vagy a sivatagokon túl. Úgy tűnik, az ismeretlen végérvényesen visszavonult bevehetetlen fedezékébe: az ég végtelenjébe, az alkotóelemek alatti elérhetetlenbe.

A felfedezések nyomán az új és régi világot fokról fokra kereskedelmi, technikai, katonai, kommunikációs, hatalmi kapcsolatok hálózta be. A folyamat a hátszágokban sem maradt hatástalan. A földszerte zajló integrálódással egyidejűleg az emberi társulások belső szétszalazódása, csoportjainak és egyedeinek elkülönülése ment végbe. Azóta „a modern társadalom idegenként társadalmasítja el az embert” (Hannes Böhringer), és a munkamegosztás, az egyre differenciáltabb feladatok cserélhető szereplőinek egyikévé változtatja.

A „belső”, funkcionális távolságok idegenséget keltő hatását a rájuk épülő kulturális különbözőségek erősítik. A korábbi közösség szubkultúrák egyre szaporodó, egymással laza összeköttetésben álló szigetvilágaira esik szét. (A „magaskultúrában” ez éppúgy megtörténik, mint a „mélyben”: valamely szakterület egyik művelője azonos tudományágon belül sem feltétlenül érint-

kezik a másikkal. Azonos fogalmaknak akár teljesen különböző jelentései lehetnek.) A technikai tároló- és közvetítőrendszerek révén pedig a múlt és a jelen összes szellemi tradíciója rendelkezésünkre áll. (A népmozgásoknak köszönhetően ez közvetlenül is megtapasztalható, főként a nagyvárosokban, amelyek multikulturálissá váltak vagy válnak.) A legkülönbélebb hagyományok egymásmellettsége és egyidejű jelenléte, a változások gyorsulása állandóan próbára teszi az ember érzékelő- és adaptálóképességét, a személyek és társadalmak teherbírását.

Az utóbbi évek történései a különbözőség és az idegenség kérdését az indulatok keresztüztüzebe állították. Kulturális és etnikai konfliktusok helyenként polgárháborúvá fajultak és máig sem csitulnak. Közvetlen környezetünkben is épp elég jelét tapasztalhatjuk annak, hogy sokan legszívesebben a faj és a vér kötelékében keresnének menedéket.

A helyzet talán mégsem olyannyira kilátástalan, mint azt némely tünete mutatja. Nem az idegengyűlölet elleni fellépésekre, az emberi jogok érvényesítésére vagy más effélékre gondolok, amelyek természetesen mindenkor sérülékenyek. Sokkal inkább arra, amiről a radikális egzotikum kapcsán Jean Baudrillard ír:

„Mindannak fényében, amit a Másik kioltása érdekében követtek el, világosan és egyértelműen kirajzolódik a Másik elpusztíthatatlansága és ezzel együtt az alteritás elpusztíthatatlan végzetszerűsége.

Az eszme hatalma, a tények hatalma.

A radikális alteritás, a gyökeres másság mindennek ellenáll: a bekebelezésnek, a rasszizmusnak, a kioltásnak, a differencia vírusának, az elidegenedés pszichodramájának. A Másik egyrészt eleve halott, másrészt elpusztíthatatlan. Ez a Nagy Játék.”

A Nagy Játék hagyományosan a Divina Commedia, az Isteni Színjáték nevet viseli — és ezzel máris eljutottunk egy másik, nem kevésbé lényeges metszetbe. A kérdések kérdése ugyanis nem az idegenség gnosztikus vagy nép-nemzeti, egzisztenciális vagy fajtisza értelmezésű végleteiben rejlik. Sokkal inkább a játék, a commedia, a regény vagy akár egyszerűen az élet értelmezésében — s ezáltal megvalósításában. Az idegen, a Másik ugyanis a legszorosabban érintkezik a szenttel. Ezáltal pedig a teremtés természetére — a sokféleségre, az egyszerűsége, a szabadságra, végül pedig az egységre — vonatkozó kérdéssel. Amelyet nem merésznék megválaszolni. E kérdésnek most csupán egyetlen lehetséges megközelítésével próbálkozom. Meghózzá úgy, hogy meggondolásra ajánlom Dsida Jenő következő sorait:

*„Ha most lezuhannék a hegyről,
kiesne egy parányi, fekete betű
az Isten regényéből.”*

Ha hihetünk Dsidának és tekintetbe vesszük a teljes biblikus hagyományt, amely szerint a megítéltetés próbaköve nemcsak az özvegyekkel és árvákkal, hanem az idegenekkel való bánásmód is, akkor a dolgok alapján másképp állnak, mint azt a kirekesztők hirdetik. A küldetés nem a faj és a vér mitikus homályába, hanem mindenkor a Másikhoz szólít, akit az azonosság és a különbözőség egyidejű elfogadásának finom árnyalatain keresztül érhetünk csak el. Sőt, válhatunk vele olykor eggyé! Mássága ugyanis az a személyét mindenestől meghatározó tulajdonsága, amely nem engedi, hogy megkülönböztethetetlenül egybemosódjék mással vagy másokkal. Egyszeri és megismételhetetlen, azaz személy. Adottságai és döntései alakították személyiség-

gét, élete ívét, eredetéből kibontakozó alkatát. Ez rajzolta ki a „betűt” Isten „regényszövegében”, az Élet Könyvében.

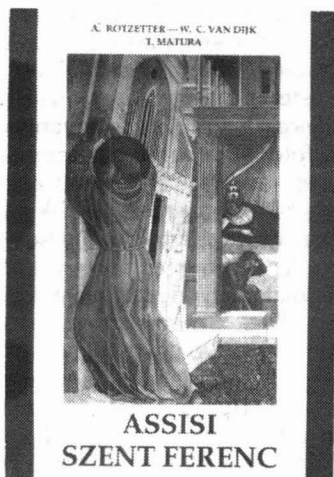
Az idegenség, a másság, a különbözőség új színárnyalatot visz a meglévők közé. Nem kétségbe von, hanem gazdagít. És ezáltal további lehetőségekkel táplálja, új hangzásokkal, formákkal és összecsendülésekkel ajándékozza meg az embert, beszéljen bármely nyelven, éljen bárhol. Számomra ez a zenében a legérzékletesebb. A *Szivárvány havasán...* kezdetű népdalban megszólaló gregorián dallam, a Johann Sebastian Bach egyházzenejében feldolgozott német népdalok, vagy — az újabban Agnes Buen Garnas előadásában hallható — középkori norvég egyházi énekek lenyűgöző példáit jelentik két „idegen” világ találkozásának. A héber kantillációból hagyományozódott, európai hatásoktól átjárt „kozmpolita” kereszténység zenei hangzásvilága zavartalanul ötvöződik egy-egy „idegen” nép lelkének legmélyéről fakadó dallamkincsével, miközben fejleszti és finomítja azt.

Az előbbieik nyomán talán érdemes felidézni egy ismeretlen 2. századi — Diognétoszhoz intézett — levél szavait: a keresztények „saját hazájukban laknak, de mégis jövevényként; mindenben részt vesznek polgároként, de mindent elviselnek, mint idegenek; bárhol, idegenben is otthon vannak, de minden haza idegen számukra...” Noha nem feltétlenül vonatkozthatjuk magunkra e korakeresztény irat szavainak teljes jelentésmezőjét — érezni véljük benne a „birodalmi” haza iránti érthető ellenszenv hevét —, végső belátásai mégis mindenkor érvényesek. Evilág vendégeiként — „vándorokként”, ahogy a levél másutt a keresztényeket nevezi — egyvégtében úton vagyunk. A végső megérkezéshez képest mindenkor idegenben. Meghívottan — a növekedés szabadságában és száműzetésben. Az ősatya, Ábrahám óta így van: Isten „elküldi az embert, elvezeti onnan — el az apai háztól, idegenbe: arra az idegen helyre, amelyet megjövendöl. Ez az Isten a hit nomádjává teszi az embert” — írja Martin Buber. Mégoly otthonosnak tetsző tereinkbe azért tör be újra és újra, más és más formában az idegenség — mint nyomorúság, kiszolgáltatottság és szegénység, vagy mint az ismeretlennel szemben érzett, leküzdhetetlen félelem és rettegés. A zsoldárok ennek az elemi érzésnek éppúgy hangot adnak, mint a későbbi korok költői. Hölderlinről szóló, „...költőien lakozik az ember...” című előadásában Heidegger így írt erről: „A képek költői vonása az égi megjelenések fényét és hangzását együvé gyűjti az idegenség homályával és némaságával. É látványokkal idegenít el az Isten. Az elidegenítésben nyilvánítja ki szakadatlan közelségét.”

Az idegenség leküzdhetetlen és mindegyre megtapasztalt homályával és némaságával szemben az a meghívás áll, amely a teljességre, a terek és idők teljességére, mondhatatlan megismerésre és egygyéválásra szól. Ennek képét nagyszabású és mindenekre kiterjedő víziójában Szent Ireneusz rajzolta meg:

„Ő maga a mindenható Isten Igéje, aki láthatatlan jelenlétével betölt mindent az egész világban, és körülöleli hosszúságát és szélességét, magasságát és mélységét, mert Isten az ő Igéje által rendez el és kormányoz mindent. Isten Fia bennünk van keresztre feszítve, mert a kereszt bélyegét rányomta a világra. Hiszen amikor láthatóvá lett, ki kellett nyilatkoztatnia, hogy a világ részesedik keresztre feszítésében, azért, hogy látható formában mutassa meg, miként munkálkodik a láthatón, s megtudjuk, hogy ő az, aki megvilágítja a magasságot, ő az, aki az égben van, aki magában foglalja a mélységet, ő az, aki a föld alatti térségekben van, aki kiterjeszti a hosszúságot Keletről Nyugatra, és ő az, aki uralkodóként kormányozza Észak és Dél szélességét, és ő az, aki mindenhol az Atya megismerésére hívja össze azokat, akik szétszóródtak.”

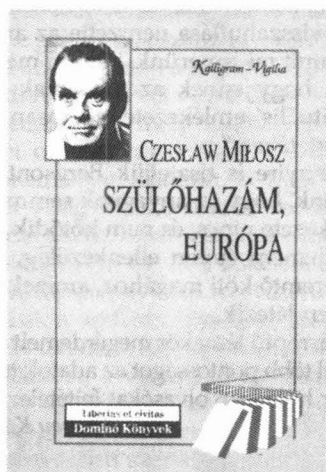
A Vigilia Kiadó legújabb könyvei

A. Rotzetter—W. C. van Dijk—T. Matura:
Assisi Szent Ferenc
(Szent Ferenc élete és művei,
valamint a ferences mozgalom
és lelkiség története)
267 oldal — 240 Ft

Hang szólít
(20. századi Isten-kereső versek
világirodalmi antológiája)
431 oldal — 272 Ft

Czesław Miłosz:
Szülőházam, Európa
(A Nobel-díjas lengyel író
emigrációban született esszéi)
338 oldal — 220 Ft

Boros László:
Meváltott lét
(A XX. századi keresztény
gondolkodók c. sorozat 3. kötete)
100 oldal — 140 Ft

Jean Guitton — Grichka Bogdanov —
Igor Bogdanov: Isten és a tudomány

„Egyetlen szó sem tudta volna mindazt kifejezni, amit ez a rózsza elmondott: *ott volt*, egyszerű, tiszta, komoly, csendes, magabiztos, egyszerűen természetes valóságában, mint valami a dolgok között, kifejezven a láthatatlan szellem jelenlétét a túlságosan látható anyag alatt” — mondja Jean Guitton a Martin Heidegger asztalán álló rózsáról; és nekünk már ezért az egyetlen mondatért is érdemes megvásárolnunk e könyvet, amely Török József fordításában jelent meg.

Miért van inkább valami, mint semmi? — tesz fel az izgalmas kérdést, és e mű egy filozófusnak meg két fizikusnak a beszélgetése keretében ígér európai rangú, eseményszámra mérő választ. Sajnos, a könyv végül is adós marad ezzel. A választott módszer nem a nagy görög iskolát idézi, mert a két fizikushoz a dolog természeténél fogva nem illik a *Glaukon-szerep*. A beszélgetés inkább arra hasonlít, ahogy a felügyelő és segéde — persze, illő tisztelettel — a milliomos gyanúsítottat faggatják.

Adós marad a könyv, mert legalábbis különös, hogy egy könyvben, melynek címe Isten és a tudomány, *egyetlen szó sincs a szeretetről*.

Istenről beszélni anélkül, hogy a szeretetről beszéljünk, nyilvánvaló képtelenség, de ugyanígy képtelenség tudományról beszélni anélkül, hogy szempont lenne a szeretet. Mert végeredményben minden tudományos eredmény mögött ott áll a szeretet, amely létrehozta.

Nem az teszi ugyanis a transzcendenst, hogy nem értjük. Isten nem a kvarkok között bujkál, mint kertek alatt a tolvaj, hanem Isten a világot szeretetből teremtette. Igenis teremtette, mérhetetlenül fölötte áll és különbözik tőle, kiszabta határait, ajándékba adta, olyannyira kijelölte helyét a létezők rendjében, hogy nemhogy Ön maga vagy az angyalok, de még az ember hatalma alá is vetette. És, amikor helyesnek látja majd, lerombolja.

Az Isten nem abszolút szimmetria és nem mérhetetlen energiaóceán. Az Isten nem tetszetős egyenlet, nem hullámfüggvény. Az Isten nem egymásnak üzengető fotonok tánca, ilyen fotonok ugyanis nincsenek. A fotonok rettenetesen ostobák és pontosan az történik velük, amit a rájuk vonatkozó törvényszerűségek diktálnak. Mi nem ismerjük ezeket a törvényszerűségeket, de a lényegen ez mit sem változtat. A fotonok matematikai eszközökkel megragadható világa éppen nem az Istenről beszél. A matematika ugyanis megváltatlan, hogy Jelenits Istvánt idézzem. Istenről az az örült történet ad számot, amelyben a vakmerő szőlősgazda egyetlen fiát küldi el a gyilkos szőlőművesek közé. Az anyag matematikai törvényszerűségeiből kérelhetetlenül az következék, hogy annak a fiúnak odamennie tilos.

Guitton Bergsont idézve írja a következőket: „...az univerzum eredeténél ott volt a tiszta, öntudatos lendület, fölszállás a magasba, amely egy pillanatra megakadt és 'leesett'. Ez az esés, az isteni öntudatnak ez a visszahullása nemzette az anyagot, azt, amit mi ismerünk. Semmi meglepő tehát, hogy ennek az anyagnak van egy 'spirituális' emlékezete, szorosan kötődve eredetéhez.”

Bármennyire is tiszteljük Bergsont, be kell látnunk, hogy az anyagnak semmimű emlékezete nincs, és nem kötődik eredetéhez, hanem éppen ellenkezőleg, eredete, a Teremtő köti magához, aminek köszönhetően létezik.

E magasröptű témakör megérdemelt volna kicsivel több pontosságot az adatok terén is, ha már hűledező olvasókat feltételez.

Csabay Károly

Nemes Nagy Ágnes: Amerikai napló

Az Iowában évente megrendezésre kerülő nemzetközi íróbábornak már számos magyar vendége volt, s először Szász Imre írt róla könyvet. A meghívás mindig

harmadévre szól, vagyis négy hónapra, szeptembertől decemberig. A világ minden részéből érkező írók, költők, esszéisták három hónapot együtt töltenek egy amerikai módra berendezett „alkotóházban”: ki-ki a maga műfajában dolgozik, felolvasásokat tartanak, eszmét cserélnek. Aztán az utolsó hetekben útnak erednek, s bejárják a kontinensnyi ország általuk választott szegleteit. Nemes Nagy Ágnes 1979-ben kapta meg Lengyel Balázzsal a Writing Program meghívását. Most posztumusz közreadott naplószerű feljegyzéseit talán nem is szánta változatlan formában kiadásra, inkább önmaga számára készítette őket a külső és belső történésekre emlékeztető szellemi nyersanyagként.

E jegyzetszerűségében is nagyszerű próza megragadó képet fest a 70-es évek végének Amerikájáról, embereket, városokat, tájakat rajzol fel egyetlen vonással. Lenyűgözi a látnivaló, de nem rajong Amerikáért. Okossága, az az értelmi-érzelmi egyensúly, mely költészetét is átjárja, nem enged teret semmiféle érzélgős rajongásnak, „Schwermereinek”.

Az *Amerikai napló* azonban nemcsak amerikai napló. Egy másik országról is szól: arról a bizonyos „költők országáról”, amelyet Goethe emlegetett („Wer den Dichter will verstehen, muss ins Dichters Lande gehen”). A szellemi hazáról, a belső tájról számol be — a napló külső színtereit minduntalan evvel vetve össze —, arról a szellemisségről, mely alighanem a költészetet oly nagyra értékelő Közép-Európa történelmében fejlődött ki legteljesebben. E két világ találkozásáról, mondhatnánk drámai találkozásáról szól ez a megragadó kis könyv. Az egyik a tökéletességig vitt szervezés és technika nagyszerű országa, a másik a szellemi bensőségesség tája. Ez utóbbi teremtett egy élet-humanizáló nagy műalkotást, a versnél is fontosabb műalkotást, az értelmes emberi együttlétet, a dialógust, a beszélgetést, mely minden intézményesített szervezeti formánál tökéletesebben kapcsol össze embereket és teremt társadalmat, s mely az előbbiből, az amerikai és amerikanizált életből hiányozni látszik. („Mintha kihalóban volna a beszélgetés szokása, amit úgy képzelek el, hogy az egyik is, a másik is, mindenki

mond valamit, s a mondókák egybekapcsolódnak, felszikkáznak, egymást csiszolják, a közös érdeklődés erőterében. A beszélgetés egyfajta mű, amit csak közösen lehet létrehozni.”) A központi gondolat körül kristályosodik ki, kel ki e másfélszáz oldalas feljegyzés-sorozat, s ma, csaknem másfél évtized múltával, ez teszi számunkra oly fájdalmasan széppé és időszerrűvé. (*Századvég*)

Kenyeres Zoltán

A nyolcvanas évek kultúrája Lillafüred, 1993

Vadásznapot rendeztek Lillafüreden meg irodalmi tanácskozást. Persze a kettő csak véletlenül kerülhetett ugyanarra az időpontra. A tanácskozáson nem csupán irodalomról folyt a szó, legalább ekkora jelentősége volt a nyolcvanas évek filozófiájáról, esztétikájáról, színházáról folyó vitának. Bent a teremben Fehér Ferenc, Heller Ágnes előadásán tolongtak, kint a parkban koreai vadászdzsipeket árultak és vadászkutyák hancúroztak. A kettő talán nem is áll oly távol egymástól, mint az ember első pillanatban gondolná. Az esztétikai szekció ülésén Almási Miklós a posztmodern halálát hirdette, legfőbb érvként egy szerb „hazafi” nyilatkozatát citálva, aki hét közben éli a dolgos családfő életét, hétvégén aztán beáll zsoldos katonának és játékból öl, játszik a halállal. Élhet-e így tovább a posztmodern, nem jelenti-e a halálát, hogy több évtizedes történetének ezen a pontján, a játékoságról mint egy végképp lejáratott fogalomról örökre le kell mondania?

A következő napon a nyolcvanas évek színháza volt a megfigyelés tárgya. A szó, hogy posztmodern, nem is hangzott el, jóllehet oly univerzummá tágult az előző napokban, hogy egyfajta ezredvégi létállapotként rögzült belénk. Talán csak azért nem került szóba, mert a neves esztéta előző nap oly meggyőzően elsíratta? Az íróniát — mint posztmodern jellegzetességet — félretéve, mindez csak azért fontos, mert az eszmecsere végül is a legérzékenyebb kérdéskört boncolgatta: korszerű

volt-e a nyolcvanas években a magyar színház. (Hálványan sejtetve, hogy a válasz némileg jellemzi majd a kilencvenes évek elejének színházát is.) Ami kristályosodott az az, hogy igenis volt, van a honi színházművészetnek egy progresszív vonulata, amely fontos erkölcsi, társadalmi kérdésekre keresett és talált választ, bár a kifejezőmódja — néhány más próbálkozástól eltekintve — mindvégig a pszichológiai realizmus maradt. Ez a következtetés, bizonyos jogos büszkeség mellett, némi aggodalmat is kiváltott a megszólalókból, miközben kinn a parkban néhányan a dzsipek gyomrába bámultak, vagy kiskutyát vásároltak.

Kállai Katalin

Az igazi Villon

Mészöly Dezső fordításai és tanulmányai

„Villonnak különleges szerep jutott életem és pályám alakulásában. Tőle tanultam franciául; rajta kísérletezve lettem műfordító; érte hagytam ott a Képzőművészeti Főiskolát; miatta csaptam fel filozófternek; róla írtam doktori disszertációt; s végül ő tanított meg arra, hogy 'mondj igazat, betörök a fejed'..." Mészöly Dezső *Villon és a többiek* című 1966-ban megjelent könyvének előszavából idéztem. Ez az életre szóló élmény most történetileg is, szövegszerűen is összeállt az új kötetben, ebben a szó eredeti értelmében izgalmas és nemes olvasmányban. A jeles műfordító, irodalomtörténész nemcsak szenvedélyes Villon-kutató, de a költő megismerésének avatott kalauza is. A középkori Párizst úgy őrizte meg Villon költészete, „mint a forró hamu Pompeji városát. Dantétől megtudjuk, milyen volt a középkorban a pokol és a menny. De Villontól megtudjuk, milyen volt a föld.”

Nem Mészöly Dezső fordításait — ezt a teljes magyar Villont — szeretném méltatni. Elvégzik azt majd a francia irodalom hivatott ismerői. Egyetlen tanulmányról szeretnék szólni, a *Politikai divatok és a magyar Villon-kultusz* címűről. Hányatott sorsú, ám a mészölyi Villon-kép és műfordí-

tói felfogás szempontjából alapvető írás ez. Az 1970-es évek végén egyéb írásai mellett ezen egyetlen tanulmány megjelentetését nem vállalta sem Illés Endre, a Szépirodalmi Kiadó nagy műveltségű, sem Kardos György, a Magvető Kiadó nagy hatalmú igazgatója. E tanulmányában Mészöly bravúros párbeszédet folytat a hazai Villon-fordítások költői és műfordítói problematikájáról. A múlt századi Szász Károllyal jelezhető kezdetektől fogva Térey Sándor, Kosztolányi Dezső, Tóth Árpád, József Attila néhány fordításáról mond kritikai véleményt, majd az „álarcos” Villonról, Faludy György átköltéseiről szólva megjegyzi: a műfordítás szempontjából nincs mire kitérnie, de elismeri, hogy Villon rendkívül népszerűvé válásában e „kegyes család”-nak is szerepe volt. Majd szigorú szeretettel bírálja Szabó Lőrinc és Vas István máig értékes fordítói munkáját, Vas esetében még azokra a nyelvi-ritmikai megoldásokra is kitérve, amelyeket a nagy költő fordítása új kiadásában bírálója észrevételei nyomán figyelembe vett, átjavított. A *Politikai divatok és a magyar Villon-kultusz* című tanulmány az emberi és szakmai tapintatnak, a stílus eleganciának, az irodalom s a hajdani pályatársak tiszteletének példája. (*Gondolat-Magyar Művészeti Akadémia*)

Pálmai Kálmán

'56 Kárpátalján

Az elmúlt néhány esztendőben derült ki, hogy az 1956-os magyar forradalom nemcsak idehaza vetett széles körben hullámokat, hanem a szomszédos országok magyarságában is. Erdélyben, a Felvidéken igen nagy érdeklődés és rokonszenv kísérte a budapesti eseményeket, több esetben nemcsak a magyar, hanem a román és a szlovák egyetemisták körében is. Hasonló volt a helyzet Kárpátalján, hiszen az ottani magyarság, amelyet valósággal megtizedelt az 1944 telén berendezkedő szovjet uralom, mindig őrizte nemzeti kultúráját, és mindig azonosult az anyaország népével. Érthető volt, hogy Ungvár,

Munkács, Beregszász és Nagyszöllős magyarsága hihetetlen aggodalommal figyelte az 1956 novemberében Magyarország ellen felvonuló szovjet hadsereget, majd az invázió első lépéseit. Kárpátalján mély nyomokat hagyott a magyar forradalom, igaz, az elmúlt évtizedekben ezeknek a nyomoknak rejtve kellett maradniuk a nyilvánosság előtt.

Most annál izgalmasabban tárulnak fel abban az '56 *Kárpátalján* című dokumentumgyűjteményben, amelyet Dupka György és Horváth Sándor rendezett sajtó alá a *Kárpátaljai Magyar Könyvek* című sorozatban. A kötet részben dokumentumokat, részben beszélgetéseket és visszaemlékezéseket foglal magába. Részletes képet kapunk azokról a szolidaritási akciókról, amelyeket a kárpátaljai magyar fiatalság szervezett a magyar forradalom mellett. Természetesen ezek az akciók nem lehetnek tömegesek és hatékonyak, többnyire fiatal gyerekek készítették néhány titokban terjesztett röpcédulát, mint Milován Sándor is, aki érdekes interjúban világítja meg elítéltetésének és bebörtönzésének szomorú történetét: tizenöt éves volt akkoriban. Az ottani hatóságok 35 ezer ember ellen folytattak le eljárást, nyomozást. Sokatmondó tény, hogy a kötethez egy egykori KGB-ezredes írt bevezetőt, és a következő szavakkal vonja meg a magyar forradalom történelmi mérlegét: „Nos, kinek a történelme íródott 1956-ban Magyarországon? Csupán magyar eseményekről volt szó? Vagy talán egyben a mi nemzeti jövőnk előhírnökei is voltak ezek az események? Figyelmesen elemezve a helyzet alakulását azon az őszön a velünk szomszédos országban, ma már ezt is állíthatjuk.” (*Intermix Kiadó*)

Pomogáts Béla

Földényi F. László: A lélek szakadéka

A festészet és a zene utolérhetetlen. A szerző Goya *Szturnuszát* leíró, magyarázó munkája is ezt bizonyítja. A nyelv szűkszerűen egyszerűsít, racionalizál, az alkotó (művész vagy elemző) és a befogadó állandóan falakba ütközik. Különösen így

van ez egy, az irracionálisba, az emberi (?) ösztönök legmélyére vezető festmény elemzése során. A *Szturnusz* témája és leplezetlensége okán túl van a normalitás határain. Goya felülmúlta a mítoszt. A képi eszközök pedig a szót.

Földényi F. László érezhette ezt, hiszen a mitológiai történetet félretolva a festményre és Goyára összpontosított. (Így járt el a festő is, szakítva a korábbi *Szturnusz-ábrázolásokkal* „csak” azt fogadta el a mítoszból, amit önmagával is összefüggésbe tudott hozni.) A szerző precízen motívumaira bontja a festményt, és az életmű ismeretében értelmezi azokat. Számba veszi Goya megannyi magányos (*Kolosszus*), önmagával küzdő alakját, felmutatja a híres *Fekete sorozat* elemeit a korábbi művekben. A kötet egy-egy kisebb fejezete: *Az evés*, *A száj*, *Az elnyelés*, *A párviadal*, *Az óriás* — egy-egy motívum feldolgozása, melyeket átszó a rettenet, az állandóan jelenlévő borzalom: az emberevés. Rajzainak, rézkarcainak gyakori jelképe az életet felfaló, megsemmisítő halál, mely ember alakban végez áldozataival. A kannibalizmus (melynek két kisebb fejezetet szentelt Földényi) mint az Istenhez való közelebb kerülés vágyának kifejezése az archaikus kultúrák világába vezet: a felsőbb hatalmaknak bemutatott emberáldozat szinte valamennyi kultúra mélyén megtalálható. Goya festményének újdonsága (vagy éppen ősisége), hogy nem a mitológiai történetet meséli el képen, hanem a mítikussá növesztett én szorongását, végtelen félelmét sűríti bele, mely nem csupán egyéni probléma, hanem az európai kultúra következő kétszáz évének egyik fő mondanója is. Nem véletlen talán, hogy az ókori tárgytól elszakadni vágyó Goya alkotása fonódott össze leginkább az eredeti mítosszal.

A *Szturnusz* öregembere, tébolyult óriása tehetetlenebb, kiszolgáltatottabb, mint áldozata — állítja az elemzés —, hiszen felismerte: nem egy másik emberi lény életét oltja ki, hanem önmagát emészti fel. A kör bezárult, a kígyó saját farkába harap, Szturnusz megeszi gyermekeit: eggyé válik velük, testébe olvasztja őket, melyből keletkeztek. (*Jelenkor*)

Mucsányi Marianna

Andor Foldes: Erinnerungen

A tavaly Svájcban elhunyt Foldes Andor csodagyerekként tűnt fel a magyar zenei életben, nyolcéves korában Kerner István vezényletével játszotta Mozart B-dúr zongoraversenyét s később századunk egyik legjelentősebb zongoristája lett. Posztumusz megjelent emlékezéseiben életére, pályájára tekint vissza. „Ami velem mostanáig történt, amit évek hosszú során átéltem, ami örömet szerzett vagy bánatot okozott, erről akartam egyet s mászt elmondani. Nem vagyok író, mondanivalóim a zongora mellett szólaltak meg” — írja kedves szerénységgel. Könyve azonban kitűnő írói munka, megírasmódját tekintve is helye van emlékirat-irodalmunk gazdag sorában. Tartalmilag pedig magával ragadó olvasmány, elvezet a modern magyar és európai zeneművészet műhelyeibe.

Dohnányi Ernő tanítványaként szerzett diplomát a Zeneakadémián, s mesterei, barátai közé tartozott Bartók Béla és Kodály Zoltán. A könyv leghosszabb és talán legszebb fejezete Bartókról szól, akivel 1929-től kezdve volt személyes kapcsolatban, s akit másfél évtizeddel később mély szomorúsággal kísért utolsó útjára a New York-i köztemetőben. Már megismerkedésük évében bécsi koncertjén előadta *Sonatináját*, amikor pedig 1939-ben hosszú évekre átköltözött Amerikába, poggyászában legnagyobb kincseként őrizte a *II. Zongoraverseny* partitúráját. Foldes Andort méltán tartják számon Bartók legjobb interpretátorai között a zenei világban, több mint húsz lemezfelvétele van a nagy zeneművész zongoraműveiből. Sok évtizedes baráti jó viszony fűzte Kodályhoz is. A *Háry János*ból zongorakivonatot készített, amit akkor adott át Kodálynak, amikor évek után először találkoztak újra a háború után New Yorkban.

Földes csaknem két évtized múltával, 1958-ban költözött vissza Európába. Svájcban telepedett le s 1965-ig Walter Gieseking mesterkurzusát folytatta, közben pedig járta a világot és koncertezett. A könyv megeleveníti találkozásait, beszélgetéseit a kor jelentős közéleti személyiségeivel (Nehru, Indira Gandhi, Sukarno, Akihito, Willy Brandt, Helmuth Schmidt, Margit

királynő és mások szerepelnek a könyvben), akikkel hangversenykörútjai alkalmából találkozott. Talán még érdekesebb, amikor portrészertű fejezetekben számol be az európai szellemi élet, a művészet és tudományosság olyan vezető alakjaihoz fűződő kapcsolatairól, mint Einstein, B. Russel, Becket, Ionesco, Kokoschka, G. Grass, H. Böll, Henry Moore, Dürrenmatt. E páratlanul érdekes fejezetek mellett szép és mély filozófiai tartalmú elmefuttatásokat olvashatunk emlékezéseiben a zene hatalmáról, lélekfordító erejéről s magáról az emberi sorsról, az ember szellemi és spirituális létezéséről. E szép, humanista tartalmú könyv megérdemelné, hogy lefordítsák magyarra és itthon is kiadják. (Berlin: Limes)

Kenyeres Zoltán

Lengyel Péter: Mellekszereplők

A cselekmény ideje: 1956–1970, azon belül is a három egyetemen eltöltött év, 1958–1961 között. A színhely a Kettes Számú Elméleti Tanszék, Szomnambulov: Az ötödik Hétéves teru című regényével, meg az *Osz-tályháború élesedő erővonalai* című tanulmánnyal. A politikai hangvétel szinte automatikusan következne az ábrázolt korszakból, Lengyel Pétert mégsem ezek a kérdések foglalkoztatják, az aktualitásoknál magasabb szintre emelkedik.

Az elbeszélés technikája rendkívül virtuóz, időszerkezete bonyolult. Az elbeszélő, a tanú szerepét játszó Madaras két egymást követő pillanat közé szorítja be a cselekményt. Kezdet és végpont tehát majdnem egybeesik, az elbeszélés célja, hogy a történetet újra felidézve, mintegy felülről nézve ugyanide térjünk vissza. Az epikából régóta ismert szerkezetet azzal újítja meg az író, hogy nem lineárisan bontja ki a cselekményt, hanem az emlékezet asszociatív fonalát követi. Ennek köszönheti a mű detektívregény-szerű izgalmasságát.

A könyv az ifjúságról szól: az ember életében valahol a 20–25. életéve között dől el, hogy milyen társadalmi szerep vár majd rá. Bizonyos esetekben mindannyian mellékszereplői vagyunk nemcsak a történelemnek, hanem saját életünknek is. Az

író pedig nem akar mást, mint ezt elmondani. Amit az előttünk lezajló emberi történésekről tudhatunk, az nem túl sok, majdnem semmi. „Elmondok majd mindent” — mondja Erik a regény ironikus zárszavaként, megcáfolva Madaras regény elején tett kijelentését, és ezzel az elbeszélés egész szerkezetét. Lengyel Péter e regénye valóban megrendítő és élvezetes olvasmány. *(Jelenkor)*

Liptai Csilla

Ulvi Cemal Erkin művei

A Hungaroton nemrégiben megjelent kiadványa gyakorlatilag teljesen ismeretlen világba kalauzolja a hallgatót: az új CD Ulvi Cemal Erkin (1906–1972) török zeneszerző három zenekari kompozícióját tartalmazza.

Az európai gyakorló muzikusok és muzikológusok által is csak nagyon kevéssé ismert török zene sok évszázados történetre tekint vissza. A középkori arab, perzsa, bizánci hatás nyomán már a 12–13. században autonóm, gazdag és szerteágazó zenei élet bontakozott ki Törökországban, amelynek legfőbb központja a szultáni udvar volt. A török kultikus, udvari zene kutatásában nagy segítséget nyújt a zenei ikonográfia, a zenészeket, hangszereket, zenélési alkalmakat bemutató számos fennmaradt, varázslatosan érdekes képi ábrázolás.

Az európai zenei áramlatokhoz történő felzárkózás 1828-ban kezdődött meg Törökországban, amikor a világhírű operaszerző, Gaetano Donizetti fivére, Giuseppe vette át az isztambuli udvari zenekar irányítását. A tradicionális, nemzeti elemek ettől kezdve háttérbe szorultak (bár sohasem tűntek el teljesen). Isztambulban és Ankarában konzervatórium és operaház nyílt, kiépült az európai normáknak megfelelő zenei intézményrendszer.

Ulvi Cemal Erkin — aki a múlt századi orosz zeneszerző-csoport mintájára szerveződött „Türk Besleri” (Török Ötök) tagja, és Párizsban a világhírű Nadia Boulanger tanítványa volt — műveiben tudatosan törekedett a nemzeti, sőt kifejezetten népzenei elemek és a nyugati irányzatok

magasrendű ötvözésére. 1951-ben fejezte be *II. szimfóniáját*, amelyben konvencionális formai keretek (szonátaforma) között jut meghatározó szerephez a török népzene, néptáncritmika, és egy különleges keleti hangsor, a segh. Az 1966-ban befejezett *Simfonia concertante* legfőbb értéke az igényesen kidolgozott, virtuóz zongoraszólam és a sziporkázóan változatos hangszerelés. A CD zárószámát, a *Köcekce* című táncrapszódiaát meglehetősen régen, 1976-ban rögzítette a Hungaroton, és a felvétel a nyolcvanas években egyszer már meg is jelent egy török kortárs zenét bemutató válogatáslemezen, amely 1985-ben elnyerte a L'Academie du Disque Francais nagydíját.

Retkes Attila

Tornai József: A menekülő

Egy kötetnyi prózát bárki meg tud írni — tartja az egyébként félig sem igaz mondás —, önmagáról. Tornai Józsefnek ez a kötet azonban egyrészt nem is az első prózakötete a sokadik verses mellett, másrészt a költő valamennyire mindig önéletrajzias prózát ír, harmadrészt *A menekülő* nem is igazán önéletírás. Nem csupán ezért, mert a szerző regénynek nevezi, s Farádi Szabó István élettörténetét meséli el benne, hanem azért is, mert a mű önéletrajznak túl regényesített, regénynek viszont túlságosan önéletrajzias. Mindez nem árt meg az alkotott szövegnek, amely így kortörténet, nemzedék- és személyiségtörténet is. A főhős nagyjából a szerzővel egyidős, falusi származású munkás, tisztviselő, majd újságíró lesz, s végigéli együttműködésre kényszerülő kívülállóként azt a negyven évet, amelyet a kommunizmus határoz meg. Részt vesz a nyolcvanas évek ellenzéki mozgalmaiban is, de 1989 után nem vállal közéleti feladatot, s szenved attól, hogy a politikában a nemzeti közmegegyezés pillanatnyi illúzióinak bizonyult.

Másként is gyötrelmes és gyönyörű az élete. Első házassága nem sikerül, felnövekvő fiával sok a gond. Idősebb korában része lesz az elementáris szerelem élményében is, de a házasság kötöttségét már nem meri vállalni, így elveszíti az asz-

szonyt, aki legjobban szerette őt. Azért tartja magát menekülő típusnak, mert nem hisz behunytt szemmel a részizagságoknak, s még a legegértelműbbnek látzó helyzetben is meglátja a másik részizagságot. Nem talál választ a kérdésre: „hogya lehetne valamilyen, mindezek fölött érvényes igazságig eljutni, ahogy az őskeresztények eljutottak?”.

A regény menete laza időrendet követ, s igen tömör fejezetekből áll: a 260 oldal 86 részre tagolódik. Mégsem válik mozaikszerűvé a történet, mert az egyetlen személység szorosan együvé tartja a szálat. S ezzel a megoldással elérhető az is, hogy az olvasó nem kifogásolja az epizód-szereplők elnagyoltságát-elmosódottságát: a főszereplőn kívül csak a sorsát meghatározó két asszonynak és fiának a portréja áll előttünk, valamint a nemzedéké és a koré, de hát éppen ezek határozták meg az emlékező és számot vető személységet. (*Széphalom Könyvműhely*)

Vasy Géza

Nagy Sz. Péter: Hatvany Lajos

Az indulásának éveit élő Nyugat szellemi és anyagi életének tanulmányozásakor minduntalan felbukkan előttünk egy dúsgazdag mecénás legendás alakja. Ez a talányos különc, Hatvany Lajos azonban jóval érdemdúsabb személység annál, mintsem hogy anekdoták hőseként kezelhetnénk. Nagy Sz. Péter monográfiája is ebből a feltevésből indul ki. Mégis: a szerzőnek ezt a páratlanul érdekes életpályát megjelenítve először is állást kell foglalnia, művésznek vagy inkább közéleti férfinak tekinti-e Hatvanyt.

A válasz már a könyv szerkezetéből is kiolvasható. A monográfus értékítélete szerint — amivel tökéletesen egyet lehet érteni — a század talán leghíresebb kultúrtámogatója nem volt nagy író, hisz alkotásai szinte kivétel nélkül diszharmonikusak, ellenben egész lényével egyfajta sajátos példát mutatott, s ezzel polgári hagyományunk nélkülözhetetlen részévé vált. E vélekedés logikus eredményeként a könyv nem időrendben tekinti át ezt az

egyenetlen színvonalú életművet, hanem külön-külön tárgyalja Hatvany írói, szerkesztői, újságírói, valamint irodalomtörténeti teljesítményét. A tematikus rend szükségessége nyilvánvaló: ezen teljesítmények közül egyik-másik nem volna olyan jelentékeny, hogy egy egyenes vonalú pályaképből is helyet kaphatna.

Annak, hogy a művész jelentőségét valóban sokszor elhomályosította a társasági ember körüli hírverés, szintén megvannak a formai következményei a könyvben. A szerző ugyanis meglepő módon még a műelemzések szétválasztására is hajlandó annak érdekében, hogy helyet adhasson a híres-hírheft ügyek bemutatásának, amelyek Hatvany körül rendre felforrósították a levegőt, ám ezeknek az afféroknek és pereknek a leírása hasznosan illeszkedik a szövegbe: az ilyen események után nyomozó részletek egy dokumentumregény erejével hatnak az olvasóra.

Az élettények közlésével meg-megszakított elemzések végül is egy kibontakozni nem tudó életmű képét vázolják fel. Különösen igaz ez a látlet a szépiró Hatvany legnagyobb igényűnek szánt, ugyanakkor legfájóbb művészi kudarcának számító alkotása, az *Urak és emberek* című, befejezetlen trilógia esetében, amelynek kapcsán Nagy Sz. Péter meggyőzően mutatja ki a modern mondanivaló és a kedélyesen anekdotázó stílus zavaró összeférhetetlenségét.

A saját művészi önmegvalósításával mindvégig adós maradó Hatvany viszont kivételes ösztönnel és beleérző képességgel helyezkedett élő és holt pályatársainak írói világába. A monográfus épp ezért az életmű legmaradandóbb részének a szeretlen bőséggel ontott „impresszionista” kritikákat és az Ady és Petőfi alkotói nagyságát érzékeltető irodalomtörténeti munkákat tartja.

Ez kétségkívül így van. De tegyük hozzá: Hatvany legfőbb alkotása végső soron önnön élete volt. Ezen „mű” mélypszichológiai tartalmainak kibontása persze már nem az irodalomtörténész illetékességi területe. (*Balassi Kiadó*)

Toth Zsolt

SOMMAIRE

Béla Somfai: Mourir de faim ou de bonne mort?
 Róbert Kiss Szemán: En minorité totale
 Gábor Csepregi: Pourquoi la peur de décider?
 La légende de Ste Catherine d'Alexandrie en vieux tchèque
 Tibor Tüskés: La maison d'Israel (Journal de voyage)
 Éva Hollósi: Ste Élisabeth de Hongrie dans les beaux-arts
 Borisz Balla: Débat sur la littérature catholique

INHALT

Béla Somfai: Hungertod oder guter Tod?
 Róbert Kiss Szemán: In totaler Minderheit
 Gábor Csepregi: Warum fürchten wir uns vor der Entscheidung?
 Die alttschechische Legende der heiligen Katharina von Alexandrien
 Tibor Tüskés: Das Haus Israels (Reisebericht)
 Éva Hollósi: Die heilige Elisabeth von Thüringen in den bildenden Künsten
 Borisz Balla: Diskussion über die katholische Literatur

CONTENTS

Béla Somfai: Dying of hunger or dying a good death
 Róbert Kiss Szemán: In total minority
 Gábor Csepregi: Why are we afraid of making decisions?
 The Old-zech Legend of St. Catherine of Alexandria
 Tibor Tüskés: The House of Israel (Atinerrary)
 St. Elizabeth of Hungary in the fine arts
 Borisz Balla: A debate on Catholic literature

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság: HORÁNYI ÖZSÉB, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, PARANCS JÁNOS,
 POMOGÁTS BÉLA, RÓNAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

A szerkesztőség munkatársai: CZ. BALASSA MÁRIA, KISS SZEMÁN RÓBERT

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042—6024

Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT Felelős vezető: Fekete István igazgató

Lapunk kiadását a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatja.

Szerkesztőség: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. telefon: 117-7246; 117-3933; telefax: 117-3471. Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. I. lh. I. em. Tel.: 117-3661. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 111. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Utcán át árusítja a Magyar Posta. A Vigilia csekkszámlasszáma: OTP. VII. ker. 218-98316512-037343-8. Előfizetési díj: 1 évre 540,— Ft, fél évre 270,— Ft, negyed évre 135,— Ft egyes szám ára 48,— Ft. — Külföldön terjeszti a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat. H-1300 Budapest, Pf. 149. Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy a Magyar Hitelbanknál (H-1133 Budapest) vezetett 202-10995 sz. számláján. Ára: 35,— US dollár, vagy ennek megfelelő más pénznem. SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA KÖZÖTT. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 48,— Ft

VIGILIA

SZEMLE

Jean Guilton — Grichka Bogdanov — Igor Bogdanov:
Isten és a tudomány
Nemes Nagy Ágnes: Amerikai napló
Az igazi Villon (Mészöly Dezső fordításai)
'56 Kárpátalján
Földényi F. László: A lélek szakadéka
Andor Foldes: Erinnerungen
Lengyel Péter: Mellékszereplők
Ulvi Cemal Erkin CD-je
Tornai József: A menekülő
Nagy Sz. Péter: Hatvany Lajos

*A szemléket írták: Csabay Károly, Gerold László,
Kállai Katalin, Kenyeres Zoltán, Liptai Csilla,
Mucsányi Marianna, Pálmai Kálmán, Pomogáts Béla,
Retkes Attila, Tóth Zsolt és Vasy Géza*

Következő számainkból:

A katolikus értelmiségi feladatai
Nyíri Tamás: Az értelmiségi és az egyház
Az új, egyetemes katekizmusról